

112 11-12

ԿԻԼԻԿԻԱ

ԵՄՍԵԹԵՐԹ

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ԽՄԲԱԴՐՈՒԹԵԱՄԲ

ՄԱՆՈՒԼԻ ԲԱՐՈՒՆԱԿ ԻԿԹԻՍՑԵԱՆ

ՏՈՋԹՅՐ ՓԱՐԻՋԻ ԲԵՐԿՈՒՄՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ

ՀԱՏՈՒ ԱՌԱՋԻՆ

Թիւ 11 + 12 (մայիսի և յունիսի)

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

Ի ՏՊ. Թ. ՏԻԿԻԹՃԵԱՆ. ՎԷՋԻՐ ԽԱՆ, ԹԻԻ 20

1867-1868

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Ա

ՃԱՆԳԷՍ

ՄԻԱՄՍԵԱՅ

ԱՌՈՂՉՍԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՃԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ. 1868, ՄԱՅԻՍ ԵՒ ՅՈՒՆԻՍ I. ԹԻՒ 11 ԵՒ 12.

ՎԵՐՋԱՐԱՆ

ԱՅՍ ներկայ թիւերով, Կիլիկիայիս երկրորդ սկզբնաւորութեան առաջին շրջանը կըրանայ: Ըսել կուզենք թէ, մենք, մեր տարեկան պարտքը, տանն և երկու թիւերնիս հրատարակած եղանք, տարեկան դին, մէկ արծաթ մէճիտ ընդունելով*:

Մենք, այս անգամ, կրկին սկսելով մեր «ԿԻԼԻԿԻՆ» նպատակնին հր յայտնել Արեւել Ազգայնոց, թէ, ուխտերնիս շարունակողներէն մին ենք. Կիլիկիայի Ազգերնիս, և Կիլիկիայի մեր սերը դործով յայտնել. — կղզանք Անոր պակասութիւններն և կցաւինք, բայց և այնպէս, կաշխատինք, որչափ որ կարելի է, մեր կարողութեանը համեմատ, սոյն պակասութիւնները քննենք, և եթէ կարելի ըլլար, ըտլորովին անհետացնել. — կիսատութիւնք, և մեծ ուրախութիւն դրալով, առ Ազգն ունեցած երախտագիտութիւննիս, ըսել կուզենք, ըտլոր այն Մեծապատիւ Ազգայնոց, որք ձեռնտու և բարերար եղան մեզ, բժշկական արհեստնիս, ի Գարիզ կատարելագործելով, սոյն Տեղեւորահոգակ Սպարապաղաքին, Գարիզն բժշկական Ղեկմարանն Ռժշկական Տիրութեն ստանալու. բայց ոչ միայն առ Ազգն անուղղակի, և սոյն Ազգայնոց ուղղակի, երախտապարտ ըլլաննիս հրապարակաւ յայտնելով միայն կառաւականներ, այլ որչափ որ ալ, մեր բժշկական զբաղմունքները չեն ներեր, դարձեալ, ամէն ճիւղ ի գործ դնել:

*Յուսով որ մինչև ցարդ չլճարող Մեծարդոյ Բաժանորդք ալ չեն ուշացներ իրենց պարտքը:

լով , գիշերային հանգստեան ժամերնուս , մէկ մասը զսհելով , մեր գիտցածին , Լիզգայնոց օգտակար ըլլալէք մասը , սովորեցնել կաշխատինք , ըսել կուգնէք Լուղջարանութիւնն , որ է առաջին մասը մեր հրատարակութեանց :

Իրաւ է որ պակասութիւններնիս շատ են , զորս կոստտովանիմք , նակայն , կըմանք միանգամայն , որչափ որ հնար է , նոցա թիւը պակսեցնել . և կհամարձակինք մեր այս աշխատութիւնը շարունակել , և սկսիլ հետեւաւոր , Կիլիկիայիս Երկրորդ շրջանն , յառաջիկայ Յունիս , մեր մեծապատիւ Լութերցոյաց ներողամտութեանն ապաւինելով :

Լութիւս չենք մոռնար մեր խորին շնորհակալութիւններն յայտնել , մեր բոլոր Մեծարդոյ Գործակալաց , որք լարեհաճեցան ազգասիրաբար , մեր առաջարկութիւնն ընդունելով , ջանալ , զԿիլիկիան Կաւառաց մէջ ընտանեւացնել : Յուսով եմք որք պիտի շարունակեն , յաջորդ շրջանիս համար ևս , իրենց խրախոյսն ու քաջալերունութիւնն , ի յառաջագիմութիւն և ի յարատեւութիւն Լմսութեթիս :

Լյս թիւերով կհրատարակենք , բոլոր շարունակելի յօդուածոց շարունակութիւնն ու վերջն . որպէս զի , յաջորդ շրջանին մէջ չգրտնրուին . իսկ այս շրջանով խոստացեալ յօդուածներն ալ , յաջորդ շրջանով պիտի հրատարակուին հետզհետէ :

ԱԶԳՆ ԵՒ ԱԶԳԱՅԻՆԲ*

Լշխարհադրութեան , Պատմութեան , մանաւանդ մեզ ժամանակակից պատմութեանց և զանազան հրատարակութեանց վրայ տեղեկութիւն ունեցող ազգայինք , մեզ հետ , և իրաւամբ , կընկերանան ըսելու թէ , մեր այս ԴԻԹ . ք դարուն , բոլոր Երկրագնտիս , Հինգ աշխարհաց , 100,000,000 բնակչաց մէջէն միայն 29,000,000 Լմերիկացիք կհուշակուին , իրիւ ժողովուրդ քաղաքակրթեալ , աշխատասէր , հարուստ , և հետեւաբար ԱՅԱՏ ու ԱՆԱՅԱՏ Լստ կարգի կուգան Լնգղեացիք , Գերմանացիք , Գաղղեացիք ևայլն :

Ինչո՞հ համար Լմերիկացիք , Երկրագնտիս բնակչաց մէջ , առաջին ժողովուրդը կհամարուին :

Իայց չըսենք թէ կհամարուին , այլ են . որովհետեւ աշխատասէր են . բայց կաշխատին , զլիսով ու ձեռօք , ուղեղով և գործիքով .

* Էարունակութիւն և վերջ . տես Կիլիկիա թիւ 6 . երես 215 :

զի եթէ աշխատութիւնն ըստ ինքեան, ըլլար պայման յառաջադի-
մութեան, անուրանալի է թէ, մեր բնոնակիր Հայ եղբայրներն ալ
Հայ Լճերիկացի պիտի կոչուէին, և հետեւաբար պիտի ըլլային իբրեւ
Լճերիկացի, Կաթողիկոսական, Հայոց, Եւրոպայի, Եւրոպայի և Եւրոպայի
այն Հայոցս այս փոքր մասին, այլ ընդհանուր Հայոցս, Լուսաւոր-
չական, Հռոմէական և Բրիտանական Հայոցս ու Լճերիկացեաց մեջ
եղած տարբերութիւնն որքան մեծ ըլլալն, ամենուն յայտնի ըլլալով,
կարծեմ հարկ չմնար այս մասին խօսիլ. սակայն կարեւոր է և օգտաւ
կար, մէկին (Հայուն) աղքատ, տղէտ, թշուառ, և մանաւանդ բա-
րոյապէս իբրեւ գերի և գերիէ մ'ալ աւելի տխուր և ողորմելի վի-
ճակի մեջ ապրելուն, միւսին ալ (Լճերիկացեայն) ընդ հակառակն,
ըստ ամենայնի յառաջագէմ, հարուստ և երջանիկ ըլլալուն, ապրե-
լուն պատճառները փնտռել. այս պատճառները սովորին ըստ մեզ, եթէ
չենք սխալիր, մեծ կարեւորութիւն ունի. որովհետեւ այն ատեն, մենք
ալ ճանաչելով մեր պահասութեանց աղբիւրները, կարող կ'ըլլանք
ընթացքին, աշխատելու, ապրելու եղանակներնս փոխել ու կանո-
նաւորել.

Որովհետեւ, ըստ ամենայնի աղքատ, թշուառ ու տղէտ ըլլալ-
նուս և մնալնուս պատճառը, չէ թէ հայ ծնելնուս, հայ մնալնուս, կամ
թէ ըսենք, ոչ թէ Լճերիկացի ծնելնուս համար է, զի քաղաքին
վրայ չէ գործն, որովհետեւ ըստ առածոյն, մարդ է որ գործէ շէրիւ,
այլ մարդն է քաղաքը ներկայացնողն, և հետեւաբար ըսել կ'ուզենք
թէ, Լճերիկացեայն նման չապրելնուս համար է. որովհետեւ մարդս
որ քաղաքէ ըլլայ, Լիւրիկեցի, Լիւրացի, Եւրոպացի կամ Լճերի-
կացի, որ ազգէ կամ Եւրոպացիէ ըլլայ, միշտ մի և նոյն մարդն է
իբրեւ կազմուածք . . .

«Լճ» անունին ալ մի շօք զանաւորներն են, ինչէ Հայր Հիսակոն*.
Գիտութեանը ինքնուրեք լայն, և եթէ այն Գիտութեանն, ըսել կուզեմ, մարդ-
կայն Գիտութեանն, այնտեղ յառաջ հասցած ըլլաւ զանի ապացոյցանելու
աւելի մի Գիտութեանն, որ Լիւրացի է, մեզ պիտի սովորեցնէր : Ինչպէս
կ'ըսէ, Ս. Վիրքն, «արար ի միօրէ արեւնէ զամենայն ազգս մարդ-
կան՝ բնակիլ ի վերայ ամենայն երեսաց երկրի» : (Վարժ. Ժ. 13. 26).

Իժշկաց և անդամազննութեան տեղեակ եղողներուն համար,
անի անհակառակելի ճշմարտութիւն մ'է : Ուստի Հայուն, նոյն-
պէս ամէն քաղքի բնակչաց համար մեծ մխիթարութիւն, մանաւանդ

* Լուսնախօսութիւնք Հայր Հիսակոնի : տես Արեւիկա թիւ 6 :
Երես 197 :

խրախոյս մ'է , Բերիկացիին նման կազմուածք ունենալն . վասնորոյ
Հայ ըլլալիս ոչ յանցանք է և պակասութիւն . ընդհակառակն , ևս
Հայ ըլլալուս , կհպարտանամ , միանգամայն ընդունելով Բերիկա-
ցիին , և աշխարհիս բոլոր բնակիչք իբրեւ եղբայր և ինձ նման մարդ
կատարեալ :

Բայց ինչո՞ւ համար , Բերիկացիին միշտ կ'առաջադիմէ . — որով-
հետեւ անդադար կաշխատի , և կաշխատի , ուղեղն առաջնորդ դնելով
իր ձեռաց և գործածած գործիքներուն . ինչո՞ւ համար , Հայը միշտ
ետ կերթայ , այսինքն որ ըստ օրէ աւելի կաղքատանայ . որովհետեւ
չաշխատիր և եթէ աշխատի , չէ թէ նպատակաւ , ուղեղի առաջնորդ
գութեամբ է , այլ միայն ձեռօք և դարձեալ ձեռօք , ոչ ուղեղը
կքնէ և ոչ աչքերը կտեսնեն իր աշխատութիւնն :

Իրաւ է որ աշխատութիւնը , բնութեան մէկ պայմանն է , և պէտք
է որ ամէն մարդ աշխատի , բայց այնպիսի եղանակաւ աշխատելու է ,
որ մարմինն իր կազմուածքին ներդաշնակութիւնը չկորնցնէ . մարդս
ծնած է , կծնի և պիտի ծնի աշխատելու համար , ոչ թէ իբրեւ
բեռնակիր . այս ալ աշխատանք մ'է , իրաւ , բայց մարդուս , ազնիւ
միախուկ և վեհանձն , կազմուածքին , բարձր ճակատագրոյն նախա-
նիք բերող աշխատութիւն մ'է : զի այսպիսի աշխատութիւն մը մի-
այն անբան անասնոց յատկացեալ է . և ասոր համար է որ , քաղա-
քակրթեալ ազգաց մէջ , ինչպէս Բերիկայ , բեռնակիր մարդիկ
չգտնուիր . որով , բեռնակրութեամբ կհաղն , կմաշն ու չարաչար
կապրին Հայոցս մէկ մասն :

Իրաւ է որ , աշխատութիւնն , ինչպէս կրտս , Սթանիլլա Ղլմիթ ,
աշխարհիս օրէնքն է , և հետեաբար , մարդուս անհրաժեշտ է աշխա-
տիլ , բայց այնպիսի եղանակաւ աշխատելու է , որ այս բնական պար-
տաւորութիւնն անթերի կատարած ըլլայ . ինչպէս Բերիկացիին , որ
կաշխատի , ապրելու համար , բայց ուրիշ դէպքով , կաշխատի սղայ
հասակէն , առողջ մեծնալու , կաշխատի երիտասարդութեան ատեն ,
հանգիստ ծերութիւն ունենալու . մէկ խօսքով կաշխատի և կիւայի մի-
անգամայն . և ոչ թէ իբրեւ հայ , սղայութենէն ծուլութեան կսո-
վորի . երիտասարդութեան ատեն , կաշխատի առանց տնտեսելու . և
եթէ ծերանալու բաղդն ունենայ , ընդհանրապէս ուրիշին օգնու-
թեան և խնամոց կկարօտի , որովհետեւ ոչ բաւական աշխատած է , ժա-
մանակին և ոչ իսկ խնայողութիւն ըրած :

Իրաւ է որ , աշխատութիւնն , օրէնք է կենաց , արդարութեան
և սիրոյ . բայց երբ որ աշխատութիւնը զիտութեամբ կատարուի , ինչ-
պէս Բերիկայ , ուր գրեթէ ամէն աշխատութիւն , մեքենաներով ,

գործիքներով կհատարուին, ուղեղն ու ձեռքն ըլլալով նոցա առաջնորդ. հոն դիտութիւնն աշխատութեան հետ միանալուն համար է որ, երբեմն, անտառաց մէջ փայտ կտորոզ Երրահամ, Լինթօլ, Միացեալ-Վաշանգաց, 29 միլիօն Մերիկացիներու Վաշագահ կը լայնասոր համար է, Պուշաուտա, մեր դասատուէն, կըսէր մեզ թէ, երբ աշխատութեան հետ դիտութիւնն ընկերանայ, մարդս կգերազանցի, զոր կապացուցութիւն վերոյիշեալ հռչակաւոր Մերիկացի 4,000,000 գերեաց աղատին օրինակաւ, և ասոր հակադէմնալ, երբ մարդս աշխատի, ինչպէս անբան անասուն, առանց դիտութեան առաջնորդութեան ինչպէս ալ ոչոք մեծագոյն մասն, ան ժամանակն ալ աշխատութիւնը կը լայն աղբիւր հիւանդութեան անիրաւութեան և նախանձու:

Մերիկացիին և ասոր նման ըստ ամենայնի յառաջագիմութիւններ ընող մեծ Մզգաց վիճակն իմանալով, կարգալով, սովբելով, պէտք է ամէն ոք ուրախանայ. զի ինչպէս որ դիտութեան վերաբերեալ որ և է գիւտ, որ անհատի մը գործ է, սակայն ընդհանուր մարդկութիւնը կօգտի. եթէ Սթէֆանսըն* Երկութուղին հնարեց, ոչ թէ միայն Բնդգեղացի Մզգը վայելեց և կվայելէ այս հրաշալի մեքենային մեծ օգուտներն, այլ ինչպէս յայտնի է, բոլոր այն աղգներն որք կուզեն իրենց յարաբերութիւնները աւելցնել, վաճառականութիւնը ծաղկեցնել, երկրագործութիւնն ոչ միայն կատարելագործել, այն մարդուս ամէնէն կարեւոր աշխատութեան, Երկրի մշակութեան ապագան ապահովցնել. այն աղգներն ալ, ինչպէս Մերիկացիք, Վերմանացիք, Վաղղիացիք, Խալաացիք, Սուսիացիք չուշացան, հեռաւորութիւններն, երթեկութեանց ամէն տեսակ դժուարութիւններն անհետացնող գործիքն, երկաթուղին իրենց մէջ ընտելացնել. ինչպէս որ, անհատի մը գիւտն, ընդհանուր աղիաց կուսիհականի, այնպէս անգագար յառաջագիմող Մզգ մը, ժողովուրդ մը, ինչպէս Մերիկացիք, բարի օրինակ մը կհանդիսանան ընդհանուր Մզգաց. Եթէ Լինթօլն, այնպէս անխոնջ աշխատեցաւ, և իրեւ փոխարէն այնքան տառապանաց, հարկաւոր գարեր ապրելու արժանի կեանք մը, հրաշանի հարուածի մը, մատնութեան մը զօհ եղաւ, 4,000,000 Մերիկացի սեւ մարդիկ, իրենց գերիւնթենէն աղատելու լինչ ըրած եղաւ, արդեօք միայն 4,000,000 սեւերու մեծ բարեբարութիւն մ'ըրած եղաւ. ոչ, այլ ընդհանուր Մզգաց մէջ մեծ սկզբունք մը տարածեց, որ փոխանակ տկարանալու, որ ըստ օրէ աւելի կուժովնայ, այսինքն

*Տես Արեւիկա թիւ 7. Երես 241.

այն սկզբունքը , թէ մարդս գերի-ըլլալու համար ծնած չէ , մարդս
ինչ դոյնէ որ ըլլայ , սե կամ ճերմակ , որ քաղբէ որ ըլլայ , Լմե-
րիկացի կամ Լսիացի , որ կրօնքէ որ ըլլայ , Վրիստոնեայ կամ
Հնդիկ , հաւաքաբէն առաջի Լստուծոյ , և հետեւաբար պէտք է ըլ-
լան հաւասար այս աշխարհիս մէջ , և ապրին իրարմէ ազատ և անկախ ,
յարդեղով մէկզմէկու իրաւունքները , կատարելով առ անձն և առ
ընկերն ունեցած պարտաւորութիւններն :

Լստ սկզբան հետեւելովն էր , որ Լմերիկացիք 4,000,000
սեներն , իրենց գերութենէն ազատելով , հանդիստ չնստան . որով-
հետեւ նորա համոզուած էին թէ , գերի մը , իր գերութենէն ազա-
տելով , ազատ չըլլար , եթէ մնայ տգէտ , ինչպէս էր գերութեան
ատեն : Ինչպէս ըսած է , անմահ Լինքօլն , իր մէկ ատենախօսու-
թեան մէջ թէ , « առաւօտուն յղացած դաղափարը , սե մը ճերմակի
գիտելու միջեւ երկիւյ , բոլորովն անհետեւ է . չէ թէ այս մտօք
ապրելու էք , այլ ապրելու եղանակնդ փոխելու էք : Աշխատելու ,
խնայելու , առաքինութեամբ , պատուով և իմացականութեամբ ապ-
րելու էք : որպէս զի , այն որ , աւելի առաքինութիւն , աւելի տա-
րանդ , աւելի իմացականութիւն և աւելի գիտութիւն ունի , այն մի-
այն կրնայ ամենէն բարձր աստիճանի հասնիլ , ինչ որ ալ ըլլայ իր
դոյնն » ահա , ճերմակէ մը սե , և սեւ մը ճերմակ ընելու միջոցը ,
միակ միջոցն : Եւհա , աւելցուցած է նաև Շոնսոն Վախագահն ալ թէ ,
հինգ որոյ վրայ հինգէալ է նոյն ինքն Երբեք ալ . զի ամէն ոք իր տեղը
կառնու ալն գերագոյն սահմանաց մէջ , իր առաքինութեանցը համե-
մատութեամբ :

Մեր ազգայնոց նիւթական և բարդական կացութեանց վրայ
ընդհանուր տեսութիւն մ'ընելու նպատակաւ և առթիւ , յաճախ Լմե-
րիկայի անունն յիշելով , իբրև հետաքրքրութիւն մը միայն , սոսկ
պատմութիւն մ'ընել չէ գիտաւորութիւննիս . այլ առաջնորդ ընել ,
այն մեծ փոքրութիւն , օրինակ առնել անկէց , և հետեւիլ նորա ըն-
թացքին : Եթէ Լմերիկացին , այսօր , իրաւամբ կ'աբաժնի Լզգաց պա-
րագլուխ ըլլալ , միայն և միայն իր գիտութեամբն է . Լմերի-
կացոյն սկզբունքն և ջանքն , ԵԿԵՂԵՑԵՍՑ , ԴՊՈՐՑՍՑ ԵՒ ՏՊԱՐԱՆ-
ՆԵՐՈՒ Թիւն անգագար աւելցնել է . որովհետեւ Երբեքն է բարդակա-
նութեան աղբիւրն , Եկեղեցին կ'օրինէ մարդուս սիրտը , կազմուածնէ
զգացողութիւնները , կ'ափսկացնէ մարդուս բնութիւնը , կ'աւելցնեն
գպրոցներն . որովհետեւ Դպրոցն է կեդրոն մարդուս հարստութեան ,
զի հոն կ'ուսուի արհեստք , արուեստք և գիտութիւնք : Արագմա-
պատկեն Տպարաններն , որովհետեւ տպարանն է գործիք յարաբերու-

Թեանց . այս եղանակաւ , Լժերիկացին , մարդոս ամէն տեսակ յա-
ռաջագիտութեանց հիմունքը կազմող երեք տարերքն , Եկեղեցին , Գաղ-
ղոյ և Տղարանն , իրարմէ չեն զատեր , և չզատելովն է որ այսպէս ,
որ ըստ օրէ կ'հարստանան , որովհետեւ գիտութիւնը միշտ ծաղկելով
անհամար գիւտեր իրարու կ'յաջորդեն . այս մեթոտով , ընդհանուր
մարդկութեան յարգանաց , սիրոյն կարժանանան , որովհետեւ բարոյա-
կանը ֆիզիքէն չզատելով , իւր-ուրեքին կապուած են , պարսպապարտ-
նեքնին ծանալելով , շահաւոր և անխել կարարելով . վերջապէս Եկեղե-
ցին ու Գաղղոցն իրարմէ չզատելովն , յարաբերութիւններն աւել-
ցած կըլլան , որոնցմով գիւտերնին կ'ծաղկի , և հետեւաբար օր ըստ
օրէ կ'հարստանան :

Եյսպէս , կրնանք հետեցնել թէ , Եկեղեցին առանց դպրոցի ,
կամ դպրոց առանց Եկեղեցիի շատցնելը , բան մը ընել չէ . մար-
մինն առանց ուղեղին , և ուղեղն առանց մարմնոյ հոգնեցնելուն
կնամաի , որ փնտսակար է . որովհետեւ բարոյականը ֆիզիքէն , կամ
ֆիզիքը բարոյականէն զատել է :

Եսոր համար է , շատ ժողովուրդք , միայն Եկեղեցասիրու-
թեամբնին* , մոռնալով դպրոցը , փոխանակ յառաջ երթալու , դա-
դարական վիճակի մէջ կմնան , եթէ օր ըստ օրէ ետ չերթան ալ :

Եյսպէս ալ , մենք Հայքս , եթէ այսպէս օր ըստ օրէ կաղքա-
տանանք և կտկարանանք թէ նիւթապէս և թէ բարոյապէս , պատճառն
և միակ պատճառն , ըստ մեզ , եթէ չենք սիւալիր , ուրիշ բան չէ ,
այլ դպրոց չունենալնիս : Իրաւ է , թէ Պօլսոյ և թէ Վաւառաց շատ
թաղերու , եթէ ոչ ամէն թաղերու մէջ , մէկ կամ մէկ քանի դըպ-
րոցներ կ'գտնուին , բայց ի՞նչ է նոցա կացութիւնն , ի՞նչ կուսանին
հոն երթեւեկող աշակերտք : որոնց վրայ յաջորդ թուով մը մանրա-
մանաբար պիտի խօսինք . ապացուցանելու համար թէ մեր Եզգին
դպրոցաց ամէնքն ալ , բայց ի՞մէկ կամ երկուքէ , ոչ օրինաւոր ըն-
թացք ունին և հետեւաբար ոչ օգտակար են և կրնան ըլլալ աշակեր-
տաց . ընդունայն կ'գտնուին ամէն տարի , ամիս և օր , մեծամեծ գու-
մարներ առանց փոքր օգտի : որոյ համար դպրոցի վերաբերեալ այս և
այոնց նման կարեւոր կէտերու վրայ , յետ այսօրիկ , Ալիւկիոյ ամէն
թուոյ մէջ , պիտի խօսինք , ԿՊՐԱՅ վերնագրով , զանազան յօդուած-
ներով ** :

*Եյս ըսելով , պէտք չէ ընթերցողաց , հետեցնել թէ Եկեղե-
ցասիրութիւնն ըստ ինքեան գէշ կամ փնտսակար բան մ'է :

**Տես Արեւիկա . Հատոր երկրորդ :

ՏԱՍՆ ԵՒ ԶՈՐԱՅԻՐՈՐԴ ՂԱՐՈՒՆ ԿԻՆՁ

Ըտրորը, Գաղղնացի գրականութեան դասատուն, որ մեծ աշխատութիւն զոհած է, վերոյիշեալ և յաջորդ դարուց կանանց վարքը, բարքն ու ապրելու եղանակը սովորելու, այսպէս կոչուի, Ժ.Գ. դարուն կանանց վրայ խօսելու ատեն:

Իսկ Պօէսի, մեռնելու ատեն, Լուսա օրիորդին, իր թոռանն այսպէս կրտսեր. « Դե՛ արքիւիւր թե՛ ճոռնիւն լինելու . . . Դե՛ ճարտար քան անցնել քե՛ս «-դէր, ինչ այսպիսի բան իմաստէս, կարծելով, որ այս բարքը թե՛, ինչ և ստիճան չկարծուէ:» Ինչու՞ շտայսպիսի խօսքեր թէ լսողին և թէ լսողին պատիւ կրերին: Կանանց վրայ կասկածոտ ըլլալը սերնդեան մ'ապականութեան մեծ նշան է: Ինչպէս որ, Ժ.Գ. դարուն մէջ, այս կասկածն, անուական օրիորդին վրայ կար, օրօրոցէն սկսեալ: Տղայ հասակէն սկսեալ, մոլութիւն նշմարելով, ամէն տեսակ զգուշութիւններ ի գործ կգրուին, առաւօտէ մինչև երեկոյ աղօթք ընելու կգտաարարտեն, չէ թէ միայն կրօնասիրութեամբ, զի «որչա՞ք աղօթէ կրտսէ, տը լա թմուռ ասպետն, աղջկ ճը, այնքան անհարգութեամբ և անարգութեամբ: Լուսա օրիորդին մինչև ցորեկ պատարագ պիտի տեսնէ. շարաթն երեք-օր ծով պիտի բռնէ, և օր մ'ալ, առ սակաւ չօր հացով պիտի կշտանայ: Երեկոյին, դարձեալ աղօթք, և գիշերը, քանի անգամ որ արթնայ, մեռելոց հոգւոյն համար պիտի աղօթէ: Լ.յս պատուիրանքներն, աւելի ապահովելու համար, օրիորդին սենեակը պիտի գտնուէր, ամենախիղճը պահապանութիւն մը պատժող: Ապառնալից Լ.ստուծոյ պատկեր մը կասկածոտ և անգուժ գատաւորի մը պատկերը, չըմպատեալ դժոխոց կրկանութիւն, հրով, անէծքով, հիւանդութեամբ, մահով և չարարանքով: Ինչ կսովորեցնէին այն խեղճ օրիորդաց, այնքան գործողութիւններէ, պարապ մնացած ժամերուն. սովորեցուցածնին, և դեռ մինչև այսօր շարունակածնին է, լսել և ուրիշ լսել սովորեցնել է: «Ինչանէ՞ն կրտսէ, այս ամթիւ, տը լա թմուռ, անթաւ ապուշին և իրեային (թոսպաղի) որդիներնին կարաւորնէն, և որդի ախարի շման (կէլնճիկի ծաղիկ) բլիւի կարճալին, կարճալին և կարճալին: Դաւանակակից տանիմարքայի թագաւորն երեք աղջիկներ ունէր, որոնցմէ մէկուն հետ ամուսնանալ կիտաւաքէր Ինչղիոյ թագաւորն: Ինչղիանց անդրանիկն ամէնէն գեղեցիկն էր, ըսցց յաճախ ասդին անդին կնայէր, և գլուխն ուսին

* Շարունակութիւն և վերջ. տես Կիլիկիա թիւ 6, էրես 218:

վրայ կ'դառնան, երկրորդը շատ կ'խօսէր և կ'պատասխանէր շատ ան-
դամ առանց աղէկ հասկնալու : Թագաւորն երրորդն ընտրեց , որ
ամենէն տղերն էր , բայց այսու ամենայնիւ պարկեշտ և խոնարհ նայ-
ուածք մ'ունէր , բիւզ և խոհունակութեամբ կ'խօսէր : Երեսն հայնէ
կամ նոսրէ , լաւ՝ խօսքը նոյն ատենի , ինչպէս և այսօրուան , ընտիր
դաստիարակութեան մը հիմն էր : Ենկերացնելով առոր հետ , զանա-
զան ձեռագործներ , կար կարել , ասեղնագործութիւն , քրիստոնէ-
ական ընթերցանութիւն , և ասոնք ալ չիօրք ինչ ազատամտութիւն
ունեցող ընտանեաց մէջ : Ղի ընդհանրապէս այսքանն ալ վտանգաւոր
կհամարուէր . և կանանց մէջ կարդալ և գրել զիտնայն այնքան հազ-
ուագիւտ ըլլալուն համար էր որ , Ժ.Պ. Գ. դարուն հեղինակ մը հըռ-
շակաւոր ըրած է Թագուհի մը , որ բնէր քրիստոնէի , բոլոր ժամերը կարդա-
լով քրիստոնէի աստուծոյ : Օրի կանանց համար դիւր գիտնալը խիստ վը-
տանգաւոր կհամարուէր : վերջապէս ձիւղարկութիւն , և քիչ մը ետքն ,
երաժշտութիւն և այս ալ Եղիսաբեթ Թագուհեոյն օրինակին հետեւե-
լով , ահա ասոնք էին , նոյն դարուն , անուանական օրիորդի մը ըն-
դունած դաստիարակութիւնը :

Օրիօրք , այսպիսի ամենադժուար պահապանութեան պաշտօնէն ,
կարելի եղածին չափ , շատ ազատելու մտք , խիստ պզտիկ կարգե-
լու կելլէին (տես Թէ այս վտանգաւոր և առողջութեան հակառակ
սովորութիւնը ուսկից յառաջ եկած է) : ընդհանրապէս 12 տարեկան
եղած ատեն :

Վստանութեան որոշումն , երկու կողմի ծնողաց կամ իննամա-
կայնեւու մէջ տեղը կըլլար , վաճառականութեան դաշնաբի նման ,
Երբեմն ալ ամուսինն իր կինը ծախու կառնէր , ինչպէս Պէտրի կոմսը ,
Պուլսնի օրիորդն 30,000 ֆրանքի առած է : Չկայ ամուսնութիւն
մը , որ աղջկան կամքը հարցուի : Նոյն ժամանակի ամուսնութեանց
արարողութեան վրայ գաղափար մը տալու համար , հետեւեալ պատ-
մութիւնը կարեւոր է գիտնալ . որ է Կարոլոս Օ. ի Պալլէրայի Եղի-
սաբեթին հետ ըրած ամուսնութիւնն : Երիտասարդ օտարուհին նախ
Պրիւքսէլ բերին , յետոյ Քէնցէն մինչև Էնո , որ երեք շաբաթ
տեւեց : Եղիսաբեթ հաղիւ 13 տարեկան էր , Վաղղիարէն չէր գի-
տէր . երբ զանի բաւական սովորած դատեցին , հագուեցնելով , դար-
դարեւով Միլէն բերին , ուր կապուէր Վաղղիոյ Թագաւորը . մէկ
քանի օրէն ներկայացուցին Թագաւորին , որոյ առջև ծնկան վրայ
եկաւ : « Թագաւորն յառաջ գալով , և ձեռքէն բռնելով , ոտը կը-
հանէ : Եղիսաբեթ անշարժ իւրեւ արձան , ոչ աչք , ոչ բերան կը-
նաղցնէր . ատենութիւնը լմնալէն յետոյ , Կարոլոսի զիտաւորութիւնը

հարցուցին, եթէ արդեօք Վաղղիոյ թագուհին պիտի ըլլայ՝ այո՛, պատասխանեց, և ըսէք, Պուռեօյնի մօրեղբօրս, որ հարսանեաց պատրաստութիւն տեսնէ, և Միէնի մէջ հարսնիք ընելու կարելիութիւն չտեսնուելուն, և ասոր համար Մուսա երթալու պատրաստութիւն կըլլար։ Ինչո՞ւ համար հոսկից երթալ, ըսաւ թագաւորը, հոս աղէկ է արդարեւ յաջորդ երկուշաբթի, 1885 Յուլիս 18, Կարուլոս Օ. Դ., այս կնոջը հետ ամուսնացաւ, նոյն ժամանակի այն չափազանց վախկոտ կնոջ հետ, որ յետոյ վատ կրից համար, իր ամուսնոյն և իր զաւակին պատիւն ու տէրութեան շահը զոհել համարձակեցաւ։

Մասպէս կըլլար ամուսնութիւնը, մանաւանդ մեծամեծաց մէջ, նոյն օրն, ամուսնացած օրը կզկսէր, կնոջ դաստիարակութիւնն, որ պիտի ըլլար ըստ ամուսնոյն, բնական տան համեմատ, իր հետաքրքրութեան և ճաշակին համաձայն գրող ընթերցանութեամբը, թատրոնի, խնջոյից երթեկեկութեամբ և կրօնի ազդեցութեամբը։

Ինչեւեք ուրեմն, նախ ամուսինն, Մտարակոյս, այն, ինչպէս և այս դարուս մէջ, թէ աղէկն և թէ դէշը կգտնուէր. սակայն վերջիններուն թիւն աւելի բարձր էր։ Մէնէն ներելի պահասութիւններն էին գազանի և կոշտ ըլլալին։ Մէն բանի համբերել, և լռելը, կանանց առաջին պարտքն էր։ Վախանձութիւնը կտիրէր արանց և կանանց վրայ։ Որոյ համար Մտրորը կրէ, թէ, «այս կիրքն յաջորդաբար և ըստ ժամանակաց, մէկ կամ միւս սեռին վրայ աւելի կտեսնուի»։ Երբ մարդիկն ըլլան նախանձոտ, իրենց համար դէշ, սակայն կանանց անկասկածեան աղէկ նշան մ'է. իսկ երբ կանայք ըլլան նախանձ, ըսելէ թէ, ճնշուած են։ Ուստի դիտողութեան արժանի է, թէ, Ժ.Վ. Դ. դարուն գտնուած շատ քիչ կանանց մէջ նախանձութիւնն ընդհանուր է։ Մտր հետ միատեղ կանայք ստիպեալ էին, թէ հարուստ և թէ աղքատ, շարունակ քան մէջոնցնել. վիճակ մը, որ բնաւ չյարմարիր կանանց փակուկ կազմուածքին։ Վանայք սիրտնեղութենէ կվհատէին, ինքզինքնին կթողէին, ոչ կհագուէին, կզարդարուէին. ոմանք ալ ընդհակառակն, աւելի զեղև կըլլային. զի կրէ, Մտրոր, եթէ կանայք ուրիշ համար կզարդարուին, իրենց համար ալ կզարդարուին։ Ինքերացանութիւնն ալ իրենց փոքր ինչ զբաղմունք կուտար, սակայն, նոյն ատենի գրող շատ քիչութիւնը կյայտնէ թէ, որչափ քիչ էր ընթերցանութիւնը։

Չկայ դար մը, ինչպէս Ժ.Վ. Դ. դարն, որոյ դէմ այնքան սպառնալիք և թշնամանք ըրած չըլլան բարոյագէտք։ Օ.ի ամէն ուրէք, անսահման և անճաշակ զեղևութիւն մը կտիրէր, որ կարծես թէ ժա-

մանակին թշուառութեանն ու աղքատութեանը հետ կաճի : Բարեպաշտ անձինք , այս ղեղկութիւնը մեր տառապանաց իրրեւ պատճառն , և աշխարհիս վախճան կտեսնէին , որկրամոլութիւն , գինովութիւն և նախապաշարմունք ամէն տեսակ , զրեթէ ընդհանուրին յատկութիւններն էին :

Բայց պէտք է մեղադրել այսպէս , կիներն , այո՛ , բայց մանաւանդ և աւելին , պէտք է գթալ անոնց վրայ , և ընել , ճշմարտութեան աջօք նկատելով , թէ յանցանաց տէրերն , էրիկ մարդիկն են , զի նորա են զնոսա գլխէ հանողները : Օ՛հ երբ կանանց վարքը , բարքն ու սովորութիւնները կապականին , զիտկալու է թէ , պատճառը մարդիկ են , և ժամանակէ յետոյ , իրաւ է , զէշութիւնը մինչև իր աղբիւրը կելլէ , և հետեւաբար երկու սեռին վրայ ալ հաւասար ատիւ ճան կտեսնուի . բայց այսու ամենայնիւ , առաջին յանցաբք մարդուն է , և եթէ կիսափաքին վայն աւրել , ոչ թէ խտտօրէն վարուելու և բռնութիւն ընելու է , այլ քաջութիւն ունենալ , անոնց դէմն առնել :

Զիմ կարող ընդունիլ կրօն , Լաւուրը , թէ ղեղկութիւնը , բարձր քաղաքակրթութեան մը նշան ըլլայ . որչափ որ ալ մեծութեան և գեղեցկութեան սէր մը կայ , իրրեւ նշան ժողովրդեան մը յառաջդիմութեան և մշակութեան : Բառթէնոնի շքեղութիւնն , Բթենացւոց միշտ փառք պիտի բերէ , սակայն նորաձեւութեան մոլի կիրքը , չափազանց և ամէնէն հարուստ աղաները կործանող ծախսն , ամօթն ու կործանումը սերմանելու համար ստակ հնձելու խնդրութիւնն , որոյ մէջ Բաթոն իրաւունք ունէր թէ ընտանեաց և թէ վնձակին համար մեծ վտանգ մը տեսնել , Իր մեծ յանցանքն եղաւ օրինաց ազդեցութեան հաւատալն ու կանայքը մեղադիր ընել . յանցանքը կանանց չէ , եթէ իրենց ամուսինն ու եղբայրը , Սիրաքուսի հարստութիւններն ու Բսիոյ հրապոյրները հետեւնին բերին : Իրիստ հեռատես Գաղղիացի հեղինակ մը , Լյուսն Լյուսթ , ըսած է թէ , եթէ կանայք երջանիկ ըլլային , բնաւ չպիտի մտածէին կործանիչ զբօսանաց վրայ . տան վրայ պաղելը , մտաց պարապութիւնն և սրտի կարօտութիւնն , ղեղկութեան սէրն ու զարդարեալ երեւնալու փափաքն արթնցունողներն : Լսոր համար կկրտաէ մարդոց , բարի ամուսիններ ըլլալ , « եթէ ոչ ճաշակաւ , և առաքինութեամբ , գեթ անտեսութեամբ » : Բրգարեւ , այս է միակ միջոցն : Երբ մեր յարգանքն ու գովաբանութիւնները , պարզ և պարկեշտ առաքինութեան մէջ պահենք , այն ատեն կրնանք փոփոխութիւն մը յուսալ , և եթէ ուշանայ , դրեթէ իրաւունք կունենայ դժգոհանալու : Բայց որքան որ , թէ մեր ընդունիլ և թէ մեր վարքով , կարգէ դուրս բաներու և գէշ սովորութեանց

վրայ հիանանք, կանայք, ինչպէս յՊ. Գ. դարուն մէջ, մեր ճաշակին և մեր առածից վրայ կանոնաւորուիլ պիտի շարունակեն :

յՊ. Գ. դարուն կանանց վարքին, բարքին, սովորութեանց և ասորելու եղանակին վրայ այսպէս համառօտաբար խօսելով. Րնկեր-
ցողաց կթողում բաղդատել նոյն դարուն կինը, մեր այս յՊ. Գ. դարուն Հայ կանանց հետ :

Կինն ըլլալով Ազգի մը, ժողովրդեան մը, թէ նիւթական և թէ բարոյական յառաջագիմութեանց հիմն, ընտանեաց անդորրութեան, երջանկութեան և առողջութեան տարրը, պիտի խօսինք յաջորդաբար այս կարևոր խնդրոյն զանազան ձիւղերուն վրայ, որք պիտի ըլլան ինչպէս Առողջութեան վերաբերեալ խնդիրներն, Ամսութեան գը-
խաւոր յօդուածներն* :

ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

Իւր պրէքցիօնին Ազգայ յառաջագիմութեան վրայ** :

Րնկերութեանց օգուտն և Ազգաց յառաջագիմութեան, որչափ մեծ ազդեցութիւն ունենանուն վրայ խօսելէն ետքը, կ'մնայ մեզ, Աւրոպական քաղաքակրթեալ Ազգաց մէջ դասուած զանազան Րն-
կերութիւններն յառաջ բերել, որք են Րնկերութիւնք վարկի (de credits), Րնկերութիւնք ծախելու (de consommation), Րնկերու-
թիւնք շինելու (de production) :

Եւրոպական, Պաղղիացի Տնտեսագէտը (Գաւառ, Փարիզի Բաժնարանական Տնտեսական), կըսէ, նախ «վարկի Րնկերութիւնք հիմ-
նադրուեցան», և այսպէս պէտք էր ըլլար, որովհետեւ, այս ընկե-
րութիւնները, ծախող և շինող ընկերութիւնները հիմնադրողաց ան-
հրաժեշտ գործիքներն են զի այս վերջին երկու տեսակի, ծախող և
շինող ընկերութիւններն, որ և է գրամագլխի մը կ'կարօտին իրենց
ընկերութիւնները կազմելու, և այն առաջին գրամագլուխը չէին կրը-
նար խնդրել, չձանցուել առաջ, միայն իրենց բարեկամներէն, ըն-
կերներէն թէ աշխատութեան և շատ անգամ աղքատութեան ընկեր-
ներէն, ապա անհրաժեշտ ըլլալով իրենց խնայողութեան և արհեստ-
ագործութեան վրայ իրենց ազդեցութեան վրայ իրենց ազդեցութեան վրայ :

Այս պատրաստական աշխատութիւնն, որ վարկի ընկերութեան
հետեւն է, իրենց ազդեցութեան վրայ իրենց ազդեցութեան վրայ :

*Տես Ալիկիա. Հատոր երկրորդ :

**Հարունակութիւն և վերջ տես Ալիկիա թիւ 1. երես 10 :

կառաջնորդէ, խիստ պարզ գործողութիւն մ'է :

Աշխատող մը, որուն տնօրինութեան տակ շատերը կ'փողոկին, ամէնէն յառաջագէտը, խելացին և պատուաւորը ծանցողած ըլլալով, ծախող կամ շինող ընկերութիւն մը, հիմնադրելու գաղափարը կ'ենի : Այս մեծ ծրագիրն ի գործ դնելու համար, իր ընկերները կ'հրաւիրէ իրեն հետ միանալով սնտուկ մը կազմելու, շարժէ շարժ, տասնական փարայի խնայողութեամբ ժողոված, և որ շարունակելով բաական ատեն, ընկերութիւն հիմնադրելու դրամազուխ պիտի ըլլայ : Իր և իրեն համար ընթերցողներուն միակամութենէն, վարկի ընկերութիւն մը ծնունդ առնելով, կոկսի գործել :

Արեւմտեան, այսպիսի ընկերութիւն մը, փոքրիկ դրամազուխներ հաւաքելու միայն կոչմանի, և հետեւաբար կ'մնայ իրեն ընկերութիւն խնայողութեան և դրամազուխի : Շատ անգամ աւելի խառն ձևեր կ'առնու, և ուրիշ ծառայութիւններ կ'մատուցանէ, իրեն ընկերութիւն կոչուած ընկերութիւն մը :

Այսպիսի փորձեր, շատ ատեն, շատ քաղաքներու մէջ փորձուցան, որոնց վրայ պիտի խօսինք :

Վարկի ընկերութեանց ամէնէն պարզն, և որ սակայն, դեռ շատ տարածուած չէ, կ'ընտել, աստիճան փարայի խոհեմ, այս խնդրոց վրայ զբաղող տնտեսագէտներէն : Այս պարզ և խոնարհ բանին տակ, որ առ երեսո ստորին կերեւնայ, մեծ սկզբունք մը, մեծ գաղափար մը կ'պարունակի :

Այս խումբերուն վրայ գաղափար մը տալու համար, հետեւեալ օրինակն յառաջ կ'բերեմ :

Իիօնի (քաղաք ի Վաղըհա) մէջ, իրար ճանաչող և հասկցող, շատ մը գործաւորներ մի և նոյն կամ տարբեր արհեստի հետ աշխատաւորներ, համոզուելով թէ, շատ պարագաներու մէջ, ստակի կարօտութիւն կ'ունենան, գործիք, մեքենայ, կամ ապրանք առնելու ևայլն, և այս առթիւ շատ անգամ մեծ նեղութեանց մէջ իյնալով ու չարաբոլելով, հետեւեալ գաղափարը ծնած են : Մէն շարժ, քսան փարայ պիտի տանք սնտուկի մը : Այն քսանական փարաներն, կ'ընտելով մեծնալով, մեր հաւատարմութեանն արժանացած մէկու մը պիտի յանձնուի, որու ձեռքը, նոյն գումարը չափաւոր շահ մը պիտի կարող ըլլայ բերել : Այս քիչ կամ շատ փամփանակ մը ետքը, ոչ ոք դրամազուխը պէտք ունեցողին պիտի ծառայեցնենք : Մեր ընկերուն փոխ պիտի տանք փոքրիկ շահով մը, և այսպէս, ոչ շահու գործ մը ըրած պիտի ըլլանք, այլ եղբայրութիւնեան, միանգամայն փոքր գործ մը մէկըմէկու օգնական ըլլալով :

Եւս ճշմարիտ և պարզ հիմանց վրայ, արդէն քսան փաթանոյ շատ խումբեր, ծնունդ առած են և անկախութեան վիճակի հասած, և մանաւանդ որ, անձկութեան և ձախորդութեան ատեն, մէկգլխի ոգնել կարող ըլլալու աստիճանն ստացած են :

Եւսնք արդարեւ թուարանական սա պարզ հաշիւն . Եւթագրենի թէ 500 աղքատ գործաւորներ, ամէն շաբաթ քսանական փաթայ սընտուկի մը յանձնեն, շաբաթը կընէ 250 զրուշ, և մէկ տարիէն, այսինքն 52 շաբաթէն, պիտի ժողովն 13000 զրուշ . ահա 500 գործաւորք, շաբաթը քսան կամ տարին 25 զրուշ և 20 փաթայ խնաւ յելով, 13,000 զրուշ դրամագլխի տէր պիտի ըլլան . յայտնի է թէ այսչափ դումարով, գործաւորք կարող կըլլան իրար օգնել . Եւթ տարւոյն մէջ, ընկերութեան անդամներէն մին, նեղութեան մէջ իշնայ, իր ընկերաց դիմելով, օգնութիւն կրնայ խնդրել . այնպիսի օգնութիւն մը, որ ողորմութիւն չէ, զի իր և իր ընկերաց խնայողութեան արդիւնքն է : Եւս եղանակաւ, ամէն ընկեր, որ առնէ, նեղութեան մը հանդպելով, անտուկին փոքր ինչ որոշեալ շահ մը վաճարելով, փոխառութիւն մը կրնայ ընել և իր նեղ վիճակէն ազատիլ : Այնպիսի միանգամայն, շահաւոր երեցած, արհեստական գործողութեան մը համար, փոխառութիւն մը ընել, և առևտուրը կատարելով պարտքը վճարել . արդարեւ, ճշմարիտ է թէ, անտուկը շուտով պիտի պարպուէր, եւթ ամէն ընկեր փոխ առնէր . բայց միշտ կգտնուին և պիտի գտնուին այնպիսի ընկերներ, որք ընաւ անտուկին չեն մօտենար :

Եւս է ահա, վարկի ընկերութեան ամէնէն պարզ ձևը, զոր անէնքնիստ ալ կրնանք ի գործ դնել . իրաւ է որ շաբաթը քսան փաթայ խնայութեամբ վճարելով յառաջ բերուած դրամագլուխն, ոչինչէ չպիտի գայ . սակայն, անուրանալի է թէ, խիստ փոքր զոհէ մը կախումն ունեցած պիտի ըլլայ :

Եւս օրինակին և վարկի ընկերութեան այս առաջին ամենապարզ մանաւանդ դիւրագործադրելի ձևին կրնան հետեւիլ մեր բնունակիր ազգայինքն և օրական հացին գինն, օրական աշխատութեամբ վաստակող աշխատաւոր Հայերը :

Պէտք է ըսել թէ, այս եղանակաւ մեծ գործողութիւններ չկրնար ըլլալ : Բայց ասոնց համար ալ ուրիշ միջոց հնարուած է, զոր կկոչուին երաշխաւոր խումբեր :

Եւթագրենի թէ, արհեստաւորք, փոքր վաճառականներ, ապրանք կամ գործիք ծախու առնելու համար հազար, հինգ հազար կամ աւելի զրուշի կարօտ են : Եւթագրենի, վաճառականն, առանձին

այսչափ գումար մը փոխ առնել , շատ անգամ անկարող կըլլայ .
բայց ամէնքն ալ իրարու հետ ընկերանալով , տկարութիւննին զօրու-
թեան , աղքատութիւննին , հարստութեան կիփոխի : Փոխադարձ եւ-
րաշխաւորութիւն մը կրնայ պէտք եղած գումարը ծնիլ , զոր անկա-
րելի է առանձին , անոնցմէ ամէն մէկին : Բնի կնամանի յաճախ կրկ-
նուած , փունջ մը նուրբ գաւազաններուն պատմութեան , որոնց ամէն
մէկն , առանձին , որչափ որ դիւրին է կոտրել , անկարելի է ծռել
կրբ որ միատեղ առնուին : Օրութեան այս աճման գաղտնիքը ,
հաւաքական երաշխաւորութիւնէն կախումն ունի , որ հետեւութիւն է
սոյն միութեան :

Մարդս , իր անձնական բախտին ապաւինելով , կրնայ հիւան-
դանալ , սախտիլ , մեռնիլ , անգործ մնալ , քիչ վարձք ընդունիլ ,
քիչ շահիլ , իր խոստմունքը չկարենալ կատարել ընդդէմ իր բարե-
կամեցողութեան : Սակայն անկարելի է որ տասը , քսան , երեսուն
կամ աւելի ընկերներու խումբ մը , նոյն դժբաղդութեանց ենթակայ
ըլլայ :

Փորձն արդէն կհաստատէ ըսածնիս :

Քաղաքակրթեալ շատ քաղաքաց մէջ , ինչպէս Ռաբիլ , ուր
տեսած եմ , սեղանաւորներ , վերոյիշեալ պարագաներու մէջ , հասա-
րակութեան նեղ ժամանակին օգնութեան հասնելին , որք մեծ ու-
րախութիւն , և պարտաւորութիւն մը կզգան դործաւորաց և փոքր
վաճառականներու փոխ ստակ տալով , իրենց պայմանագրութեան եւ-
րաշխաւորութեան ապաւինեալ . և եթէ փոխ առնողներէն մին , դժ-
բաղդութեան հանգսի , հիւանդանայ կամ մեռնի , միւս ընկերները
սոյն պարտքը կվճարեն , պատուելով իրենց ստորագրութիւնը :

Սլարկի այս երկրորդ ձևն ալ , ինչպէս յայտնի կերեայ , թէ
խիստ պարզ է : Միայն , առաջին ձևէն աւելի կպահանջէ , ստորագրելոց
մէկզմէկու փոխադարձ վստահութիւնն :

Ըմենքնիս ալ կրնաք ընել այս . դործաւոր , վաճառական կամ
դասաւոր , մանաւանդ մեծ քաղաքներու մէջ , ինչպէս Պօլիս , ուր
ամէնքն ալ իրար քիչ շատ կճանաչեն : Բայն է ահա , փոխադարձա-
բար իրարու օգնող վարկին երկրորդ առտիճանն , որով արդէն , շատ
քաղաքներու մէջ , մեծամեծ օգուաներ ծնած է :

Բայց մարդկային միտքն , անդադար աւելի բարձր աստիճանի
հասնիլ կիսափաքի . այնպէս որ հասկցաւ թէ այս երկու պարզ ձևե-
րէն աւելի և աւելի աղէկը կրնայ ըլլալ և ընել :

Սլերոյիշեալ օրինակին մէջ եղած վարկն , որոշեալ ժամանակի
է սահմանեալ դործողութեան մը համար կազմուած և եղած է :

կրնայ երբ գործողութիւնը վերջանայ, նոր փոխառութիւն մը կարելոր
երեցած ատեն, կրկին սկսիլ հարկ է: Այս դիտողութեանց վրայ,
ըսուեցաւ թէ, եթէ փոխանակ ժամանակաւոր ըլլալու, մշտնջենաւոր
ըլլար, եթէ փոխանակ մէկ գործի մը յատկացած ըլլալու, շատ գործ-
ծերուն ձեռք զարնել կարող ըլլար: Այլ, փոխանակ մէկ քաղքի մը
մէջ ըլլալու, զանազան քաղաքաց մէջ ձիւղեր ունենար, այն ատեն
իր ուժն ու օգտակարութիւնն, իր ձիւղերուն համեմատութեամբ պիտի
մեծնային: պիտի ըլլար դրամական հաստատութիւն մը, փոխանակ
առօրեայ միութիւն մը ըլլալու: Այս ահա այս երրորդ ձեռք է որ,
փոխադարձ վարկի ճշմարիտ ընկերութիւններ հիմնադրուած են: Այս
տեսակ ընկերութիւններ, որոնց ամէնէն հոգալաւոր օրինակն, այսօր
Գերմանիոյ մէջ կ'ըսենք, նոյնպէս և Վաղըրիոյ ու Մագըրիոյ մէջ բա-
ղում ձիւղեր ունին, ընդարձակած են իրենց գործողութեանց շրջանը:

Սիայն Բարիդը մէջ, այսպիսի ընկերութիւններ հարկուն աւելի
կ'գտնուին: որք կազմուած են շաքաթը հինգ լըուէն մինչև 25 լու-
իուշ վճարելով. անդամը դաշնադրութիւն ըրած են ու միայն անցա-
ւոր գործողութեան մը համար, այլ իրենց ամէն պիտոյից և հետեւա-
ւոր ժողոված են դրամադրութիւններ, որք արդէն միլիոններով ֆրանքը
կ'անցնին: Սոյն դրամադրութիւնները, շահ բերող մատուկի մը մէջ պահ
դրուած, ամէն պէտք ունեցող ընկերի կարտաստ է փոխ տալ
փոխատուութեան ամէն տեսակ գործողութեանց նման պահանջեալ
պայմաններով: Արքապէս, ընդհանրապէս սոյն դրամադրութիւնները
կ'գործածուին, թէ ծախող և թէ շինող ընկերութիւն մը հիմնադ-
րելու, երբ այսպիսի առեւտուր ընելու չափ բարձրանան: Փոխադարձ
վարկի սոյն ընկերութիւններն, որք այսօր և իրաւամբ, իրիտ հոգա-
կալ են, խիստ նպարկեշտ ծնունդ մ'ունենցած են:

Այսպիսի ընկերութիւններ, Վաղըրիոյ մէջ, դեռ տաքը տարիէ
ի վեր սկսեալ է:

Այսպիսի ընկերութեան գաղափարը ծնած է նաև Գերմանացի
գործաւորներէ, ուր ամէնէն աւելին, և ամէնէն ընդարձակները կը
գտնուին: Ժողովրդական պահապի, կամ Գոյաւորութեան պահապի անուամբ:
Գերմանացւոց այս մեծ փորձը հաստատեց, թէ խնայողութեան,
երաշխաւորութեան և մարկի այս դրութիւնն, ոչ միայն վերաւոր դու-
ծիք է դրամական յաջողութեանն, այլ միանգամայն հասարակաց բա-
րոյականութեանը, կանոնաւորութեանը, հարստութեանը, հեռատե-
սութեանն, և ընտանեաց ամէն տեսակ առաքինութեանց: Սոյն ըն-
կերութիւններն, որք միլիոններու հետ կ'աղան, իրենց պայմանները
կ'կատարեն աշխատութեամբ, կանոնաւորութեամբ, հեռատեսու-

սուժեամբ, պատուապահութեամբ, մէկ խօսքով, բոլոր այն որպէս սուժիւններով, որք կ'աջողեցնեն և կ'ազդեցնեն արհեստն ու վաճառականութիւնը:

Վերամանիոյ հեռատես խմաստութեան կ'վերաբերի, վարկի սոյն ընկերութեանց ստեղծման և յաջողութեան փառքն ու պատիւն, որոյ համար, կարևոր է և օգտակար, մէկ քանի խօսք ընել այս մասին, սովորեցնել ազգայնոց թէ ինչպէս ծնունդ առին և ծաղկեցան, Վերամանիոյ մէջ, վարկի սոյն ընկերութիւններն:

Բաջին անգամ, այսպիսի ընկերութիւն մը հաստատուու գաղափարը ծնողն եղաւ, ի Վերամանիա, 1849ին (Ընթերցողը կրնան սովորել թէ ընդամենը դեռ 17 տարուան դործ է), Տէլեքը քաղաքը բնակող, Շուլց անուն դատաւորն, ուսկից սովորութիւն եղած է, սոյն տեսակ ընկերութիւնները Շուլց-Տէլեքըն անունով կոչել:

Վերոյիշեալ դատաւորն, այսօր, Բրուսիական ծերակոյտին, աղատական մասին ամենէն հռչակաւոր երևափոխաններէն մին է: Պ. Շուլց, 1849ին, դործադրութիւնը կարելի տեսած ընկերութեան վերաբերեալ դործ մը աւելի շահաւոր ընող միջոցներուն վրայ խորհելու ատեն, մի և նոյն արհեստէ եղողներու միութեան մէջ երաշխաւորութեան խորհուրդը գտաւ: Այս կարծիքը վաղվաղակի, տկար կամ ոչինչ արժէք ունեցող անհատական երաշխաւորութիւնները հաւաքական, զօրաւոր և կարող երաշխաւորութեան վերածեց: Իր խորհուրդն ընդունել տուաւ իր փոքր քաղաքին մէջ նախ, և քիչ քիչ Բրուսիոյ կեդրոնական և հարաւային Վերամանիոյ մէջ: Այն քանի տարիներէ ետքն, յառաջ եկած արդիւնքին վրայ զարմացան, ամէն օրագրոց մէջ հրատարակուելով: Ընկերք, ալ պէտք չունեցան հասարակ սեղանաւորներու վարկին, որ խիստ սուղ ըլլալէն զատ, շատ անգամ ալ կ'մերժուէին: Այն միջոցին բարձր տոկոսով ստակ փոխ տուող ամէն կեդրոններն ալ ջնջուեցան ըստ ինքեան: Այս գեղեցիկ արդիւնքն ստացուեցաւ, շարժական փոքրիկ հանդանակութեամբ մը միայն: Ս. Վրոց մէկ խօսքին համեմատ, երբեմն մէկզմէկէ հեռու և օտար մարդիկներն, գունդ մ'եղան. այս է ահա ընկերութեան օգուտը:

1849 թուականէն մինչև օրս, Վերամանիոյ, վարկի սոյն ընկերութեանց թիւը, տարուէ տարի մեծցաւ, ինչպէս և իրենց յաջողութիւնն ալ, իրենց թուոյն հետ աճեցաւ. նոյնպէս, և անդամակցաց թիւն ալ նոյն յառաջադիմութիւնը գտաւ: Բայն տարի ամէն ընկերութեանց հաշուեցուցակները կ'հրատարակուին. անհաւատալի կերևնան արգարև, և զարմանք պատճառող (մանաւանդ հայոց համար),

բայց նոցա ամէնն ալ բոլորովին ճշմարիտ ըլլալին, իրաւամբ ոմանց զարմանքը շարժելու, և ոմանց ալ նոյն օրինակաց հետեւելու փափաք տալու :

Ահա, զորօրինակ, սոյն տեսակ ընկերութեան մը, 1865 ի վերջն ըրած գործողութեանց հաշուեցուցակը : Ա՛հք տարուան մէջ, անդամակցաց փոխ տրուած գումարն ելած է 760,000,000 Ֆրանքի : Արդարեւ այսպիսի գումար մը, խիստ մեծ և անհաւատարի երևնալ պէտք է, երբ մտածուի թէ գործաւորներու վերաբերեալ գործ մ'է, երբ սովորուի թէ, սոյն սարսափելի գումարը ղիզուած է ամէն մէկ անդամին, ընկերին, մէկ խաւէ (մէկ թաւնոր 15 զրուշի չափ կընէ) սկզբնական տուրք և ամէն շաբաթական 30 էն մինչև 60 փարայ վըճարելով . մինչև որ 750 զրուշի հասնի, որ պէտք է վճարէ ամէն ընկեր : Այս սոյն գումարը դոցուելուն պէս, ընկերն ալ պարտքէ ազատ կըլլայ, բայց և այնպէս կարող է, խնայած ստակն, ընկերութեան յանձնել փոքր ինչ շահով, որով ամէն օր իր դրամագլուխը կմեծնայ անդգալարար :

Այն ընկերութեանց յաջողութիւնն օր ըստ օրէ աւելի ապահովալու վրայ է : Այնպիսի խոհեմութեամբ և բարոյականութեամբ կանօրինուին, իրենց գործողութեանց վիճակն, ամէնուն ծանօթացնելու համար, այնչափ ճշմարիտ հրատարակութեամբ կընեն, որք տեղական վարկ ստացած են : Արով մասնաւոր անձինք առանց անդամ ըլլալու, ստակին կհաւատանան . այնչափ ուժովցած են, որ Իրուսիոյ վերջին պատերազմի առթիւ, վաճառականական գործոց ներդրութեան և ձախորդութեանց առթիւ բնաւ չսարսեցան : Ահա, արդարեւ, գործաւորաց պարկեշտութեան, և միութեան ըրածին մէկն սքանչելի օրինակը : Մենք, իրրեւ Վերմանացի կյարգենք, կգոյնենք և յաջողութիւն կմաղթենք Վերմանիոյ ժողովուրդը հարստացնող, բարոյականացնող, այս մեծ գործիքներուն, վարկի ընկերութեանց յաւատեութեան, և իրրեւ չայ, կփափաքինք որ մէջն ալ այսպիսի աղդաշէն, հայութիւնը վերականգնող, բեռնարկութիւնը ջնջող, մուրացկանութիւնն եթէ ոչ հիմնայատակ, դէթ խիստ տկարացնող ընկերութիւններ հաստատուին :

Այսպիսի ընկերութեանց, Ազգի մը ամէն տեսակ յառաջադիմութեանց վրայ, մեծ ազդեցութիւն ունենալուն վրայ, խիստ համոզուած ըլլալովս, և կարծեմ իրաւամբ, ուրիշ յօդուածով պիտի խօսիմ սոյն տեսակ ընկերութիւններ Վաղդիոյ մէջ երբ ծնած, ինչպէս յառաջ գացած են, և այսօր ինչ վիճակի մէջ կգտնուին* :

*Տե՛ս Կիլեկիա . Հատոր երկրորդ :

ՄԱՐԴՍ

ԵՒ

Մարդուն իմացական, արհեստական, և գիտական կարողութիւններն:

Այսպէս, ուրեմն, կիսափաթիւնք թէ մարդս ըլլայ և համաձայն վարուի իր բարձր անձնականութեան մէջ. կուզենք թէ մարդս երեւայ բոլորովին մարդուն մէջ. թէ խոտորմունք չընէ արարչութեան միւս գոյութեանց մէջ, թէ զիտայ ինչ ըլլալն և տայ ինչ որ ընդունած է: Որչափ որ կարելի է նէ, կիսափաթիւնք թէ չգնէ որեւէ գերազանցութիւն մը, իր միւս կարողութեանց վնասով:

Չէ թէ, բնութեան կարգէ դուրս ձիւրքերն չընդունիլէ, չէ թէ որեւէ մէկն իր կոչումին հետեւելէ արգիլել կուզենք, եթէ աղէկ նշանակեալ է այն: Բայց կուզենք թէ զօրաւոր և կանխահաս կարողութիւն մը, որ իրական տաղանդ մը կ'ստատանայ, միւս կարողութեանց կենաց և շարժման արդեւիք չըլլայ: Կիսափաթիւնք, ոչ թէ ամէն բան էակին մէջ պահել, այլ կուզենք նաեւ, պահպանել աշխուժութեամբ մը, իր բոլոր գործիքներուն խաղը, կատարելագործութիւնն և ներդաշնակաւորութիւնը հաճելի ընել: Կուզենք թէ ամէն իմացական, արհեստական և արուեստական կարողութիւն, որչափ որ բարձրագոյն ըլլայ, մարդկային մտաց ուրիշ կարողութեանց վրայ կոխի, առանց զանոնք խեղդելու, թէ հոն դտնէ խորհուրդներ, խրատներ, ազդեցութիւններ: Թէ իր իսկական աշխուժութեան շրջանին մէջ ամբողջեալ չմնայ. թէ իր պարզ մեքենային գրեթէ մեքենական շարժման մէջ չնանգարի, և թէ, որչափ որ ալ իր մասնաւոր բնութենէն, իր փոխառութիւններէն և իր փոփոխութիւններէն հարուստ, կարող ըլլայ իր հասնելիք կատարելագործութեան մէջ երթալ:

Ամենայն նկատմամբ, բնութեան ամէնէն հասարակ բաները չմոռնանք: Ամէն արուեստաւորը, պատկերհաս, բանաստեղծ, քանդակագործ, երաժիշտ, իրենց ամէն կարողութեանց միաւորութեամբն է որ կարող կըլլան իրենց գործերը զլուի հասնել: Այս պայմանաւ է որ կըյաջողին իրենց ձեռաց գործերնուն մէջ, մարդկային սրտին խորերն անցածը ցուցնել: Այսպէս է որ բոլոր մարմինը կ'յուզեն, այսպէս է որ հասարակութեան մէջ երեւան կ'հանեն իրենց զգացած կիրքերն և զորս թարգմանած են իրենց ամէնէն փափուկ գոյներովն: Առանց ներգաշնակաւոր օգնութեան, մարդկային զլխուն բոլոր կարողութիւնը,

* Հարունակութիւն և վերջ տես Արեւիկա թիւ 5, 7 և 9: Երես 306:

բնաւ աղդեցութիւն չլիտի ունենային , և ոչ իսկ տաղանդ , և իրենց վրայ տիրող կարողութեամբն , առանց սկզբան և հիմանց , ոչնչ ալիտի ըլլային :

Եթէ կտեսնէք , թէ որչափ ուժով և մեծ զգուշութեամբ այսչափ երկար խօսեցայ , իմացական կարողութեանց զարգացման , ամէն կարելի միջոցներով յառաջ տանելուն կարեւորութեանը վրայ , որովհետեւ , դեռ մինչև այսօր , դաստիարակութեան ամէն տեսակ կեդրոնները չեն , ինչոր պէտք էր ըլլալ : Եւ պէտք է մտածել , դեռ մինչև այսօր , հազարներով տղայոց շուկայի , գործարանաց մէջ աշխատելուն վրայ : Այժմ որ նոցա իմացականութիւնն սպաննել , և բարոյական զգացողութիւններն ըստ բաւականին չմշակել է : Ընչուչոտ , արհեստն իր արժէքն ունի : Արնդունիմ , դարուս առաջին աստիճանի անտեսագէտներէն մէկուն հետ , թէ մարդուս տաղանդով բնութեան վայելումը , զանազան նկատմամբ , լուսաւորութեան զարգացման և մարդկութեան երջանկութեանը համաձայն ըլլայ : Արնդունիմ նոյնպէս թէ աշխատութեան բաժանումը , հարստութեանց բերրի աղբիւր մ'եղած ըլլայ . բայց , իմացական կարողութեանց զարգացմանը նկատմամբ , և այսօրուան գործադրութեան նայելով , գործաւորը կը վատթարացնէ , և հետեւաբար գերութիւնը կերպով մը պաշտպանել է : Այնգեւ , բոլոր այն հոշակաւոր գլուխներուն հետ , որք Եւրոպիոյ զանազան կառավարութեանց կողմանէ մեծ գործարաններն աչքէ անցընելու ելած ատեննին , յայտնեցի թէ , մարդս իրեւ մեքենայ գործածելը , զանի յարգել չէ . այլ իբրեւ անասուն ծառայեցնել է . թէ այս ճամբան նպատակի դէմ երթալ է . մէկ խօսքով , Ժողովուրդք իրենց ճակատագրոյն հակառակ առաջնորդել է . անոնցմէ լուսաւորութիւնը հեռացնել և դերութեան մէջ մշտնջենաւորել է :

Ատեսնեմ թէ , յակամայս նիւթէս կհեռանամ . բայց նշմարեցէք , թէ խօսքս իմացական կարողութեանց վրայ է . դիտեցէք թէ մինչև այսօր մեր կաղմուածքին բոլոր հարստութեանց պատասխանելու համար , պէտք եղածին համեմատ ապրիլը չեն սովորեցուցած , և սակայն , անոնք են , մինակ անոնք , իմացական կարողութիւններն , որք կարող են մեր ամէն կարգի կարողութիւնները լուսաւորել և առաջնորդել :

Հիմնական սկզբունքները միայն տարածելը բաւական չէ . այլ միանգամայն պէտք է երթալիք նպատակին միջոցները ցուցունել : Եւս նպատակին համար , սկզբունք մը կայ , զոր պէտք է մեծ յիութով ուսմկացնել , (հասարակութեան մէջ տարածել) և որուն գործածութիւնը , մարդկային մտաց կատարեալ շարժման պէտք է : Եւս սկը-

բունքը , մեր կազմիչ կարողութեանց լայնամասշտկութեան և միանգամայն ղանաղանութեան վրայ հիմնեալ է : Բնութեան անսխիռն օրինօք մը , մեր կարողութեանց ամէն մէկն , ամէն օր կրթութեան սահմանեալ ժամանակ մը միայն կրնայ ունենալ . անոնցմէ ամէն մէկն , իր պաշտօնը կատարելէն յետոյ , հանգիստ ընել կկարօտի , նորէն և աշխուժութեամբ գործելու : Ամէն ոք գիտէ , ամէն մարդ կրսէ թէ , միւսնոյն զգացողութենէն , միւսնոյն ազդեցութենէն , միւսնոյն խորհրդածութենէն , ինչպէս և միւսնոյն դիրքէն , հզօղնուի , և զանազանութեան հրապոյնները բաւական կսուրեցնեն թէ կեանքը կնորոգի անդադար մաշող և մարող կենաց քով : Ընհակառակելի և խիստ ճշմարիտ դիտողութիւն , որ իր բոլոր պտուղները չէ բերած , թէ ամէնքնիս , փորձը մեր վրայ կրնանք ընել , և որ կյայտնէ բոլոր այն ազբիւրններն , որոնք կրնան գործադրիլ դաստիարակութեան մէջ , միշտ առանց դժուարութեան հոգնող մարդը խրախուսել , և զանի կազմութեան անխնկերուն յաջորդաբար խաղովը , բոլոր իր զօրութենակա-
նութեանց գործածութեան յարմարցնել . և ասով իր գոյութեան լըութեան :

Եւ միւս կողմանէ , որովհետեւ կենաց գիտութեան ամէն խորերը հետազօտել և իմացականութեան լուսերով , մարդս երջանկութեան առաջնորդել է , մոռնա՛նք ուրեմն , թէ մեր զանազան կարողութեանց մէջ աշխուժութեան տարր մը կայ , որ նոցա գրգռիչներուն պակսութիւնը , սրտնեղութեան և թուլութեան պատճառ մը կը լըայ : Այո , մեր բոլոր կարողութիւններն ալ գործել կուզեն . նոցա անգործութիւնն , անշարժութիւնը , նոցա սովորական ազդեցութեանց զնկումը , բռնի առանձնութիւն մը , մէկ խօսքով , բնութեան օրինօք հրամայեալ կենաց ամէն արդելք , կազմութեան մէջ շփոթ և հոգւոյն մէջ տխրութիւն կբերեն : Այսպիսի պարագաներու մէջ ժողովուած զգացողութիւնը կթարգմանուի ձգտումներով , խռովութիւններով և երկդիմի , անորոշ տենչանքներով : Այսպիսի շարժումներու շրջանէն չեն , այլ ջղային գրութեան ակամայ ընդդիմագործութիւններն . ուրիշ բան չեն , այլ ճիգեր , մեր ամենուս բնական եղող այն կենդանութիւնը ծախսելու , թէ շատ քիչերն այսու ամենայնիւ դիտեն գործածել , զորս կունենան շատ անգամ առանց օգտի , և որք սակայն առանց զղջման չեն թողուիր :

Մեր այս դիտողութեանց ճշմարտութիւնն ըստ ամենայնի կապացուցանեն , երբեմն շատ Ա՛նքերու մէջ տեսնուած ջղային բաղմատեալ հիւանդութեանց տխուր նկարագրութիւնները , զորո թուուցած են մեզ վերջին երեք դարուց պատմագիրք : “Մարդուս

միտքը , մեր կազմուածքին արդեամբք . զանազան կարողութեանց զըրգմամբ , կըսէր , Սոնթէյնը "մշտնջենաւոր գործիչ մ'է . անգործ մնալու անկարող է . և անգործ մնալէ աւելի նախապատիւ կ'համարէ ծառ և երեակայական նիւթեր ցուլել , զիտնալով որ իր իսկական վկայականին ղէմ'է : " Եւ արդարեւ անհակառակելի է . մենք , քընանալու համար ստեղծուած չենք , ամէնքնիս ալ կուզենք , այս կամ այն եղանակաւ զգալ անցուցած կեանքերնիս : Ս'եր տեսակին գոյութիւնն ու երջանկութիւնը կազմող մեր կարողութեանց , օրինաւոր և կանոնաւոր աշխուժութիւններէն դուրս , քննեցէք , մեր ուշադրութիւնը միշտ դիպաց վրայ դրաւելու և մասնաւորապէս իմ նիւթիս մէջ մտնելու համար , զիտեցէք , ինքզինքնին չափազանցութեանց մէջ թուղելէն վատթարացեալ մարդիկները , հոգւով և իմացականութեամբ չապրող մարդիկներն , որք , այսու ամենայնիւ կփախնէին դարձեալ իրենց անտարբերութենէն ելլել . և երբ ամէն տեսակ խանգարումներու մէջ չեն իյնար , ամէն տեսակ չափազանցութեանց մէջ դեռ իրենց մնացած փոքր ինչ զգացումովը , տեսնուած է , մինչև ինքզինքնին սպաննել համարձակիլ կամ ջանալ վանքերու խտամբեր կենաց մէջ զիրենք հալեցնող , մաշեցնող խորին սրտնեղութեան դարման մը դտնել :

Հարուստ լնտանեաց՝ ծեր կանանց շատերուն կրօնասէր և ժամասէր ըլլալն (կրօնասիրութիւնն ու ժամասիրութիւնը դէշ բան է բնեւ չենք ուղէր , այլ այսպիսի կանանց , երիտասարդութեան ատեննին բնաւ Լեկզեցի ոտք կոխել չուզէին) , սովորաբար ուրիշ պատճառ չունին , այլ մտքի անսնունդ ըլլալն և ասիկի ծնունդ առնող նոր յուզմանց երկզիմի փափաքն :

Եւս գիտողութեանց վրայ ալ ուրիշ խօսք աւելցնել պէտք կըմընայ , ժամանակնիս և մեր բոլոր կարողութիւններնիս , բնութեան կամաց համաձայն գործածելու կարեւորութիւն ունենալնիս աւելի զգացնել տալու համար , եթէ կուզենք իրրեւ մարդ ապրիլ և հեռացընել բոլոր այն սխալանքներն , որք մարդկութեան ամօթն ու պատիժն են : Հարունակենք մեր խնդիրն :

Եւսպիսի ժամանակի մը մէջ , ուր ընկերական մեծ խնդիրներն , ամէնուն խորհրդածութեան նիւթ եղած են , այսպիսի ժամանակի մը մէջ , ուր բարեսրտութեամբ և ընդհանուրին բարօրութեանը համար , օչ միայն ամէնէն յետին կարգէ եղողները , դաստիարակութիւն և կրթութիւն կըլեն , այլ միանգամայն կըբաղին յանցանաւորներուն և

խնդրեցին վրայ . բայց պէտք է դիտնալ թէ այսպիսի ծանր պաշտօններ անթերի կամ կարելի եղածին չափ անթերի և յաջողութեամբ վարելու համար , պէտք է նախ այնպիսին ըլլալ կատարեալ , և ճանաչել զանձն . հոս է արդարեւ դաղանիքը : Կասապու , դատաւոր կամ բժիշկ ըլլալու համար , այս երեք մեծ պաշտօններուն մին կամ միւսը , կատարել կարող ըլլալու համար , նախ պէտք է սովորած ըլլալ , մարդուս բնութեան դիտութիւնը . պէտք է դիտնալ թէ ինչ կարողութեանց շնորհիւ մարդս կշարժի և կգործէ . պէտք է ճանաչել թէ ո՞ր կառաջնորդեն զինքն իր աղէկ կամ գէշ յօժարութիւններն , ինչ որ իր աղէկ կամ գէշ զգացմունքները կրնան իրեն ներշնչել , և ինչ որ իր իմացական , արհեստական կամ արուեստական կարողութիւններն իրենց օրինաւոր կամ ապօրինաւոր գործողութեամբը կրնան իրեն տալ կարողութիւն և քաջութիւն , կամ զանի ճամբէ դուրս հանել : Օ՛ր մարդկային գլխուն մէջ չկայ կարողութիւն մը , որ կարող չըլլայ ընկերութեան օգտել կամ վնասել :

Առանց այս հիմնական և սկզբնական գիտութեանց , արժանի չէ մէկը , դասաւուր կոչուիլ , ինչպէս ոչ դատաւոր և ոչ իսկ բժիշկ : Արդարեւ ամէն ոք կրնայ հասկնալ , որ եթէ մարդկութեան կենդանական կեանքը , բարոյական կեանքն ու իմացական կեանքը կազմող կարողութիւնները չճանչցուի , և թէ որ իրենց կարող աշխուժութեանց ազդեցութիւնը չսովորուի , անկարելի է այնպիսի պաշտօն մը վարելու յարմար և արժանի ըլլալ : Ենչպէս գործել , արդարեւ , երբ մարդս իր բնութեան խորը թափանցելու համար դիտնալ պէտք եղածը չգիտնայ , իր սիրտն ու միտքը չարժեքլու , իր կարողութիւնները փոխելու , անոնց չարժուիները կանոնաւորելու և յարմար գործածութիւնները պատրաստելու համար :

Երբայդպէս , փիլիսոփայք , նոյն ինքն բժիշկք և տղայոց դաստիարակութեան վրայ զբաղողք այս ճամբով յառաջ չերթալնուն , պատճառը սա է թէ , կրթոտ մարդը , չարագործ մարդը , խենդ մարդը , հասարակ մարդը , տաղանդաւոր մարդն , ամէնքն ալ մէկ բնութենէ են . իրարու մէջ եղած տարբերութիւնն , որ կարծուածէն պակաս զանազանեալ է , կախումն ունի իրենց ձիրքերուն բաշխման անհաւասարութիւններէն , կամ այն պարագաներէն , որոնց մէջ կկատարի իրենց ծնունդը : Երբդ , մէկ վիճակէ միւսն անցնելով , իրմէ վարաստիճանի մէջ մնալով , կամ աւելի վեր աստիճան բարձրանալով , միշտ մարդ է : Իր կարողութեանց աղէկ կամ գէշ գործածութիւնն , ասոնց տկարութիւնը կամ աշխուժութիւնն , ասոնց յուզմունքը կամ կանոնաւորութիւնը , բնաւ իր դոյութեան հոգին չեն փոխեր : Այս

ընդարձակ տեսութեամբ, իր զգացողական, իմացական կամ բարոյական կազմութիւնն, իր բնական վիճակին մէջ լուծեալ, կղիւրացնէ յայտնել, կամ երեւան հանել իր ամէնէն փոքր, մութ, կամ ամէնաբարձր, ամէնախառն և ամէնէն փափուկ պաշտօններուն մէջ, նոյնինքն այն չափազանց գրգռեալ, տկարացեալ կամ խանգարեալ կազմութեանը:

Ինչ որ ալ ըլլայ, ուրեմն, մարդուս իմացական վիճակն, ինչ ճամբով ալ առաջնորդուած ըլլայ, ինչ աստիճանի ալ վերաբերի, բնաւ իր տեսակին կնիքը բոլորովին չկորսնցներ. իր մտաց կամ իր սրտին այս կամ այն կողմովն անվնաս ալ կ'մնայ, և հետեւաբար անկարող է, ոչ իր կազմութեան օրէնքներէն դուրս ելլել և ոչ ազատիլ անոր առաջնորդութենէն, որ իր ուսմունքներովն և իր իմացական կարողութեամբն եղած է բնութեան ճշմարիտ թարգմանն ու պաշտօնեայն:

Պարոյրը տղայոց համար, բանան յանցանաւորին համար, յիմարանոցը խնդկին համար, բոլոր ասոնք ուրիշ նպատակ չունին, այլ անոնց մէջ պատասխանելնրուն տէր և օգնական ըլլալու համար է: Ի՜հ, ուրեմն, տղաքներէն սկսելով, որք, ձեր ձեռաց մէջ են, զորս կուզէք մարդ ընել: Ինչ ճամբայ պիտի բռնէք, զանոնք թէ իրենց և թէ իրենց նմանեացը համար, արժանաւոր մարդ ընելու: Վիտէք, թէ, իրենց կազմութեան մէջ պարունակեալ կարողութիւններն որոնք են, զորս կուզէք զարգացնել. և եթէ այս առաջին վկայականը ձենէ կպակսի, ինչ դիտաւորութիւնով, ինչ տաղանդով, զանոնք մարդկութեան կենաց համաձայն պիտի առաջնորդէք: Աճանաչէք ձեր հինգ զգայարաններն, և կճանաչէք նաեւ, աշխարհիս հին չորս տարերքը:

Բայց դիտէք, մարդուս կեանքը պահող բնական զրգմանց առնուն և թիւը: Արնաք մեզ ըսել, ձեր բարոյական զգացմանց առնուն ու թիւն: Այս է ամէնն, անոնք, որք շատ հատորներ սւցուցած են իմացականութեան և բանականութեան վրայ, կարող են ըսել մեր իմացական, արհեստական և արուեստական կարողութիւնները: Աոյն պէս կարող են ցուցնել մեր այն կարողութիւններն, որոնցմով բնութեան հետ յարաբերութիւններ կկապենք:

Ինչ միջոցներ պէտք է ի դորձ դնել այս նպատակին հասնելու համար:

Հոս ալ, Պարոնայք, պէտք է սկիզբէն սկսիլ, և օրինաց կտորները փոխելու, լուսաւորելու համար, ոչ միայն, մարդուս բնութիւնն ընդհանուր կերպիւ պէտք է ճանաչել, այլ մանաւանդ պէտք է ուսմական նախապաշարումներէն հետի կենալ: Այս նախնական

սկզբունքներն , ոչ միայն անհրաժեշտ են նոցա վատթարութեան ան-
տիճանը դատելու , այլ դանել և գործադրել այնպիսի միջոցներ ,
որոնցմով , կարելի է զանոնք կարգի , կանոնի և առաքինութեան ա-
ռաջնորդել :

Քրդը ինչ խոհում բաւական է , արդարեւ , թէ իմացական կա-
րողութիւններն , իրենց բնութեամբն ու ամէն տեսակ յատկութիւն-
ներովը , կարող են զմեզ առաջին աստիճանի արարչագործութեան
դասէն ընել , մեր անձին կառավարութիւնը մեր ձեռքը տալ , և երկ-
րիս տէր ընել : Երհնատը , արուեստը , գիտութիւնը . . . նոյն ինքն
այն կարողութեանց կարտաւորին իրենց արդիւնքներն ու հարստու-
թիւնները , կամ աւելի աղէկ ըսելու համար , այս հրաշագործու-
թիւնը , սոյն կարողութեանց թարգմանները , սոյն կարողութեանց
նշաններն են : Եսոնք են նաեւ մեր իրաւունքները մեզ ճանչնողներն ,
և մեր պարտաւորութիւնները , զորս ունինք կատարելու առ Եստուած ,
առ անձն , առ ընկերս և առ ընդհանուր բնութիւն : Եսոնք են , վեր-
ջապէս , մեր բազմաթիւ կարողութեանց ճշմարիտ լուծումը տուողներն ,
որոնցմով մեր գոյութիւնը կատարեալ կրլայ , ապրելով ըստ օրինի :

Պէտք է համոզուինք , և համոզենք թէ , մարդս կենաց բարձր
նպատակին հասնելու համար գիտութեան կկարօտի , գիտութիւնն ըլ-
լալով ըստ ինքեան բարի , կարեւոր , մանաւանդ որ համաձայն ալ է
Երարչին կամաց : Օ՛ր պարտաւորեալ ենք բնութեան օրինաց համա-
ձայն ապրիլ : Մարդոց , մենէ և ոչ մէկը , կարող է իր օրինաց
հետեւել ազատ ընել ինքզինքն . ինչպէս որ կազմուած ենք , անկա-
րող ենք , ոչ չգալ և ոչ չմտածել . իմացական կարողութիւնները ,
շարժման իրենց , կարեւորութիւնն ունին , և մանաւանդ որ , մարդս ըլ-
լալով կարող և կամաց տէր , երբ իմացականութիւնն ալ գիտու-
թեամբ հարուստ ըլլայ , չկրնար իր գանձերն իրեն համար պահել .
միտքն ինչպէս ըսած են թէ , գործ ըլլալ կուզէ , և մանաւանդ որ
մարդս ալ իր միտքն ուրիշն յայտնելու միշտ հակամիտ , և ստիպեալ
է ի բնութենէ իր կազմուածքին համաձայն վարուած ըլլալու համար :

Եւս ճամբով , միշտ ճշմարտութեամբ յառաջ գացած կըլլանք .
մարդուս կազմուածքին ամէն տեսակ կարողութիւնները լուծած կըլ-
լանք , ինչպէս բնական դրդմանց ուժն , զգացմանց վեհանձնութիւնը ,
մտաց ընդարձակութիւնը , նմանեաց սէրն , արհեստից հրաշքները ,
բոլոր ասոնք աւելի շքեղ և օգտակար կերպարանք կառնուն :

Ինչ որ ժամանակաւոր է , ինչ որ մասնաւոր է , ոչ ինչ է . զի
սեռողական չըլլալով , ապագայ չկրնար ունենալ : Մարդուս գիտու-
թեան առջև , նախապաշարմունք կ'իարատեն . միայն գիտութիւնը

տեղողական է : Մարդուս կաղմուածքին ամէն խորերը քննելով, մարդուս անիօրիօնելի ստորոգելիքը (յատկութիւնքը) սովորելով, նոյնպէս ապրած աշխարհինը, կարող կըլլանք ամէն բանի պատճառը գլուխէ, և դիպցազ կանոնը կստանանք . այսպէս մարդկային տեսակին իսկական յարաբերութիւններն ալ սովորած կըլլանք, որոնցմով միանգամայն ինչ որ կկոչուի աւանդութիւն, իրական օրէնք և սովորութիւնք . այս եղանակաւ, մարդս կզգայ, կատարելիք պաշտօնին կարեւորութիւնն, և եթէ խօսիլ սկսի, սովորութեանց և նախապաշարմանց նեղ նախագիտելիքներէն դուրս կելլէ . այնպիսի միտքեր, գաղափարներ կունենայ, որ բոլոր աշխարհին կյատկանան, սրտի բոլոր հիւսկերը կզարնեն, և վերջին հետեութեամբ մը, կարող ձեռք, մարդկութեան օրինագիրքը կազմելիք պարտաւորութեանց և իրաւանց հիմը կհաստատէ :

ՄԱՄԱՆԱԻՐ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԿԻԼԻՎՈՅ ՅԵՐԶԵԿԱՅԷ :

Էտեւեալ նամակը հրատարակելով կիւութամ յայտնել որ սոյն խնդրոյն վրայ, մանրամասնաբար պիտի խօսինք, Բողոքութեան վերաբերեալ ամենակարեւոր կէտ մը ըլլալուն, մանաւանդ որ Բզգայինք շատ քիչ ուշադիր են այս մասին :

Ղջմարտութեան հակառակ իրողութեանց դէմ անգամ մը խօսելու լարուած բերանն, ուր որ ալ ըլլայ բնական է որ պիտի խօսի, և ի պահանջել հարկին, հրապարակի վրայ, և ինչո՞ւ չպիտի խօսի, չէ՞ որ կրաւորական լուծիւնը՝ ճշմարտութեան առջև վատութիւն և տմարդութիւն է : չէ՞ որ կրաւորական լուծիւնն, ազատամտութեան առջև նուաստութիւն և անսակ մը գերութիւն կսեպուի, և ասոր համար չէ՞ որ կրաւորական լուծիւնն ալ Բատուծմէ իր արդար և անմիջական պատիժն ունի, արդարեւ ունի . այն իսկ է խղճի խայթեւրու տաքնապն, որ ամէնուն հասարակ է, որովհետեւ խղճի տրամադրութիւնն իր ազատ սահմանին մէջ ի բնէ լաւը սիրելու, իսկ անարդն արհամարելու առարկուած է :

Եւրդ . . . Տըքթօր Խոնազիր . խօսքս թէև մեղմ կըլնեմ, բայց քիչ մը սուր ալ ըլլայ, կարծեմ յանցանք չպիտի սեպուի . քանզի այն խօսքը խղճի արդիւնք է . ուստի կուզեմ ազատաբար ի դործ դնել . քանզի սրտիս խորերէն զգացած ցաւերուն համար է, որ կուզեմ խօսիլ անցեալ մօտ օրերու մէջ յԱրդնկայ կատարուած կարգէ դուրս իրողութեան մը վրայ . այն է 14 տարեկան տղու մը որ չափահաս աղջկան մը պսակն, որ մինչև հիմակ հասակի անարժան

պսակը մինակ աղջկանց սեպհական էր . սակայն դժբաղդարար սոյն անընական և վատաուողջ սովորութիւնն երթալով , մանչերու ալ անցաւ , որպէս զի այս տեսակ անտեղութենէ մը ծագած թշուառութիւնն երկու սեռին վրայ հաւասարապէս մատակարարուի :

Սոյոք , Լըզնկացին ալ , բացառութիւն կընդունիմ , սոյն բնաւորութեամբը , մարդկութեան առջևը խիստ տգէտ կ'վարուի , Լըզնկացւոյն իր զաւկին թափն ու պսակը տեսնելու իղձն արհամարելու զիտմամբ չէ որ կ'իօսիմ . այլ կարելի եղածին չափ անոր փափաքը սրբապնելու համար կ'համարձակիմ կարծ խօսք մը ըսելու թէ . բնութեան մէջ ամէն բան պայման ու որոշ ատեն ունի . և սոյնպէս ամուսնութեան գործն ալ իր յարմար ատենին մէջ կատարուելու է . որ այն ատեն նոյն ամուսնութիւնը բնական ամուսնութիւն ըլլայ և ոչ խոտորմունք , և հետեւաբար առողջաբանութեան համեմատ , այսինքն օգտակար և կարևոր առողջութեան :

Մտքէ Հանելու համար նախ սա ըսեմ . 14 տարեկան ամուսնացեալ մը քանի որ արոււնքով ալ այրութեան հասած չէ , սովորաբար ամէն խաղի մէջ տղայական խումբերու միայն կրնայ ընկերանալ . արդ պէտք է հարցնեմ . արդեօք այնպիսին կրնայ տղայոց սիրտը ցաւցընել , և եթէ իրօք ցաւցնելու ըլլայ . այն ամէն կողմ շարժելու չափ չունեցող տղայ լեզուներու առջևէ արդեօք այնպիսին ո՞ր պիտի կրնայ սրտաձմիկ փախչել , և կամ իր արհամարհոտ ներկային վրայ զղձալով ինքզինքը չ'վայելել :

Ամուսնութեան պայմաններուն մէկն ալ է , ամուսնացեալը թէ հարուստ ըլլայ թէ աղքատ , թէ գիտուն ըլլայ և թէ տգէտ . պէտք է որ չափահաս ըլլայ . չափահաս կրսեմ , վասնզի ամուսնական առընչութեանց մէջ կատարուելու գլխաւոր կէտ մ'ալ կայ . ինչպէս նոյն կէտին չկատարուիլն ամուսնութեան անհրաժեշտ պայմաններէն դուրս է , նոյնպէս կատարուիլն ալ առողջական հարկաւոր սկզբմանց դէմ է . որովհետեւ ամուսնութիւնը դեռահաս և դեռ աճման շրջանի մէջ եղողն մը աճման ու զարգացման գործարանաց պաշտօններու կանոնաւոր դրութիւնը խեղդող զօրաւոր միջոց մըն է :

Ուստի կ'հարցնեմ , յիշեալ երկու թշուառ դրութեանց մէջ , կրնայ մէկն ունենալ անձնական հանգիստ վիճակ . ոչ ապաքէն 14 տարեկանն ամուսնութեան կարգին մէջ սե տիտղոսով կողջունուի :

Տղթօր Խմբագիր . ոչ բժիշկ եմ և ոչ անդամագին , որ գործնական բնագիտութեամբ լուծեմ սոյն խնդիրն . ուստի յարմար օրինակով միայն գոհ ըլլալնիդ կ'ենդրեմ : Պտղատու ծառ մը իր կենաց առաջին տարիներուն մէջ չկրնար պտղաբերիլ . վասնզի դեռ ծա-

ոին պտուղ տուող գործարաններու աճումն ու զարգացումը տրամադ-
րուած կէտին հասած չէ . ասոր պէս ալ մարմնոյն արտաքին երեւոթը
քանի որ չափահասութեան յայտարարներով զարգարուած չէ , հետե-
ւաբար մարդուն ներքին կարողութիւններն ալ տակաւին իրենց որոշ-
եալ նպատակներուն ու գործողութիւններուն գործածուելու կատա-
րելութեան հասած չեն . իսկ քանի որ հասած չեն . եթէ կաթնկեր
մանկիկը կրնայ կարծր կերակուր ընդունել , մարտել և անվնաս մնալ ,
և կամ անկից հարկաւոր սնունդ առնել , կրնայ նաեւ անչափահաս
ամուսնացեալ մնալ գոնէ ամուսնութեան չափաւոր տրամադրութեան
տակ առողջութեան հարկաւոր օգուտները վայելել . բայց քանի որ
կաթնկերի մը համար յիշեալ միջոցով օգտիլը դիւրին բան չէ , ան-
չափահաս ամուսնացեալի մ'ալ անվնաս մնալն անտարադից է :

Այսու ամենայնիւ չափահաս չեղողն իր տուրակն զգացումներու
և կրից գործնական յաճախ արարողութեան իրական հետեւնացը վրայ
ալ տգէտ ըլլալով , առ ձեռին ունեցած հանապազօրեայ յարմար պա-
տահութեանն առթիւ , ամուսնութեան կարգին մէջ միշտ պիտի շարժի .
և այս շարժման խիստ վտանգաւոր ազդեցութիւնն երթալով , մարմ-
նոյն տկար կարողութեան անդիմադիր ըլլալովն ալ , մարմնոյն չորս
կողմը բնականաբար շուտ պիտի տարածի . և ամէն կողմ խանգարում
ու զեղծումներ պիտի պատճառէ . որոյ չարքն ուշագիր Նրզնկացին
ալ թող լաւ մտածէ :

Այսպիսոյն նախ և առաջ ջիղերու արագ ցնցումը կնուազն ,
առոյգ ու վառվռուն բնութիւնը կմարի . ստամոքսին մէջ տեսակ մը
հիւանդութիւն (միճազաբլ) կզգայ , ըստ որում կերակուր առնելու
ախորժակ չունենար , դէմքին գիրուկ ու վայլուն , գեղեցիկ , կար-
մրուն տեսքը կվաւրի . այն ատեն այնպիսին Վաղղեական ակաին
ուժգին հարուածն ընդունող իգասէր երիտասարդին պէս , կնոջ մը
քովէն կոր ի գլուխ կանցնի :

16 Յունուար 1868

Սուրէն Գ . Ահարոնեանց

Երզնկա :

ՄԱՍՆԱԽՈՐ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԱՒԼԻԿԻՈՅ ՅԵՐԶՆԿՅԷ

Երզնկա Մարտ 2 . 1868

Այս «բ բնութեան մէջ դէտ կլորտի , անմկայէս կոտորածի* :

Մարդն ընկերական է ըսի . այո , վասն զի իր գոյութեան առա-
ջին սկզբունքը պիտա առաջ երկու միաւորեալ սիրոյ հրաշալի փայլա-
տակմանց մեջէն կիւայլի ու կանձնաւորի , և ապա բնութեան Արարչին

* Տես Աիլիկիա թիւ 10 . երես 347 :

ձեռքէն կելէ ու կլինայ ընկերական աշխարհին դողն , ուր մայրական կաթոգին դուժն և հայրական որդեսէր խնամքը զայն ամէն կերպ ողջադուրանօք գդուելէ ու սնուցանելէ վերջը բնականաբար աղան կառնրուի ընկերական ընդարձակ ասպարիզին մէջ . իսկ սոյն ընկերութեան մէջ աղու մը մնալու հաճութիւնն ու հակամիտութիւնն որչափ բնական է . այնչափ ևս բնական նպատակ ունի . որովհետեւ ամէն աղայ իր հասակին ու վիճակին նաեւ անձնական կաղմակերպութեան վիճակին համեմատ ֆիզիքական ու բարոյական անմիջական պէտքերու կարօտութիւն մը ունի . զորոնք ընկերականութեան ձեռքը կրնայ ամենայն մասամբ ստանալ : Ֆիզիքական պէտքն է , ըստ հարկին կեր ու խում . զրօսանք ու աշխատութիւն , իսկ բարոյականն է սրտի և մտքի պատշաճաւոր դաստիարակութիւն . առաջին պէտքը մարդկային աճման ու զարգացման նաեւ հաստատուն կացութեան մը համար մարմնոյ դործաւանաւոր մասին ուժ ու սնունդ կմատակարարէ , այս ամէնէն վերջը , աղայ մը , մարդ մը իր ամէն հասակին անձնական բարիքն ու տելիքը հաղնելիքը . կենաց հանգիստն ու անոր պահպանութեան դասերն , օրէնքներն և միանգամայն արհեստի ուսումը , նաեւ խել մը ևս և այլններ ընկերային յարաբերական , բայց անոր գեղեցիկ սահմաններուն մէջ միայն կրնայ վայելել :

Մարդս երեք սկզբունքով կրնայ բնական մարդ կոչուիլ . այսինքն արհեստի , բարոյականի և իմացականի տէր ըլլալով . արհեստին միջոցաւ անձնական յարմար աշխատութիւն կունենայ . որ սոյն աշխատութեամբ մարմնոյն դործելու կարողութիւնքը կաճի ու կլնդարձակի , և միանգամայն անձին ընդհանուր պէտքերն ածով կհայթայթի : Բարոյականութեամբ բնական դրդմանց միջոցաւ , մարդկային զգացողութեանց ամէն յօժարութիւն ըստ պատշաճի և ըստ օրինի կգործածուի , այսինքն կշտիաւորի . որ բոլոր սոյն երկու , որ է ֆիզիքական ու զգացողական կարողութեանց օրինաւոր դործածութենէն կախումն ունի մարդկային գոյութեան վսեմութիւնն ու անձնական երջանկութիւնն , և սոյն երջանկութիւնը մարդկային իմացականութեան օղիղ դործածութեան ձեռքն է . որովհետեւ արհեստական աշխատութեան մէջ որեւէ մասամբ չվնասուելու . և շինած բաներնիս ալ ամենուն օգտակար ընկու համար աղէկ կերպը ճանչնալու . ամէն մասամբ ուրիշներու հետ ունեցած յարաբերութիւններնուս դործաւանութիւնը բարոյականութեան սկզբմանցն համեմատ կանոնաւորելու . և բարոյականութեան օրինացը համաձայն դործելու . նաեւ փոխադարձն ըստ այնմ ստանալու . ասոնց ամենուն բուն եղանակը , մեր իմացական կարողութեանց ամէն մասամբ և կատարելապէս ուսմամբն . և սոյնպէս անոր

յայտնած ճամբաներովը կրնայ երևան գալ :

Աշխարհչիս վրայ ո՛վ որ հիմնական և մեր անձնական կազմակերպութեան համեմատ յարմարաւոր արհեստ մը չունի , այլեայլ առիթներու մէջ թշուառութիւն ունի . ո՛վ որ բարոյականութիւն չունի , պատիւ երբեք չունի . ո՛վ որ պատիւ չունի , նա իմացականութիւն ալ չունի . իսկ ո՛վ որ ալ իմացականութիւն չունի , նա բնաւ բան չունի :

Արհեստի և իմացականութեան նկատմամբ խօսելիք մը չունիմ հոս . իմ ներկայ նպատակս է . մի միայն մարդուս բարոյական բնութեան և անոր անհրաժեշտ դործառնութեան վրայ , յորմէ կախուած կայ անհատական և ընկերական բոլոր բարեկարգութիւններն ու առաքելութիւններն , և ասոնց երկուքին ալ վայելիք բարեմասնութիւնները :

Քանի որ կտեսնեմ թէ , բարոյականութիւնն Աստուծոյ՝ մարդկանց իրարու հետ կառավարուելու հարկաւ ցուցուցած օրէնքի մը յարմարութիւնն ունի , և անոր սովորեցուցածը կսովորեցնէ . որովհետեւ մարդս երջանիկ ապրելու և կառավարուելու ամէն օրէնքներն իր մէջը կատարելապէս կպարունակէ , իր մէջ ունենալով , անտեսական նաեւ մարդասիրական և քաղաքական գիտութեանց ու կեցութեանց ճշմարիտ սկզբունքներն . երբոր կտեսնեմ թէ , բարոյականութիւնը թէև այնչափ պարզ սկզբունքներով , ինչպէս հաղարաւոր ճամբաներով մարդկային կիրքերուն , միառումներուն դործառնութեանց մէջ կմտնէ ու կըրկառնուի , և կչափաւորէ անոնք , աւելի աղէկ ընելու համար . մանաւանդ քանի որ բանի մը մէջ մտած առեն Աստուծոյ արժան և բանականութեան համաձայն կերպով կխօսի և կգործէ , ուրեմն ամէնայն համարձակութեամբ կրսեմ թէ , բարոյականութիւնն է ընկերականութեան հիմն և անոր շէնքին վայելուչ զարդն , և մարդկային բարութեցութեան ալ փառաւոր ճակատագիրը :

Պ . Վառնիկ , մարդիկ աշխարհային կեանքի մէջ ապերջանիկ են կըսես և թերեւ խեղճ ալ , և իրենց ասանկ ըլլալուն պատճառն , երբեմն բնականի , երբեմն ընկերականութեան կարգէ դուրս վիճակներուն և երբեմն ալ այլեայլ մեկնութիւններու կուտաս . բայց բարոյականութիւնն ատանկ չսովորեցնէր . այլ մարդոց ապերջանկութեան առաջին և վերջին , սյսինքն , միեւնոյն անսխալ և հիմնական պատճառը բարոյական յանցանքն է կըսէ , և այս ճշմարիտ է . չէ որ մարդուս իր վրայ քաջածներուն բոլորն ալ իր յանցանքէն առաջ կուգայ , այսինքն բնական և բարոյական օրինաց հետ տգէտ վարուելուն պատիժներն են , հեռացուր քէնէ տգիտութիւնն , ամէն տեսակ անիրաւութիւնը , ծուլութիւնն , անառակութիւնը . վերցուր անձնական և անձնասիրական

վատ փառասիրութիւնն, ուղիղ անձնասիրութիւնը, պարտք կատարելու սահմանին մէջ կգտնուի նախանձութիւնը, բամբասանքը, վրէժխնդրութիւնը, հպարտութիւնը, նաեւ կուր, թող տիրէ ասոնց տեղ, ասոնց հակառակ առաքինութիւններն. այն ատեն մարդկութիւնը հիմակուան վիճակին նայելով պարզապէս երջանիկ պիտի տեսնես.

Եւ ամէն անձնական ու ընկերական չարիքներն որ կը լլան ու կգործուին, ամէնքն ալ բնութեամբ և տեսակաւ վնասապարտ պատճառներէ. այսինքն՝ բնական և բարոյական ուղիղ սկզբմանց հակառակ պատճառներէ առաջ կուգան. վերջուր պատճառն, ալ չես տեսնէր անոր հեռեւող գործն, որովհետեւ բնութեան մէջ միշտ երկու բան այնպէս կապուած են իրարու, որ մէկը պատահածին պէս միւսն ալ իսկոյն անոր կհետեւի, և սոյն կապակցութիւնը բնութեան մէջ անփոփոխ և էական բայց յայտնի օրէնք մըն է: Ինչպէս առաջին մասին մէջ ըսի, թէ որ մէկն իր բնական բնութեան տրամադրութիւններուն դէմ մեղանէ, այսինքն բնադրման նպատակէն ու սահմանէն որոշ շարժի. շարժող պատճառին վնասակար բնութեան վնասակար աղբեցութեան չափովն ալ իսկոյն կվնասուի, օրինակի համար. այն որ դուրսը կամ բոլոր մարմինը ըստ առողջական անհրաժեշտ պիտոյից չլուար, մաքուր չպահէր, կանծոտի, կոչլոտի և մարմնոյն արտաշնչութեան օգնող ծակափրք կգոցուի, որ սոյն երկու միջոցովն ալ դժբախտաբար կնեղուի, սոյնպէս այն որ իր բարոյական էութեան դէմ գործել ուզէ, գործելուն վրայ նախ իր ներսիդին մասնաւոր տհաճութիւն մը կգրայ, որ իր անձին բարոյական գոյութիւնն անարատ պահելու պահանջող տարր մի է, և ապա գործելէ վերջն ալ յանցանաց դժացում մը, (բնական պատիժ) ասոր համար է յանցաւորի մը սրտի երակներու սովորական հանդարտ զարկը չափէն դուրս կսկսի թփթփալ. վախճալով թէ ըրածը կյայտնուի. և կուզէ որ ըրած չըլլար, վասն զի զիտէ թէ որ յանցանքն ամէնուն քով յայտնուի. ինքն ամէնուն քով անարգելի և հետեաբար անպատուելի կը լլայ. իսկ եթէ բարեգործութիւն մը ընէ, ընդհակառակը հաճութեան դժացում մը կիմանայ. և կուզէ որ ըրածն ամէնուն պատմէ. նաեւ ըրած աղէկութիւնն ամէնքն ալ պատմեն, որ ինքն ալ ամէնէն պատուուի: Հաղարաւոր օրինակներ կան և կապացուցանեն թէ խղճի կասկածն ու արհաւիրք գործել ուզած կամ գործուած բանին դէշութենէն առաջ կուգան, և մարդուս բարոյական մասին հակառակ քայլը կյայտնեն. ասոնք նաեւ ամօթն, որ կզգանք այլև մեղմէ դուրս ուրիշներու վրայ ալ որ բաւական յայտնի երեւոյթներով կը յայտնենք. բարոյականութեւն թիւնիս որ և է վատութեամբ պիտի աւրենք կամ արած ըլլալնուս

մարդկային բնութեան անսխալ խոստովանութեան ապացուցական մէկ տրամադրութիւնը է՝ մի :

Մարդս իր անձնական շարժումներուն մէջ , ինչպէս որ բնական ընթացքներով , բնական շարժումներով միայն չփնասուիր . նոյնպէս նաև անուրանալի է որ , հանրական կեանքի մէջ ալ ունեցած պարտաւորութիւններուն անթերի կատարման օրէնքներովն ու թէութիւններովը չփնասուիր . այն է բարոյականութեան սկզբմանցը համաձայն ուղիղ վարուելովն . յորմէ կանձնաւորի անհատի մը իրական և նուիրական պատիւն , որ է , ընկերական աշխարհի շունչն և ընկերական աշխարհի լոյսն :

Եւն մարդն , որ առ իր անձն , առ ընկերն և վերջապէս առ Մատուած ունեցած պարտաւորութիւնքը չկատարելով . միայն անձնական վայելումներու հրապուրանաց համար նենգութիւններու , խաբէութիւններու , մէկ խօսքով չարութիւններու մէջ կտարուբերի , ուղղակի վատութիւն գործած կըլլայ , թէ իր , թէ ընկերականութեան , նաև , թէ Մատուածոյ դէմ . այնպիսին իր անձին մէջ բարոյականութիւն չունենար . վասն զի իր պարտաւորութիւնը չկատարէր , վասն զի մոլի է , և մոլութիւնը պարտադանցութեան ուղիղ հետեւութիւնն ըլլալով անպատուութիւն (անպատուութիւնն ընկերականութեան բարոյական պատիւն է) կծնի . ասոր համար է որ հանրութեան մէջ պարտադանցն անպատիւ կ'ընշաւակուի . որպէս զի ամէն մարդ իր առնչութիւնները գաղութներով զգուշանայ անկէց , որ չփնասուի : Երդ անպատուութիւնն , որ է մոլութիւնը , թէ որ անձնական կեանքի մէջ մարդկային արժանաւորութեան և անոր կենաց բնական հանգիստը կ'ընջէ , ընկերական կեանքի մէջ ալ , ոչ միայն ընկերական կեանքի արժանաւորութիւնը կ'ընջէ , այլ նաև ուրիշներու բարւոյնեցութեան փնասուց ալ պատճառ կըլլայ . ասոր ալ օրինակ կուտամ . քեզ արեւդերական ընդարձակութեան մէջ ընդացող անհամար զանգուած ունեցող բազմաթիւ մարմիններու իրենց համար սահմանուած ընկերականութեան կապերուն ու առնչութիւններուն կարգադրութեան եղանակն :

Յայտնի է որ այս ամէն մեծ ու պլոտիկ մարմիններն , ամէնքն ալ առանձին ու իրենց յատուկ գործողութեան մը տրամադրուած են . իսկ այն մարմիններու առ կախեալ կացութեան զօրութեան երկու յատկութիւնքն ամէն մարմինն ալ իր տրամագծին համեմատ ունի . իր մէջը ձգողականութիւն և վարձակումն , և սոյն փոփոխակի հակառակ աղդեցութեանց մէջէն ծագած կապակցութեան օրէնքին շնորհիւն է , որ երկնային մարմնոյ ներդաշնակ և կանոնաւորեալ շարժմամբն . անանի որ ամէնքն ալ իր առանձին բունած տեղը կայնէր ու վեր վար

կձօճայ . որով անհունութեան մէջ շօշափելի , սքանչելի իրական երեւոյթ կկադմուի . գարունն ու աշունն և վերջապէս տարւոյն չորս եղանակն , անոնց կանոնաւոր ջրմաններու հետեւութիւններն են . իսկ եթէ մէկն իր որոշեալ պաշտօնէն ու տեղէն քիչ մը խոտորի . զոր օրինակ ուրիշ մարմիններու հետ ստացած յարաբերութեան օրինաց հնազանդի , չէ որ ամենուն կանոնաւոր գրութեան եղանակն ալ աւերել տալու պատճառ ըլլալով , թէ իր և թէ ուրիշ մարմիններու պատահած մնասն , անհուն մեծ չարեաց մը գուշակութիւն պիտի տայ . որ կսովորեցնէ աստղաբաշխական գիտութեան աշկերտին :

Գանք որ իշխերցող , ասոնք , որ իրենց բարի կամ չար ապրելուն վրայ բնաւ բան մըն ալ չեն խմանար . որովհետեւ անդգայ և անկենդան մարմիններ են . և ասանկ ալ երէկ , այսօր և յաւիտեան ալ կկառաւարդուին հաւասարակշիւ գործողութեանց տակ , այսինքն մէկ զմէկ պահպանելու կապերուն կանոնապահութեան մէջ . մենք , որ զգայուն և միանգամայն բանաւոր ենք , և միանգամայն տիեզերական ամէն գործողութեանց , ընդհանուրին ու մասնաւորին արտագրութեան քաղցրութիւնն ու ճաշակը մենք միայն կզգանք ու կկայելնք երկրագունդին վրայ սիւռւած ուրիշ կենդանիներէն ալ անհուն զգալի տարբերութեամբ մը . վասն որոյ պէտք է որ մենք ալ բանականութեան համաձայն , այն անշունչ մարմիններու բարոյապէս կառաւարդութիւն կենդանապէս , օրինակուելով մեր ամէն կարողութեանց , կամ ըստ մեծի մասին գործածութիւնն ընկերականութեան սկզբանցը համեմատ կանոնաւորենք , որ ոչ անձերնիս տուժուի , և ոչ ալ մեր վարմունքովն ուրիշները մեաւուին , նաեւ բանի որ երկնային մարմիններու ընկերականութիւնը կայ ու կապրի , որով իրենք ալ կան ու կանսնուին . և որով մենք ալ կանք ու կապրինք , մարդկային ընկերութիւնն ալ ըստ այնմ մնայ ու ապրի , որով մենք ալ մեզի օգտակար միջոցներով ծլինք ու ծաղկինք , և որով ալ մարդկութիւնն իր արժանաւոր փառքէն վար չի յնայ :

Խմաստունի մը խօսքին համաձայն . “*գիտութիւնն . Լատաւային հոսք ճշէ է , հրոյ պէս բոլոր բնութիւնը մեր պիտոյիցը կշառայեցնէ*” սոյն . պէս բարոյականութիւնը սկզբունք մըն է , և այն գիտութիւնն է , որ մեր բոլոր ընտանի գիւրքերը իրենց նախնական գործունէութեան մէջ պահելով միայն մեր հանգստութեանը , մէկ խօսքով , մեր երջանկութեանը կծառայեցնէ , այսինքն ուրիշներու նկատմամբ ունեցած պարտքերնիս ճանճեալ . և ըստ այնմ վարուիլ կուսցնէ , և վտխաբարձն ալ ասոր համեմատ վայելելով հանգիստ ապրելու միջոց մը քաղաքական առաքինութեանց ասպարէզ մը տօգնելիս կբանայ :

Ի՞նչ է այն կարգէ դուրս անձնասիրութեան վատ զգացումն , որ ուղղապէս անիրաւութեան արարչին արդանդէն կծնի ու կնետուի , մեր ընկերական աշխարհի ու կեանքի բարեկարգութիւն հրատարակող օրինաց (բարոյականութիւն) իր բարձր ընութեանը համաձայն . գործելու առարկուած շարժման , որ է անկեղծ ճանաչումն և պարտաւորութեան անձերի կատարման առջև արդեւք ըլլալու , որու անգործութիւնն և կամ՝ մասնաւոր խոտորմունքի հետեւութիւնը պարտազանցութիւն է , և պարտաշնորհութեան հետեւութիւնն անպատուութիւն . և անպատուութեան հետեւութիւնն ալ ուղղակի անհաւատարմութիւն ըլլալով , ըստ որում մարդկային հանրական կեանքի ադաստանարանն , այն է յառաջդիմութեան , որոց համեմատ ալ բարօրութեան մեծ գործն ալ կամրի Բարեւոյն չինութեան խառնակ վեճակին հանդպելուն պէս . ուստի ասանկ դրութեան մը մէջ մարդս գէպի նուաւորութիւն , դէպի թշուառութիւն մղուելով , և ասանկ ճակատագրի մը տակ ալ իր բարեմասնութիւնները կորսնցնելով , դրեմէ անասնական կեանքի պատասխանող յատկութիւնքը միայն կունենայ . միայն ուտելու ու կարիք վճարելու , խմելու ու միզելու , քնանալու և ցանկական ընութեան հաճոյքը վայելելու յարմար եղանակներ լաւ ևս մտածելու , վասն որոյ Մարդարէին մարդկային արժանապատուութեան և վեհանձնութեան դպչող և սրտառու հետեւեալ խօսքը մեր վրայ կհանդէպ . “ Եւրոպէսի իմացաւոր , հասարակաց անտեսող , անբարեւ և անաւանդ ” , այո , ոչ է մարդ , այլ տեսակ մը անասուն է այն մարդն “ ըստ Լեւտարանի , որ հայ է կի՛ն Եւրոպայի անդէն Եւրոպէսի իմացաւոր ” որ իր պարտքը , չքսեմ , իր գոյութեան բարոյական աղնիւ մասը , գողութեամբ , անաւակութեամբ մարդասպանութեամբ , զննութեամբ և վերջապէս՝ չարին հաւանութեամբ կկորսնցնէ , անպատիւ կըլլայ և կթողու միայն միւս երկու մասերն , ըսել կուզեմ , կենդանական և իմացական մասերն , որոնք անասնական սեռին մէջ ալ կան իրենց պէտք ըլլալուն չափ , և ասոնք ալ անկարելի է որ իրենց նախնական վիճակն և ներգործական չափաւոր , ըստ որում մարդկութեան սեռին օդտակար յատկութիւնքն ունենան՝ առանց բարոյականի . որովհետեւ բարոյականութիւնն է ըստ մեծի մասին մարդկային աղջին կենդանական կարողութիւնը , կենդանի պահող զօրութիւնը . բարոյականութիւնն է մարդկային բանական մասին աղնիւ զարդն , և փոխադարձաբար բանական մասին իմացական զարգացումն է , մարդուն բոլոր կարողութեանց լաւապէս գործելու իսկական տարերն . յայտնողն , և նոյն տարերաց շարժումը չափաւորութեան , այսպէս ալ միշտ բարեկարգութեան մէջ պահպանուելու ճամ-

Քաներ ցուցընողը, սոյնպէս մարդկային երեք կարողութեանց օրինաւոր
վարդացման և օրինաւոր գործունէութեան շնորհքը վարդարուած այն
էակը, ճմարիտ մնական մարդը, հետևաբար կատարեալ երջանիկը :

Պաւ, Ա. Պառնիկ քու անառակ զգացումներէդ և վարմունքէդ ընականօրէն գոյացած թշուառ վիճակին նայելով . ուրեմն ինչպէս կ'համարձակիս ընելու թէ ընութեան տակ, որ ըսել է Մատուոյ իմաստուն կարգադրութեան տակ, մարդիկ ապերջանիկ են և խեղճ. բայց գիտցիր, որ ընութեան մէջ ամէն բան իր կարողութիւններու միաւորութեամբն և անոնց ներգործական ազնւ. յատկութեամբը կը գեղեցկանան, նաև կսիրուին, անանկ ալ գործուելու յարմար կուգան. այն քարն, որ ըանի մը պէտքը ըլլալու իր յարմարութիւնն ու հաս-
գամանքները կորուցած է, ճշմարտութիւն մըն է այս, որ գետինը չմտած . բայց դու, քանի որ ամէնուն երեսէն ալ ինկած ես, իրաւ
ողորմելի ալ եղած ես, ըսել է որ ընկերականութեան մէջ գործած
ուելու արժանաւոր յատկութիւններդ և մարդկային մարդասիրական
զգացման և անոր կարեկցութեան արժանի կատարելութիւններդ,
քննէ սրբէր ու սկրթէր . զանոնք մոլութեանց ու խալտառակութեանց
մէջ կերած ու սպառած ես, և անոնց տեղ անոնց հակառակ գոյա-
ցութիւններ փոխադրեր ես, որոնք միշտ ուրիշներու մնաս կանգտն

Ասոր համար է որ բազմութեան մէջ ոչ գործ կրնաս գտնել ,
և ոչ ալ բան տեղ . ստացած ցաւերուդ , ոչ դեղ կրնաս գտնել
և ոչ ալ դեղ գնող ու ողորմող : Ամէն մասամբ թշուառութեանդ
պատճառն ու յանցանքը մէկու մըն ալ չվերաբերիր , որ անոնցմէ դան-
գատիս և ասոնցմէ կամ ընկերութենէն պահանջութիւնն ունենաս , այլ
քեզի . վասն զի “ Գործք + Ի և ընկացք + Ի արարին զայս ասիւնայն ” . հաս-
րակօրէն , լաւ ընես , լաւ կգտնես . գէշ ընես , գէշ կգտնես . եթէ
ցաւերուդ դարման ու ճար կընտռես . բնական ու բարոյական օրինաց
շտկութեան դառնալուդ , և անոնց դիտութեան ու դարձակցութեան
սահմանին մէջ կրնաս միայն գտնել . եթէ ոչ , քսան և հինգ տա-
րեկան հասակին ծաղիկն ու պտուղն որ կսեպուիս , կմարիս ու կմեռ-
նիս , և այս մահը բնական մահ է , հապա խոտորմունք մը , պարզօրէն
լսելով բնական պատիժ մը

Սուրէն Գ. Էջարօնեանց :

ԱՌՈՂՋԱԿԱՆ

Կերակուր և իւր աղբէրութիւնն իբրեւ միայն, հիւանդութիւններէ
զգուշանալու համար :

Կերակուրը մարդու համար Լմենակարողին մէկ նուէրն է, որ
նշանակուած է կենաց բարձր նպատակներու համար. նա, կերակուրն
այնպիսի պարգև մ'է, զոր պէտք է գործածենք անձնական օգտի, և
մարդկային սեռի պահպանութեան և կատարելութեան համար : Այն-
չին նպատակն, այս անգին պարգևին, ի հարկէ ամենահարկաւոր է :
որովհետեւ իր միակ առարկան է, մարդկային սեռին՝ գեղեցիկ, ա-
ռողջ և մտաւորապէս զարգացեալ գոյութիւն տալ :

Կերակրոյ վրայ գրուած հետեւեալ յօդուածը, 1864 Սեպտեմ-
բեր 17ին Լոնտօնի բժշկական Լոռընութեան ընկերութեան ներկա-
յացուցած է Լըազմուս Ալիսօն Անգղեացի բժիշկ առողջաբանը,
զոր յ'Անգղիաբէնէ Թարգմանելով Պ. Յովսէփ Մերիմանեանց (Տըյի-
սիսցի) հրատարակած է, Ուուսաստանի "Մեղու Հայաստանիին" մէջ,
(1868 Մարտ 9 և 16. Թիւ 10 և 11). մենք կարգաւորւ ալս պատ-
ուական առդերն, ուղեցինք որ մեր Լնթերցողք ալ, մեզ հետ օգտին :

Այն յօդուածին ոգին է, ապացուցանել թէ, յարմար կերա-
կուրն, առողջ գործարաններ կգոյացնէ. իսկ ընդհակառակն, անյար-
մար կերակուրը տկար գործարաններ գոյացնելէն զատ, կարող է միան-
գամայն, մարմնոյ կաղմուածքին տկարութիւն պատճառել. և որով-
հետեւ մարմնոյն գլխաւոր անդամներն են, ուղեղը, Թոքերն և սիրտն,
այս պատճառաւ, կրնանք մեր խօսքերն այսպէս փոխարկել, թէ, յար-
մար կերակուր, առողջ ուղեղ, առողջ Թոքեր և առողջ սիրտ կգո-
յացնէ. իսկ անյարմար կերակուր, կպատճառէ բթամտութիւն, ընդ-
հանուր թուլութիւն, բարկացաւ, իսկ սրտի տկարութեան ժամա-
նակը, մինչև անգամ յանկարծական մահ : Այնչապս պաղատարն
ուղեղ է, որ ըստ ինձ, բոլորովին ճշմարիտ է, ուրեմն այս առարկան
արժանի է մեր լիակատար ուշադրութեան :

ՅԱՅՏԱԴԻՐ

Պարոն Ալեքսանդր և Տեաքը,

Կզգամ Ձենէ ներողութիւն խնդրել փորձուած մարդոց Ընկե-
րութեան առջև այն գիտութեան մասը բացատրել յանձն առած ըլ-

լալուս, որք սոյն գիտութեան ներկայացուցիչներն են. բայց փոխա-
նակ ամենակերպ ներողութեան, այսպէս վարուելու սովաւաւ եմ,
Չեր նախագահին հրամանը կատարելու, որոյ հրաւերն ընդունելու
պատիւն ունեցայ: Տխրութիւններէ զգուշացնելու առարկան այնքան
լայնատարած է, որ ես, ի հարկէ, նորա վրայ իր բոլոր ամբողջու-
թեամբը խօսիլ յանձն չեմ առած, որոյ համար ես ալ, իմ բուն
քննողութեանս և խորհրդածութեանս առարկայ, այն լայնատարած ճիւ-
ղերուն միայն մէկ փոքրիկ մասն ընտրեցի, այն ընդարձակ ճիւղերուն,
որք այս հետաքրքիր գիտութիւնը կկազմեն:

Եւս առարկայն, զոր պարզել կաշխատիմ, հետեւեալ կանոն-
ներէ կբաղկանայ:

Վախ, որ լաւ կերակուրն և բաւական կերակուրն, առողջու-
թեան համար ամենահարկաւորն է. երկրորդ, սակաւ և անպէտք կե-
րակուրը տկարութեանց կամ հիւանդութեանց հարուստ աղբիւրն է:

Եւ իրրեւ հետեւեալ այս կանոններուն, որ համեմատ է ձեր
փորձուած գործունէութեան, կհամարձակիմ աւելցնել, թէ, լաւ և
քանակութեամբ բաւական կերակուրը, տկարութիւններէ զգուշանա-
լու առաջին և ամենանշանաւոր պայմանն է:

Կերակուր ըսելով մենք կհասկնանք իր այն տեսակն, որ կօգնէ
սնունդին, հասակին և ուժին. որ ընդունակ է գոյացնել մարդուս
ամենակատարեալ զարգացումն, և տալ անոր ամենաբարձր աստիճանն.
որ, մէկ խօսքով կստեղծէ զառողջութիւն, որ է տկարութեան, կամ
հիւանդութեան, մեր միակ և բոլորովին յուսալի հակառակորդը:

Բժիշկի արհեստն ու գիտութիւնը միակերպ ունայն են, տկա-
րութեան այս պատերազմին մէջ, եթէ նա կարող չըլլայ մարդս ա-
ռողջութեան առաջնորդել. և իր առաջին ու զլնաւոր նպատակն է,
վերականգնել առողջութիւնը, հաւատացած ըլլալով բոլորովին, որ
եթէ, կարող ըլլայ առողջութիւնը վերականգնել, այն ժամանակ
տկարութիւնն ալ պէտք է ոչնչանայ: Եւսպէս, կարելի է ըսել,
“Առողջութեան Բնկերութեան” ամէն անգամի կենաց առաջին և վեր-
ջին նպատակն ըլլալու է, ինչպէս որ է, հոգալ այնպիսի միջոցներ
ստեղծել, որոնց միջոցաւ կարելի ըլլայ, մարդկային առողջութիւնը
վերին աստիճանի կատարելութեան հասցնել:

Մենք կարող ենք հարցնել, թէ այս Ի՞նչ կանոն է: Եւս կե-
րակուրն է կաթը, նորածին մարդու առաջին կերակուրը. կենդանա-
կան կերակուրը: Երջանները կսահմանուին ակորժակի զգացմամբ և
կամ իր բացակայութեամբն. իսկ կանոնն, որ սահմանեալ է այս
ջրաններով, նոյն ժամանակի տարածութիւնն է, որ կպահանջուի մար-

սողութեան և յարմարութեան համար : Եթէ մենք հետախուզել սկսինք այս կերակուրը , կգտնենք , որ նա զանազան տարերքներէ կը բաղկանայ . եթէ շրջանները քննենք , կգտնենք թէ անոնք ալ կհետեւին մէկը միւսին կատարեալ կանոնաւորութեամբ :

Իսկ եթէ հանոնը զննենք , կգտնենք թէ իր հիւմը , կենդանական կազմուածքի անհրաժեշտ յատկութեանց մէջ կգտնուի . ուստի և մենք իրաւունք ունինք մեր քննութիւններէն երեք օրէնքներ եղրակացնել :

Մարդուս կերակուրը պէտք է ունենայ այլեայլ բաղադրանք , որոյ մէջ կենդանական տարերը պէտք է առաւելագոյն ըլլան : Մարդս պէտք է ընդունիլ իր կերակուրը , ժամանակի կանոնաւոր միջոցներով , որոնք (միջոցներն) օրն երեք անգամէն պակաս ըլլալու չեն : Եւ երբորդ , որովհետեւ կերակուր ընդունելու ցանկութիւնն , անհատին անհրաժեշտ որակութեանց մէջ կկայանայ , ուրեմն այս կերակուրն ալ պէտք է միակերպ աննդարար ըլլայ : Այս սկզբունքը կրնանք այս ձևով արտայայտել :

Մարդս , իր կերակրոց մէջ բաղմագանութիւն կպահանջէ :

Իր ճաշերը պէտք է կրկնուին կանոնաւոր ժամանակամիջոցներէ յետոյ :

Իւրաքանչիւր ճաշ պէտք է , միակերպ աննդարար ըլլայ . ըլլալով կաթն իրրեւ երախայի կերակուր , կտեսնենք , թէ ինչ մեծ նշանակութիւն ունի կաթին կատարեալ մաքրութիւնն , իր բաւականին քանակութիւնն , և իր բաժանման կանոնաւորութիւնն , ուրիշ խօսքերով . մենք կտեսնենք թէ , որչափ նշանաւոր է , թէ , մայրն ըլլայ առողջ , — մայրն որոյ համար ասպագայ մարդուն սնունդը կկազմէ կենաց առաջին և ամենազլխաւոր ու ոչ երկրորդական նպատակը , — մայրն , որոյ բնական ձգտումները ներդաշնակ են բնութեան այն օրինաց հետ , որք պիտի կառավարեն իր երախայն , ինչպէս և իր կեանքը :

Իայց զննենք այժմ այս սկզբունքները հակառակ հայեցողութեամբ . տկար մայր , անառողջ կաթ , և այն կաթին անկանոն բաժանումը : Հազիւ պէտք է ըսել թէ , ասոր հետեանքը պէտք ըլլայ տկար և թոյլ երախայ , հակամիտ փիտոտութեան , կշտացաւի , ջրածութեան , աղայներու դժուարութեամբ դուրս գալուն , խլացաւի , թոքախտութեան և այլն :

Երբեք այս տկարութեանց առաջն առեել անկարելի է :

Քննենք այս առարկան , փոքր ինչ մանրամասնաբար , որովհետեւ մեր ամենօրեայ փորձերուն կվերաբերի : Եկե՛մք (մորթի բշտացաւին մէկ տեսակն է) հիւանդութիւն մ'է , որ երախայից մէջ շատ կգտնուի .

շատ անգամ երկրորդ ամսոյն վերջը կսկսի . երբեմն ալ կենաց առաջին օրերն . այս հիւանդութիւնն , Լիլիէման , այս երախայլոց մէջ , մօրը վատառողջ կաթէն կախումն ունի , թէ իր բաղադրութեան , և թէ իր քանակութեան վերաբերութեամբ : Երբեմն , կերակուրի այս աղբիւրը , պէտք եղածէն պակաս ըլլալով , հարկաւոր է արհեստարար ըրացնել . իսկ մեղր , բժիշկն , լաւ հշատկանք թէ , ի՞նչ աստիճան դժուար է այնպիսի յարմարաւոր կերակուր մը գտնել , որ կարող ըլլայ լիապէս փոխանակել երախայլոց համար անոնց բնական կերակուրն : Որչափ ալ աշխատինք , անկարող ենք այնպիսի կերակուր մը գտնել որ կաթին նման , բազմազան բաղադրութիւնն ունենայ և մանաւանդ որ պիտի դատարաստ գտնուի : Լիլիէման , մօրթին այս հիւանդութիւնը կտեսնուի նաև , երախայլոց կաթէն կտրուելու և անոնց արհեստական կերակուրի սովորեցնելու ատեն . որոյ համար շատ անգամ , սխալմամբ , ըսենք տգիտութեամբ , այս չարեաց պատճառն , ախայները համարուած են . բայց ասի ճշմարիտ չէ , մանաւանդ որ , նոյն իսկ ախայներու ցաւն ալ անյարմար կերակրի հետեանք է :

Բայց ըսածս աւելի կատարեալ ընելու և պարզելու համար , մէկ քանի օրինակներ յառաջ կրերեմ , որով աւելի դիւրաւ պիտի համոզուի թէ , ի՞նչ մեծ ազդեցութիւն ունի նախադուշացնող բժշկականութիւնն , Դոողքաբանութիւնը , հիւանդութեանց պատճառները հեռացնելու վրայ : Այն մը , իր ծննդաբերութենէն մէկ քանի շաբաթ անցնելէն ետքը , հասարակական ճաշ մը տուաւ . անհանդստութիւնն որ անհրաժեշտ յարակից էր այս հասարակական ճաշին հետ , իր երախային համար , Լիլիէմայի պատճառ եղաւ : Ա՛նք կարող էինք առաջ երթալ և ըսել , թէ կինը , բնութեան օրէնքը քակելով պատժուեցաւ իր սերունդի միջնորդութեամբն : Երիտասարդ մայրը , Աշխմբեր ամսոյն , շտապաւ մայրաքաղաքը թողլով , դէպի ծովազնեայ երկիր մուղեւորուեցաւ , իր հիւանդ հօրն այցելութիւն ընելու . այս ճանապարհորդութեան ժամանակ մտելով , իր վեց շաբաթուան մանուկն , Լիլիէման ստացաւ : Այնպիսի մը , որ քիչ օր առաջ զաւակ մը ծնած էր , դատի մը պատճառաւ սաստիկ անհանգիստ ըլլալով երախային վրայ Լիլիէման տեսնուեցաւ : Արագիներէս , թշուառ կին մը , իր տանը վերի յարկին մէջ զաւակ մը ծնաւ , որոյ կից սենեակին մէջ , մի և նոյն ժամանակն իր ամուսինը կմեռնի :

Ահարցները ուրեմն , թէ , կարող էր արդեօք , մանուկն առողջ մնալ , այսպիսի հանգամանքներու ազդեցութեան տակ : Ա՛յ , մանկին ծնելէն մէկ քանի օր ետքը , բոլոր մարմինն Լիլիէմայով ծածկուեցաւ : Ինցեալ շաբաթու , նոյն կինն իր մանուկն ինծի բերելով , իմ և անոր

մէջ հետեւեալ խօսակցութիւնը պատահեցաւ : — «Ձեր մանուկն երբ ծնաւ» . — չորս ամիսէ ի վեր : Քանի՜ օրէ ի վեր այսպէս հիւանդ է — մանուկն երեք շաբաթան եղածէն ի վեր : Մանկան վրայ այդ հիւանդութիւնն երեւնալէն անմիջապէս առաջ , չկար արդեօք որեւիցէ հանգամանք , որ Ձեզ սաստիկ անհանգստացնէր» — ծառայիս վրայ բարկացայ :

«Յետոյ ի՞նչ պատահեցաւ : — Ընդոր վրայ , խիստ անհանգիստ եղայ , տեսնելով երախայիս այսպիսի խղճալի դրութեան մէջ» :

Ըրդեօք , մանկին համար , բաւական է ունեցած կաթերնիդ : — «Ո՛չ , կհարծեմ թէ , հարկաւոր է ծծմայր մը վարձել» : Ընդատա՛ ճառ այդպէս ըրէք . ղե այդ միջոցին մէջ կկայանայ ձեր միակ յոյսն , որ ձեր երախայն առողջանայ : Ես կարող էի , այս տեսակ անհամար գէտքեր պատմել , եթէ պէտք ըլլար :

Բայց երբ կաթն , ըստ ինքեան կրաւականնայ , երախային համար կերակուր ըլլալ , և երբ սովորութիւնն , որ կրանուի , ինչպէս որ տեսնք , բնութեան յատկութեանց մէջ , վճռած է կերակուր գործածել անպատճառ օրն երեք անգամ : Երախայն մանկական հասակին մէջ , օրն երեք անգամէն աւելի սնունդ կպահանջէ , առանց զանազանութիւն ընելու ցորեկին և դիշերին մէջ : Ըստպիսի երախայի օրն երկու ժամերէ կբաղկանայ , բայց հասակաւոր երախայներու , եւ քիտասարդներու ևայն օրը շարունակելի է 12 էն մինչև 16 ժամ : Ըստ շրջանով կերակրի ընդունելութիւնը կկատարուի առաւօտին , կէս օրին և երեկոյեան : Եւ ամէն անգամ կպահանջէ մարմնոյն պիտոյից համեմատ , որ ամէն հետեւեալ միջոցին կնորոգուին : Ընաւօտեան կերակուրին նպատակն է ամբողջ դիշերը պատահած չափաւոր ծախսի փութանակութիւնը , կէս օրուան կերակուրը կփութարինէ առաւօտեան բաւականին նշանաւոր ծախսն . երեկոյեան կերակուրը , կվարձատրէ այն մեծ ծախսն , որ ճաշէն ետքն եղած է մինչև երեկոյ : Ըստ երեք միջոցներու մէջ եղած ծախուց քանակութիւնը բաւականին հաւասար է , ուստի և կերակուրի քանակութիւնն ալ որ ծախուց տեղը պիտի բռնէ , պէտք է հաւասար ըլլայ ծախուց քանակութեան :

Կփախաբիմ Կպաւորել ընթերցողացս դաղափարին մէջ , կարծիքս և համոզմունքս թէ , կերակուրն , ոչ թէ միայն մարդուս համար անհրաժեշտ բան է , այլ թէ , լուսաւորեալ կեանքի մէջ , կերակուրի ընդունելութիւնը պէտք է կատարուի երեք անգամ , և թէ ամէն անգամ , կերակուրը պէտք է ըլլայ ամբողջ օրուան սնունդի երրորդ մասն , ըլլալով միանգամայն բազմաաեսակ և սննդաբար : Մշակող կարգի հասարակ կենաց մէջ , այս օրէնքն ամբողջապէս կկատարուի .

երեք ճաշերին ալ բաւական քանակութեամբ ըլլալով :

Բայց երբեք դասի մարդիկ , սննդականութեան այս օրէնքն աղճատած են :

Նսնուելով աշխարհքիս մէջ , մարդս կերակրի միանջ կենդանական սնունդով . այսինքն , իր կերակուրին երկու երրորդ մասը բուսական սնունդէ բաղկացած է . և միայն երրորդը կենդանական կերակուրէ . որ բոլորովին հակառակ է իրեն , ինչ որ ըստ իմ կարծեաց պէտք է ըլլայ երախայոց ամէն ժամանակի կերակուրն , այսինքն թէ կերակուրին մէկ երրորդ մասը բաղկացած ըլլայ բուսական կերակուրներէ , և երկու երրորդն ալ կենդանական սնունդներէ :

Սերի ըսածներէս , սա կրնամ եղբակացնել թէ , երախայք գրեթէ ամէն տեղ պէտք եղածէն պակաս կկերակրին , և թէ երախայից հիւանդութեանց մեծ մասը , թոյլ կազմուածքէ կդոյանայ , որ և կհետնի այսպէս , պէտք եղածէն պակաս կերակուր ուտելու սովորութիւնէն : Այն էս , իմ կարծեացս մէջ ճշմարիտ եմ , ըսել է թէ , նախադուշացնող բժշկականութիւնը կարող է շատ բան ընել հիւանդութիւններէն զգուշացնելու համար , եթէ , ամէն տեղ տարածուած այս սխալներն ուղղել պարագի :

Ամէն հասակի երախայներն (ի հարկէ , բացի մանուկներէ) պէտք է ունենան հիմնաւոր նախաճաշիկ , որ բաղկացած ըլլայ կենդանական սնունդէ . որեւիցէ կերպով պատրաստուած հիմնաւոր ճաշ , որ բաղկացած ըլլայ մսէ , բուսական կերակուրէ , հացէ և հիմնաւոր ընթրիքէ , որ նոյնպէս մասամբ բաղկացած ըլլայ կենդանական սնունդէ : Բնականօրէն կարող է ըլլալ կաթ , լոյ , գարեջուր , գինի : Աս կրնամ այն կերակուրն առողջարար անուանել , որ կարող է գոյացնել պինդ մարմին և հաստատ միտք , — կարող եմ անուանել կերակուր , որ ընդունակ է հիւանդութիւններէ զգուշացնել : Օրինակի համար , համեմատենք ասոնցմէ մէկ քանի հասարակաց տուներու մէջ գործածուած կերակուրներու հետ , որոնք ոչ այլ ինչ են , բայց եթէ կաթով սպիտակ ներկած ջուր , և հաց կարաքով . աղքատ ճաշ , որ բաղկացած է իւղէ , բրինձէ և գետնախնձորէ : Բրինձն ու սոսնկալից նիւթն առողջ կերակուրներու մէջ տեղ պէտք չէ ունենան . թէ առաջինն և թէ երկրորդը պէտք է պահպանուի հիւանդութեանց համար :

Նախապաշարմանց մէջ ծնած ու կրթուած ըլլալուս համար , դժուար է այս ընթացքը բոլորովին թողուլ : Սովորած ենք որ և իցէ առանձին առանձին նշանակութիւն տալ սովորական խօսքերուն : Այն է հարցուի , ընդհանրապէս թէ , ի՞նչպէս կնախաճաշեն , յայտնի է թէ շատերը խիստ թեթեւ նախաճաշիկ մը կընեն , իսկ խիստ շատերն ալ բնաւ

բան չեն ուտեր առաւօտուն , որնոր ընդհակառակն առաւօտեան կերակուրը հիմնաւոր ըլլալ պէտք է :

Ընդունելով , որ կերակուրի քանակութիւնն ու ճոխութիւնը , պէտք է որոշուին պարտականութիւններով , զորն կատարելու է ամէն ոք , մենք կաւելցնենք թէ , մարդս իր կենաց և ոչ մէկ շրջանին մէջ , կերակուրի այնքան չկարօտիր , ինչպէս իր երիտասարդութեան և տղայութեան հասակին մէջ : Երանի դործեր կատարող մշակ մը , ամուսնանալէն օրերուն , հաղիւ թէ կմխէ տնտեսարար տարերց աւելի մեծ քանակութիւն քան թէ զարգացող տասը կամ տասն և երկու տարեկան տղան . մշակի մէջ տնտեսարար տարրը կմխուի , իսկ զարգացող տղու մէջ , աշխատութենէն զատ , կազմութեան համար ալ կայ : Հատանգամ պատահած է , որ թեպէտ մարմնոյ կազմութեան առ հասարակ եղած է բաւականին լաւ , սակայն , կայ իր մէջ որեիցէ գործարան , որ այնպէս լաւ չկերակուրիր , ինչպէս միւս գործարաններն , և այս վիճակն աւելի շատ կպատահէ մօրթին վրայ , ուսկից ծնունդ կառնուն մօրթային զանազան տեսակ հիւանդութիւնները :

Բայց եթէ մենք ընդունինք , որ կերակուրն այն տարերց աղբիւրը կկազմէ , որոնցմով կկազմուին մարդկային գործարաններն , ինչ տեսակ գործարան կարող է դոյանալ քիչ կերակուրի գործածութեան ժամանակ . կոյոյանայ արդեօք այս սակաւութիւնն իսկական աղբատութիւններէ կամ թէ կախումն չունի որ և իցէ փաստակար տեսութիւններէ , կրթութեան վերաբերութեամբ , որ հիմնուած էր , բնութեան և կերակուր նիւթոց անուղիղ ճանաչողութեան , և նոցա անսխալաբէ տեսն և մարմնոյ փոխուելու յատկութիւնը չմտաւորութեամբ : Օտոք առ հասարակ շատ անգամ , իրենց զաւակաց ստամոքսը կդատեն , իրենց ստամոքսին հետ համեմատելով : Կճանաչում կինն , որ իր օրդիւր միայն դառնի միտով կկերակրէր . պատճառելով որ նոյն մահն զատ ուրիշ բան չէին կրնար մարսել : Իր օրդիւր թոյլ էին , հասակով փոքր , երկչոտ և մշտ քիչիւն քիչ : Մայրը մինչև երեկոյեան ճաշէ ատեն , կարող էր բաւականաբար թեթեւ կէսօրեայ նախաճաշիկով . բայց ասկից կեղծակացներ , թէ որովհետեւ թեթեւ կէսօրեայ նախաճաշիկն իրեն համար լաւ էր , ուրեմն այս սակաւ ճաշը պէտք է որ բաւական ըլլայ և իւր զաւակաց համար ալ : Երբեք է եղեր թէ , երեկոյեան ընթրիւր լաւ չէ , որ կկանգարէ քունն և կծանրացնէ գլուխն . այս պատճառաւ իր երախայներն ալ պէտք է բաւականային թեթեւ կերակուրով , և մտնէին անկողին առանց ընթրիւրի : Օտոք իրաւունք ունին իրենց օրդեոց վրայ , բայց այնպէս զանոնք անուցանելու իրաւունք չունին , հիւանդոտ չըլլալու համար :

Այսպիսի ծնողքներ պատճառ կրլան թոյլ և տկար սերունդի , և կրլան ահամայ աշխարհիս դաւաճաններ :

Եթէ կենաց երկու շրջաններն , որոնց վրայ մենք արդէն մեր ուշադրութիւնը դարցուցինք , ապագայ մարդուն վրայ , այնպիսի նշանաւոր ազդեցութիւն ունին , (այսինքն , մանկական շրջանն , որ կսկսի ծնուելու օրերէն և կշարունակի մինչև երկու տարեկան հասակն և երախայական շրջանն , որ կշարունակի երկու տարեկանէ մինչև եօթը տարեկան հասակն) ուրեմն կեանքի հետևեալ երկու շրջաններն , տղա-յականն ու երիտասարդականը նոյնպէս բաւական նշանաւոր են իրենց ազդեցութիւնովն ապագայ մարդուն վրայ : Մանկան և երախայի սը-նունդը պէտք է ըլլայ առատ և պէտք է կանոնաւորութեամբ բաժ-նուի օրուան ընթացքին մէջ , տղայի և երիտասարդի սնունդը պէտք է նոյնպէս ըլլայ առատ և կանոնաւոր : Ամէնքն ալ , ուրեմն կկատա-րեն նշանաւոր գործ . այս ամէն շրջաններէն կախումն ունի ապագայ մարդն , իր ապագայ ոյժն ու արիութիւնը :

Բայց բացի այս պարտականութիւններէն , տղան և երիտասարդը պէտք է կատարեն և մի ուրիշ պարտականութիւն , — այսինքն մտքի զարգացումն կամ կրթութիւնն . և այն ժամանակ այս երկու նշանա-ւոր գործողութիւնները (հասակի և մտքի զարգացումն) երթան ձեռք ձեռքի տուած մեր երիտասարդաց կրթութեան ասպարէզն : Անոր հա-մար որ երիտասարդը լաւ մտաւոր լուսաւորութիւն , ստանալու կարող ըլլալու համար , պէտք է որ անպատճառ ֆիզիքայէս լաւ զարգացած ըլլայ . և կենաց ուրիշ և ոչ մէկ շրջանին մէջ այնպէս անհրաժեշտ չեն այս երեք ծաշերն , որոնք բաղկացած ըլլան կենդանական և բու-սական սնունդներէ , ինչպէս կենաց այս շրջանին մէջ : Այս միջոցին ամենեւին կարելի չէ թողուլ ստամոքսը միայն հացով , կարագով և դատարկ ջրով , որոնք ամէն որ կբաղկացնեն երեք անգամի սնունդը . նա պէտք է ստանայ տարրեց առատ խառնորդ , տարրեց որոնք կկազ-մեն առողջ և սննդարար կերակուր :

Նշանաւորն այն է , որ իսկապէս լաւ սնունդի նշանակութիւնը լաւ չէ ծանցուած ուսումնարաններու կառավարութիւններէն . և ասոր պատճառաւ ալ գոյացած է աշակերտաց թուլութիւն և տկարութիւն , անդադար բժշկին գառնալն , որ սնունդի առաջն առնելու միջոց մը տայ . կծնին նաև անդադար մորթային հիւանդութիւններ , խլացաւ , գործարանական հիւանդութիւն , հիւանդոտ կեանք կամ վաղահաս մահ :

Մաշկի վրայ հիւանդութիւնն , այնպիսի հիւանդութիւն մ'է , որ իսկապէս կախումն ունի , սակաւ սնունդէ :

Դուրս այս օրինակներու մէջ ամենամեծ կարեւորութիւնը կկազմէ լաւ սնունդը , բաւականն ու կանոնաւորն , և եթէ մենք կարող ըլլայինք բաւականացնել մեր ընտելեան , մեր բոլոր եղբայրներու համար , այն ժամանակ հիւանդութեանց կէսը , զորս կկրէ այսօր աշխարհս , գոյութիւն չէր ունենար :

Թող ոչ որ չկարծէ թէ , ես քիչ կմտածեմ լոյսի , օդի մաքրութեան և մարմնամարդութեան ազդեցութեանց վրայ , եթէ ինչ յանձնուած ըլլաւ քարէլաւայնէլ ծարրիայն աղբը , գոյացնել աւելի գեղեցիկներ , աւելի քաջեր , և աւելի լաւ մարդիկ , ոնչացնել հիւանդութիւնն , այն ժամանակ ես կսկսէի սնունդէն , և եթէ իմ պարտականութիւնս ըլլար կարգաւորել կանոններ տկարութիւններէ զգուշացնելու համար , այս հանգամանքի մէջ ամէնէն առաջ կաշխատէի ապահովցնել մարդուս առաջին և ամենալաւ ընկերոջ , նորա ստամոքսի նպաստաւորութիւնն ու ազդեցութիւնը :

ԱՍԵՆԱԲՈՍՈՒԹԻՒՆ ԿԱՌՆԻԷ-ԲԱՇԷԻ*.

Հասարակաց ժողովի կազմէն ապա ըլլաւ իմ :

Այսպիսի ծանր խնդիր մը մինչև ցարդ այսպիսի մեծ ժողովոյ ներկայացուած չէր : Ժողովը կազմելու իրաւանց պատմութիւնը , մեր յեղափոխութեանց և մեր հասարակաց ընդդիմագործութեանցնոյն ինքն պատմութիւնն է : Այս բնական իրաւունքը , ժամանակ ժամանակ , տարբեր կացութեանց , իրաւանց համեմատ , ընդունուած , գործադրուած , յետոյ կրկին ուրացուած , և զանի կանոնաւորող օրէնքը , ձեր ուշադրութեանց և միջնորդութեան արժանի է : Այս վայրկեանիս , ձեռնարկած պաշտօնիս ծանրութիւնը կիմանամ , բայց պիտի փորձեմ , բարեխառնութեամբ զանի կատարել :

Ժողովը կազմելու իրաւունքն , ընկերութեամբ ապրելու իրաւանց կարեւոր հետեւութիւն մ'է : Արդարեւ , անկարելի է ճանչցուիլ , միատեղ և հասարակաց օգտին համար գործել եթէ կարող չըլլայ միաւորուիլ և մէկգմէկ լսել : Առանց այս իրաւանց (ժողովուելու) , ընկերութիւնն անշարժութեան և անգործութեան մէջ կմնայ . այս իրաւունքովը , շարժում , կեանք և յառաջադիմութիւն ունի :

Ասիսիմ նախ այս իրաւունքին աղբիւրէն . հին միապետութեան

*Անդամ Գաղղեոյ Օրէնսդրական ժողովոյն : Այս ատենախոսութիւնն ըրած է , 1868 Մարտ 14/26 ի նիստին մէջ :

տակ , օրէնքը միայն խիստ բազմաթիւ և գէշ ղիտաւորութիւններով յառաջ եկած կազմուած կոչուները ժողովքները կարգիլէր : Ամէն ժողովք , որ ոչ շփուծ , ոչ փնաս կպատճաւէր , արգիլեալ էր : Արօնի անուամբ եղած ժողովքները միայն , բացարձակ կերպիւ կարգիւնէր :

Ճառանգական միապետութեան տակ , զիւղացիները ժողովք կազմելու իրաւունքը կվայելէին : Արհեստները մարմիններէ կը բաղկանային , աշակերտէ , ընկերէ և վարպետներէ , ժողովք կազմելու իրաւունք ունենալով : Ահապետի թէ այս խումբերուն անկաւրելի էր , առանց ժողովելու իրաւանց , գոյանալու և գործելու : Այս իրաւունքը կարեւոր էր գեղացիներուն , և անհրաժեշտ էր իրենց գոյութեանց :

Այսպէս էր ահա հին սկզբան օրէնքը : Առեւտրէ ուրեմն անկէջ ալ ետ երթալ և ուրանալ 1868 թուականին ժողովք կազմելու և միաւորուելու այն իրաւունքն , որ 1789 էն առաջ առանց վիճելու ընդունուած էր :

Առաւելարութիւնը խելամուտ եղաւ թէ , խնդիրն այս սահմաններուն մէջ չկրնար մնալ , և ձեռն ներկայացուցած օրէնքին խորհուրդովն , ուղեք քայլ մ'ալ առաջ ընել , մեր պաշտօնն է քննել եթէ այս խորհուրդն յառաջադիմութիւն մը կ'ենի :

Մեր մէջ ժողովելու իրաւունքը հռչակող հանդիսաւոր առաջին գործողութիւնն է Սեփարէի ժողովքն , ուր աղքատին խորհուրդ կարող չեղած նիստն ըրաւ , ըստ հրամանի թագաւորին , իր վիճաբանութեանց հասարակ տեղ մը ընելու :

Այն րոտնն է որ տը Միոնալօ կոմսն արտասանեց այն անմահ ունալի խօսքերն , զոր յառաջ կրերեմ ըստ Միքսիօնի (զանոնք հրատարակող օրագիրն է) : Այսպէս « ք , եթէ հրաման ունիք , հասկեց զեզ հանելու , ալեկ պիտի ընէք զնոսրներ բերելու . զի մենք և ուրիշ պիտի հաճի դուրս ելլել միայն գաւառներէրա զբոսելու » :

Այսպէս է , ահա , մեր պատմութեանը մէջ , ժողովք կազմելու իրաւանց վճայ առաջին ըողոքն : Այս իրաւունքն , յետոյ 1790 ին օրէնքի մը մէջ արձանագրուեցաւ , ըսելով թէ « քաղաքացիք օրէնքները պահելով ժողովք կազմելու իրաւունքն ունին » : Եւ 1789 ին սկզբունքներն անմահ արձանագրութեանց մէջ կկարդացուի թէ , « քաղաքացիք կարողաւորն ազատ բնաւ ժողովուելու , հանդարտութեամբ և առանց զինուոյ , դիպուկութեան օրէնաց հնազանդելով » :

Այն ժամանակը , զիտեմ , ցաւալն անցեր , տխուր տեսարաններ , արիւնոտ դէպքեր տեղի ունեցան , զորս կուզին , ժողովուելու իրաւանց պատառօտանալութեան վճայ հեծցնել : Բայց

չէ թէ ժողովքներն են յեղափոխութիւն ընդունիր. նոքա էին, ոչ թէ պատճառն, այլ հետեւութիւնը. զի ժողովքները չկային յեղափոխութիւն ելած միջոցին :

Ոչ գովել և ոչ բամբասել կուզեմ ժողովքները, բայց աւելի անոնց կողմակից ըլլալու հակամիտ եմ, և այս իրաւամբ, ժողովուրդը, հին միապետութեան դասերուն և օրինակաց համեմատ յօրինուած էր, որոյ օրէնքները, դադանի արդարութիւնը, չարչարանքը, բռնութիւնները կհաստատէին : Պէտք է զարմանալ այն ատեն, որ մի և նոյն զինուց զինեցաւ, զոր ունեցաւ օտարին դէմ՝ Վաղզիան և յեղափոխութիւնը պաշտպանելու : Իր. թշնամեաց սպառնալիքներուն միայն պատասխանած կըլլար :

Այլեւք, թէ առ Պոլսէն ուղիք կուգը, բռնութեան բանակաց գլուխ ըլլալով Վաղզիա մտած ատեն, մահ կսպառնար ժողովքին բոլոր անդամները, Վաւառաց Առաքարիները, դատաւորներն և այլն. աւելցնելով թէ ամէն միջոց ի գործ դրուած է, թագաւորին ադահովութիւնը վստահացնելու համար, թէ բոլոր Փարիզն, ընդհանուր կործանման պիտի դրուի :

Եւ ուրեմն, այսպիսի սպառնալիքներու առջև, չէք հասկընար թէ, ժողովակներու մէջ, հասարակաց կենաց ահուգով նման բան մը եղած ըլլայ : Եւ կհաւաստէք թէ այս չափազանցադրուութիւնը, հայրենեաց փրկութեան անօգուտ եղած ըլլայ :

Խաղաղութեան ատեն, ժողովուրդը իրաւունքը խաղաղութեամբ կգործուի. բայց պատերազմի ատեն, ժողովուրդը ջերմէ մը բռնուած է, որ ժողովակները, հայրենասիրութեան զէնք մը կյօրինէ : 1792ի այս պատկերին առջև, դիր նաեւ 1814 և 1815 թուականներու մէջ անցածներն : Բայն ատեն, Առաքարութիւնը, հասարակաց կարծիքը չափազանցադրուելու վախէն էր որ Փարիզը թշնամիէն պաշարուեցաւ :

Եւ թէ, սոյն միջոցին, Ալիշահին Վելուսը, հմուտ քաղաքականութեամբ մը, թողած ըլլար քաղաքացւոց, ժողովք կազմելու, իրար մօտենալու, հայրենասիրական հրով մեկզմէկու հետ յարաբերելու, անանկ որ ժողովուրդը իրաւունքը, թշնամեաց դէմ դանցնելու, կարելի է պաշարման ցաւը, Վաղզիայէն խնայուած ըլլար : (Շառաղէի, շառաղէի, արեւմտեան յաւիտէ) :

Եւ կաւ 18ին երկրորդ ամիսը, Ալիշահին սարսման անհրաժեշտ հետեւութիւնն եղաւ քաղաքացւոց ժողովուրդը և իրենց կարծիքները հրատարակելու արգելք : Մասնաւոր օրէնսդրութիւն մը ստեղծեցին, որք ժողովք կազմելու իրաւանց վրայ եղած ամէն վիճարանութեանց հիմն եղած են. նոյն օրէնսդրութեան մէկ յօդուածը բանէն ասելի

անյանց մոտենալու հարգելու, միւս յօդուած մ'ալ ծողովներու գլխին
ներք կամ դնօրէնները 1644 մինչ 200 ֆրանկ գումարով քննակ, կեն
(Յօդուածք 291 և 292, պատժական Օրինագրոյն) :

Նշմարեցէք թէ առաջին յօդուածին (241) մէջ որոշեալ ժամանակին մը
չհաճած հասարակաց ժողովներու, պատահական ժողովներու
ընդ խօսք չկայ : և այս է որ, այսչափ երկայն վիճաբանութեանց
տեղի տուաւ ընկերութեան և միութեան մէջ եղած տարբերութիւնն
որոշելու համար :

Ս երաժնութիւնն, այսինքն 291 առաջին յօդուածը ժամանակեց
1814ի ընդհանուր նիստին մէջ ժողովք կազմելու իրաւունքը
չարձանագրեց, բայց չարդիւնեց ալ : Ի՞նչ եղաւ ասոր արդիւնքն :
Բնորոշեալ ժամանակ, արդեօք կառավարութիւնը, նոյն ինքն
ալ ինքն ալ ինքնաբերական կարգիւէր ընտրողական ժողովներն : Արդեօք
արդիւնեալ էր միաւորուիլ քաղաքացւոց, և մեկզմէկ լսել, իրենց երես-
փոխաններն ընտրելու : Բնաւ, և ճշմարտապէս ցաւալի է, երկու
յեղափոխութիւններով Պոլսականներն արտաքսեւէն ետքն, այս կէտին
վրայ, ալ ինքնաբերական ժամանակէն աւելի պակաս աղատ ըլլանք :

Այն ատենը, 1827 հիմնադրեալ ընկերութիւն մը կար, որ
եղ զինք, Երկինք ալ էն զինք : Ստիկ ընենք 1834ին,
Պարոն : Սալվէթի մէկ հարցուածի մը, պատասխանելու ատեն,
կիզջի այս ընկերութեան համար ըսածն. « ալ միայն ԳՈՒ ԲԵԶ ՕԳՆԷ,
ԵՐԿԻՆԻ ԵՒ ԲԵԶ ՊԻՏԻ ՕԳՆԷ ընկերութեան անդամ էի, այլ 1827 ի
մեր մէկ ԳՈՒ ԲԵԶ ԲԵԶ ԵՐԿԻՆԻ . . . հասարակութեան ինքն զինքն
անկէն, է ընդհանրական ազատութեան, մատուցելու ընդդէմ զարգա-
նեան ըրածներուն : Ընկերութեան կազմակերպութեան, եւ իր յանձնարար-
ութեան մէջ անոր լայնագոյնէն պարտաւորեցաւ : Ընկերութեանները կարող-
ութեան : Գիտէի թէ ԵՐԿԻՆԻ ԵՐԿԻՆԻ ԵՐԿԻՆԻ, 1827 թ Սենեակը, միապետ-
ական և Սահմանադրական, արքայական և ազատական Սենեակ մը, եկած դե-
մոյնէն և պաշտօնական դիտարկութեամբ, այնպէս Սենեակ մը, որ մեզ
որոշած ընտրութեանց վրայ երեւի, մասնա մասնա երեւի, որ մեր ընտրի մե-
ջոյնէն եղած եղան 1827 մինչ 1837 թ երեւոյթ մատուցան : Վերջապէս
Սենեակ մը, որ 221 ներս կանոնադրեւ ընենց, մեր պարտաւորութեան նշանաւոր
ճշմարտագոյնութեան մէջ, որոյ մէջ, անկախութեան և մատուցած ԳՈՒ ԲԵԶ
Սենեակին, իրաւունքներն հանրապետական ինքնապետ և պաշտօնական էին : »

Այս խօսքերուն մէջ դաս մը կայ, որ կատարեալ պիտի ըլլայ
այն դէպքերով քանի որ մեր յառաջն ելին :

Յուշիս յեղափոխութիւնն եղաւ, և 1834 ին կառավարութիւնը,
ժողովներուն դէմ պէտք եղածին չափ վնասեալ չկարծելով, անոնց

դէմ նոր օրէնք մ'ալ առաջարկեց : Օգտակար վիճաբանութիւն մը ծնունդ առաւ : Պ . Լըկրան հարցուց կառավարութեան , եթէ անով դիտաւորութիւն ունէր ընտրողական միութիւններն ալ արգիլել , և ետ չառաւ ներկայացուցածը , կնքապահին այս հետեւեալ աղբարարութեան վրայ , թէ «Վառաժարութեան , արդէն ծանոցած է լին , ընտրողական մասնութիւնները , ներկայ օրէնքին մէջ չեն : Ընկերութեանց որեւէ մէկ ըրած օրէնքն , և ոչ լին պատահական և ժամանակաւ մասնութեանց , որո՞րեղբ արդէն ունենան ի շնորհս , Սահմանադրական իրաւունքի մը , հարաժարութեան : »

Լյուպէս , ինչպէս որ կտեսնէք , տարակոյս չկայ թէ , ընտրողական մասնաժողովները միշտ իրենց պաշտօնը վարեցին , ինչպէս բոլոր այն միաւորութիւններն , որք ճիւղաւոր ընկերութիւն մը չէին կազմեր : Լյուպէս եղաւ 1834-էն մինչև 1847 և 1848-ը , Յուլիսի կառավարութեան տակ : Հոս , կմանեմ , պաշտօնիս ամենադժուար մասին :

Պիտեմ թէ պէտք է խնայել պահանքներն (մեռել բռն կողմ) և կործանեալ կարողութիւնն , և որոյ համար պիտի ջանամ չհետա նալ , յառաջ բերելով , այն իրողութիւնն , որոյ հետեւանք է ներկայ Վառաժարութիւնն , որ ոչ միայն Վաղղիան շարժեց , բայց և ջնջեց բոլոր Լըրոպայէն երկնային իրաւանց միապետութիւնը :

Բոլոր խնդիրը սա է թէ , «գիտնալ եթէ միաւորութիւնները , կոչուները , միանալու և միաւորուելու իրաւունքն պատճառ եղան 1848ի անցից , կամ թէ այս իրաւունքին յաջորդութենէն ծնունդ առին : »

Լսոր մէջ ամենուն համար մեծ դաս մը կայ , և պէտք է հարցնել անկեղծօրէն , եթէ աղնուականութիւնն , ազգային պահպան զօրքն և Փարիզի ժողովուրդն են յանցանքի տէրը , կամ նոյն ժամանակէն Վառաժարութեան կամ Թաղաւորին կլկերաբերի : Լյուպէսի Վառաժարութեան նման , Յուլիսի Վառաժարութիւնն ալ կըսէր . «կարգ կանոն դրի , յուզեալ երկրի մը մէջ յաջողութիւն բերի . վաճառականութիւնն , երկրագործութիւնն և հասարակաց աշխատութիւններն ծաղկեալ վիճակի մէջ բերի : Երկաթուղիներն սկսեցի , որոյ յաջողութեան ապացոյցն է , մուտքին յարատեւ աճումն , որ ամէն տարի , առ սահաւն 20,000,000-կարծրանայ . և իբրեւ հետեւութիւն , Վառաժարութիւնն ալ պատիւ և յարգանք կ'ընդունէ : Վաւելցնէր , քաղաքը 1846ին հարցուեցաւ , և ընտրողութեանց արդիւնքն իրաւունք տուաւ մեր քաղաքականութեան , որովհետեւ դէմ կ'ողմն , իր սնդամներէն մէկ քանին կ'որոնցուց :

Իսկ արտաքին քաղաքականութեան գալով, Պ. Կիզօ, Գաղղիայէն դուրս գտնուելէն օգտելով, սպանիական ամուսնութիւնները գովելով, «այս առաջին մեծ բանն է, կըսէր, որ ըրած եղանք մինչեւ Եւրոպոյ մէջ 1830 էն ի վեր»։

Գէմ կողմը կ'աւտասխանէր թէ, 1847ի բացն 255,000,000ը կանցնէր, թէ 1848ին 243,000,000 պիտի ըլլայ։ Շարժուն պարտքը 671,000,000ը կանցնէր։ Ինչոյդական անտուկներուն մէջ եղածն է 289,000,000, որոնց գումարը կընէ 960,000,000։ Պարտուց ջնջման յատկացեալ աղբիւրներուն ամէնն ալ մինչև 1859 ին տեղը գտած էին։ Բոխտուութիւն մը ըլլուելու վրայ էր։ Եւ այն միջոցին էր որ Պ. Թիէռ, Լշէլ Գուլտ, Լաթէյոի, Տիւլէոֆիէ տը Զօսան, Էէն Գօշէն, Կպուային. «ոչադէր եղի՜ յեր քացերուն»։

Լշն առնեն, ինչպէս և այսօր, Գէմ կողմը կըսէր, «արհեստական և վաճառական մեծ նեղութեան մէջ ենք. դորժաւորը, հաղիւ վատկելու կարող եղած, հացերնին երկու գին կ'վճարեն։ Պօսան, ամէն տեսակ ապրանքներուն գինն, աղտոիկ գնելու առթիւ չափազանցելով, ընականաբար գնոց, ընդհանուր նուազում մը կը հետեի։ Իսկ բարոյական կացութեան նոյնպէս և Գէմ կողմին նայելով խիստ տխուր էր. որովհետեւ նիւթական շահերը չափազանց գրգռուած էին։

Լշն, այն, կ'իշխէր այն տխուր խօսքերն, որք նոյն ժամանակին իրրեւ նշան մնացած են. հարստացի։

Գրսէն, Կառավարութիւնը պատճառ կըռնէին, ինչպէս կընեն այսօր, Գաղղիոյ միւսկուլութիւնը, զանի կ'գանգատէին, ոչ իշխանաց, ոչ ժողովրդոց հետ դաշնակցութիւն չունենալուն։

1848ին անցից պատմութիւնը, նոյն իսկ միաւորութեան իրաւունց պատմութիւնն է. — այն միջոցին, ցաւալի դէպքեր տեղի ունեցան ինչպէս և չարախօսութիւններ ալ։ Պ. Լշմիլ տը Ժիոնաուտէն, Թաւրոնի արտօրութիւններով հաստատեալ օրագիր մը հրատարակելէ դադրեցաւ։

Հաշուաւան մէջ փօռայներու կնքալսհի ամօթալի առեւտուր մը կար. վերջապէս, Պ. տը Բիւպիէոի ընած խօսքերը հասարակաց ականքը հասաւ։ «Ենկարել է դորժել, զի Կառավարութիւնը ձեռք առնուած է»։ — Էմիլուզեր խօսքերն ըսել — պաշտօնեայ մը աղքատութեամբ պաշտօնի մանկելով, բամբասուեցաւ հարստանայուն։ որոյ ոչ դատն և ոչ դատապարտութիւնը մոռցած էր։ Լշոր վրայ Գէմ կողմը փոփոխութիւններ առաջարկեց. — և ահա Պ. Տիւլալէլի խօսքերն, ուսկից ծնաւ գրգռութիւնը, խաղաղ յուզմունքն

սկսեց, և դժբաղդաբար թագաւորը մաքաւման մէջ մտաց . և որ սա
միասաբեր խօսքերն ըսաւ . “ Եւնասի և Կոյր Կերէր յարոցանող շարժմանց
մէջ, համոզում մը զիս կերպիւ և Կոյր, այն է, Եւնասի օրէնքներուն մէջ,
բոլոր խօսքներէն առնելու միջոցներ ունենալ, նոյնպէս և բազմաթիւ
նիւթաւոր ” պիտոյնէրը հոգաւուր : ”

Եւս խօսքերուն կողմնակից ելան ժողովոյն հակառակ մասն,
անձնուէրք աղաչեցին թագաւորին որ այս հրապոյրքն ետ առնու . և
Պ . Կիզո , որ Լիզիէօյի մէջ կրտէր , “ հակառակ մասը փոփոխութիւններ
խոստումայ , պահպանել մասը միայն Կարող է զանոնք պալ , ” Պ . Կիզո , ան-
փոփոխ կմնար Պ . տը Սօնիի առջև , որ կրտէր , “ Խօսեցէ՛ք քննե-
լալապա փոփոխութիւններ . ” Պ . Կիզո , գաղափարը չփոխեց : Հանդի-
սաւոր ջանք մը եղաւ ընդունայն մեծ մասի կողմն . 12 հրաւիրակներ
երեսփոխաններն իրենց պաշտօնին հրաւիրեցին , բայց մերժուեցան :

Բայց Պ . Տիւշաթէլ , միաւորուելու իրաւունքն ուրանալով ,
ուսկից վեց ամիս առաջ , նոյն ինքն պաշտօնեայք նոյն իրաւունքը կը-
գործադրէին նոյն հրաւերն ընդունուեցաւ , զոր ընդունողաց անուն-
ները պիտի յիշեմ , կարգաւով իրենց նամակը . և Պ . Պառօշ , ներկայ
է սխալ շտկելու , եթէ սխալեմ :

Նամակը կրտէր . “ առանց յարաւաքայն հրամանի բազմաթիւ
նկատման միաստուելու իրաւունքը , պաշտօնեայն կողմէն որպէս ըս-
տալով , յեր կողմնէն մէջ , սահմանադրական այս իրաւունքն ինքնահամա-
րէն պաշտպանելու համար միջոց մը կրտենէն . . . առկից իմէր , այս օր-
նաւոր և խաղաղ յայտնութեան զմեզ միացելու , բոլոր պարտաւորութիւն-
մը կայ մէջ համար : ”

Ստորագրեալքն են Պ . Պ . Օտիլոն Պառօ , Եւալիօ , Եւա-
թուդի , Պառօշ , Պամօն , Վամպալէնէ , Եւուլին տը Լիւս , Լաուպի ,
Եթիպուտուա , Վինէթ և ուրիշներ մեր պատուաւոր բարեկամնե-
րէն . զի նոյն ժամանակը մեր բարեկամներն էին :

Սենէ և ոչ մին կործանում մը կերազէր . Վառափարութեան
ազդ տրուեցաւ . Գետրուար 22ին կոչուեք ընել որոշեցին : Բայց
աւաղ , խիստ առաջ , մեր խոնարհ խնդիրները , թագաւորին ներկա-
յացուեցան : Սէկ քանի հազար աւելի ընտրողներ , ծերակոյտի փո-
փոխութիւն մը կկնդրէին : Թագաւորն իր փորձառութեան հիշ-
ւատար : Վիսմալ կարողանալ կարծեց . և այս կէտին վերաբերեալ
նամակ մը պիտի պատմեմ , որուն համար ընելիք գովեստս կողմնակ-
ցութեամբ չէ :

Սոյն նամակն , որ Սուէնվիլի իշխանը , Սըմուռի կոմսին կրէր ,
մեծ դաս մը և ուսմունք մ'է ամենուն , այնպիսի վայրկեանի մը մէջ ,

ուր այնպիսի վիճաբանութիւն մը կը լլայ, որ կվերաբերի կառավարութեան մը կործանման պատճառներուն և ուրիշ կառավարութեան մը ծննդեան ամենածանր խնդրոյն :

Ճառէնվելի իշխանը կըսէր իր եղբօրը Թէ, չորս կողմէն պաշարեալ անցից վրայ խիստ խռոված էր, Թէ Թագաւորին մահաբեր դիմադրութեան և անփոփոխելի կամաց առջև ամէն աղաչանք և աղբաբարութիւնք ոչինչ էին, Թէ իր փորձն և իր քաջութիւնը վտանգին դէմ դնել կ'ուստացնէին : Բայց վտանգը կայ, կըսէր, մեր կացութիւնը, Թէ ի ներքուստ և Թէ յարտաքուստ դէշ է, և Սենեակներու առջև պիտի ելլենք այնպիսի վիճակի մը մէջ որոյ համար մեծ անհանգստութիւններ կ'զգամ :

Թագաւորին տղան չէր միայն, ապագային վրայ վախցողը : Շէնառ մարաջախտը, բարեկամ արքունի ընտանեաց, աշխատեցաւ Թագաւորին միտքը փոխել, որոյ կպատասխանէր Թագաւորն. « ալ ոչ Փարիզն, ոչ 'Խաղղիան կ'անաչէք » : Ապրաքութիւն մարաջախտն ուզեց զանի համոզել : Ընդարեւ, մարաջախտ, կծերանաքիոր, կպատասխանէր (Թագաւորն) : Ստիկ չըրաւ նշոյնպէս Պ. տը Սօնթալիվէ, ինչպէս և վոնտեց Պ. տը Ուամպիւթօ և երբ Պ. Տիւալթէլ վերջին փորձ մը ընել ուզեց. շուտով պիտի կարմրիք ձեր վախերուն վրայ. կըսէր անորաւ : Կաղղեացիք ձմրան մէջ յեղափոխութիւն չեն ըներ, և կաւելցնէր, մեծ գողողութեամբ մը, չպիտի հետեւիմ. Արաբոս Ժոյն օրինակին. անձնատուր չպիտի ըլլամ, և պիտի կարողանամ ինքզինքս պաշտպանել :

Ի՜նչ, ուրեմն, Պարոնայք, ի՞նչ ըրաւ դէմ կողմն. ետ կեցաւ, չուզեց գործերը մինչև վախճանը տանիլ. որոշեց կոչունք չերթալ, որոյ կպատասխանէր Թագաւորը, գիտէի ես զանի, որոյ համար իրաւունք ունեցայ դէմ կենալ :

Բայց գործերն իրենց ճամբան կառնէին : Փետրվար 23 ին, Թագաւորը Պ. Սօլէ. կանչեց. բայց շատ ուշ էր, գիշերանց ուզեց պաշտօնեան փոխել, բայց ժամը տասնին կմերժէր Թէ զպաշտօնեայն և Սենեակին լուծումն, և հետեւեալ օրը, ցորեկին, իշխանութենէ կիշար : Ըհա, իր դիմադրութեան գէշ հետեւանքները : Ահարցնմա ձեզ, որոյ կվերաբերի, 1848 ին յեղափոխութեան յանցանքն ու պատասխանատուութիւնը : Ժողովը կազմելու իրաւանց գործադրութեանը, կամ սոյն իրաւանց յափշտակութեան :

Պատասխանն յայտնի է : Ընհակառակելի է Թէ, 1848 ին յեղափոխութիւնը ծնունդ առաւ, որովհետեւ Թագաւորը չուզեց Ըզգին հետ ապրիլ. ապրիլ փափաքող կառավարութեանց ըրածին

հակառակ բռաւ և դէմ կեցաւ . չուզեց իր ճամբան քաղաքին ճամբով կանոնաւորել :

Արտա՞մ : Այս է հիմակուան բռածն :

Պ . Կառնիէ-Բաթէ : Եթէ այս է բռածները . կշնորհաւորեմ ձեզ . ուրեմն թոյլ տուէր :

Արտա՞մ : Աւելի աղէկը կընեն , թոյլ չեն տար , այլ կուտան :

Պ . Կառնիէ-Բաթէ : Աւելի աղէկ . դրէք ազատութիւնը ձեր օրինաց մէջ : Բայց դանք այն ժամանակին , որոյ պատմութիւնը կընեն : Կհարցնեմ ձեզ , ո՞վ էր յանցանք կամ իրաւունք ունեցողն : Ամէնքն ալ կհաստատէին թէ քաղաքն էր իրաւունք ունեցողը : Առաջապահութեան ժողովքն , արդարութեան ատեանն , իրաւագիտաց ժողովքն , որոյ նախագահ էր Պ . Պառօշ , գիտութեանց ձեմարանը , մարաշխոտները , զօրապետը , նոյնինքն Պիւթօ մարաշխոտն էին , որք յեղափոխութենէ 48 ժամ յետոյ , կուգար իր սուրն ընծայել իր հայրենեաց ազատութեան համար :

Չեմ ուզեր յիշել , կղերական դասին , Փարիզի Արքեպիսկոպոսին յորդորումներով , և նոյնպէս ազատութեան ծառեր տնկելու առթիւ խօսած ատենախօսութեանց մէջ յատնած կարծիքնին :

Օրենսդիրք , Պ . տը Պալուքսի միջնորդութեամբ , Փարիզի ժողովրդեան քաջասիրտ հեգերը դիւցապնական կկոչէին : Եւսօմ-Պօնաբաթ իշխանը կգրէր : « Բաւոթեանց և պարսեթեանց ժամանակն անցած է , ապէ 1865 ին դաշակոյսիւնները պարսեց . էյսեր վերջն եղբայրն , ին անյոթիւսիւնն ին հայրենեաց նախնեց : »

Էւրի-Նաբոլէօն իշխանը , հռչակաւոր նամակաւ մը , Փարիզի ժողովրդեան դիւցապնութիւնը կհռչակէր , որ բռնաւորութեան վերջին կտորները խորտակեց : Պ . Թոթաբլունկ ինկած միապետութեան վրայ խօսելու ատեն , չէր տարակուսէր յայտնել թէ ամենէն հիններն ալ ժողովրդեան կամաց տակ կիյնային , որք անիրաւ յափշտակութիւն մը կկազմէին մէկին մը շահուն համար , և թէ ոչ մէկը կառաջարկէր այս հին շէնքին վերանորոգումը :

1848ին յեղափոխութիւնը , միանգամայն հաստատեալ էր , Պառառաց բնորոշներէն , սոյն Պառառաց բնորոշներէն ծնունդ առած սահմանադրական ժողովէն , որ առաջին նիստէն սկսեալ , 17 անգամ կանդէր հասարակապետութիւնը . կհասնիմ ներկայ վիճակին :

Չպիտի խօսիմ , և պատճառի մը համար , քաղաքային ժողովակներու վրայ . իրենց գոյութիւնը , բոլորովին նոր յեղափոխութեան մը հետեւութիւնն էր . նոյնպէս չպիտի խօսիմ Մայիսի և Յունիսի օրերուն վրայ , չեմ ուզեր , ոչ թէ , նոյն ատեն , կարողու-

Թեան գլուխներէն մէկն ըլլալու համար , սոյն կէտին վրայ վիճելու
կիտախիմ . պիտի խօսիմ անոր վրայ , երբ ուղուի , այլ սոյն օրերուն
մէջ , ամէն կողմերուն , ամենուն առանց խոտորման , նշաններուն վրայ ,
Պատրաստ եմ , ըսածիս ապացոյցներն յառաջ բերել , երբ որ ուզէք ,

Կսահմանիմ առ այժմ . քննել միայն այս անուրանալի դէպքն :
Յունիսի օրերէն ետքը , 1848 Յուլիս 28ի օրէնքով , Ժողովք կազ-
մելու իրաւանց ընդունելութիւնը բողոքովն հաստատուեցաւ , որ կու-
ղէր միայն , ըստ ազգարարութեան ներքին պաշտօնէին , խափանել
զինեալ մարդոց Ժողովքներն ու արգիլել դադանի ընկերութիւնները :

1849 Յունիս 19ին , Պ . Տիւֆու , նոյն ատենի ներքին պաշ-
տօնէայն եկաւ , Ժողով կազմելու իրաւունքը ջնջել , բայց այսու ա-
մենայնիւ այս իրական ազգարարութիւնը կընէր , թէ այս իրաւանց
Դործողութիւնը միշտ ներքին է ընտրողական Ժողովքներու համար :
Ընտրութեանց ազատութիւնն , անկեղծութիւնը , բարձրաձայն կհաս-
տատէր պատասխանելով Պ . Ս . Իբթոր լը Պրանքի Կանգատնե-
րուն , նոյնպէս և յանձնաԺողովոյն շատ մը անդամոց :

Ս . Երջապէս , 1852ին հասնելով , կհարցնեմ Ս . Իճակի պաշ-
տօնէին , Պ . Սուհէրի , թէ ո՞ր էր նոյն ատեն այս պաշտօնը վարողը :
Նոյն ատենի օրէնսդրական Ժողովին վրայ ինչ որ ալ ըսէք , ո՞ր էր
պաշտօնէայն . նոյն ինքն դուք էիք : Ո՞ր կնախադաճէր այն ատեն
Կաղղղոյ . նոյն ինքն , այն Կլուխն , որ զանի կկառավարէ այսօր :
Հաւատացէք , ուրեմն , ինձ մի բամբասէք , զի մի և նոյն բամբա-
սանքները ձեզ կվերաբերեն :

Ս . Իճակին Կլուխն , այն ատեն , իր առջև երկու օրինակներ
ունէր առաջնորդուելու . Ս աշինկթօնի օրինակն և Պօնաբառթ զօրա-
պետինն . որ նախապաիւ համարեց Պօնաբառթեանին հետեիլ : Նոյն-
պէս ալ , այսօր , կարող է կրկին երկու զրութիւններէն մին ընտրել .
կրնայ հետեիլ ուրեմն այն ազատ կառավարութիւններուն , որք գիտեն
Ժամանակի զինուորներ ընել , կամ թէ Պուռպօնեան երկու ցեղերու
օրինակին հետեիլ , որք կօրծանեցան , Ժամանակին կարծեաց ընթաց-
քին դէմ դնել ուզելով :

Եւ , կարող է քայլ մ'ընել դէպի յառաջ , կամ դէպի ետ .
իրեն կիցայ մին որոշել . մեզ ներկայացուցած օրէնքին հոգին ,
դէպի յառաջ քայլ մ'է :

Նոր , մամուլ վերաբերեալ ուրուագիծը , վիճաբանութեան
դրուեցաւ , եւ և բարեկամներս յայտնելով քուէ տալերնիս , ընդ-
դէմ իր ամէն անկատարելութեանց , ընդդէմ իր մէջ պարտնակեալ
յօդուածոց խստութեան , զորս աշխատեցանք վերցնել . այսու ամե-

նայնիւ քուէ տուինք, զի դադրեցնել կուտար ինքնակամ Վարչութիւնը, Նշնակէս ալ, ժողովք կազմելու իրաւանց վերաբերեալ, այս օրէնքին գալով, միայն իմ անձիս համար խօսելով, չեմ կարող ոչ զանի ընդունել և ոչ քուէ տալ, զի եթէ քայլ մ'առաջ ընելու դիտաւորութիւն ունէիք, ես կգտնեմ թէ, քայլ մ'ետ կընէք, թէ օրէնքնիդ անգործագրելի է, վտանգաւոր բոլոր անոնց, որք կուզէին զանի գործագրել, և նախապատիւ չհամարել պահել այս մասին, ինչոր ունինք :

Եւանց խօսելու կրօնական և քաղաքական ժողովքներու վրայ, զորս դուրս կձգէ օրէնքը, ձեր օրէնքն, ընտրողական ժողովքներու համար, պատասխանատու եօթն անձանց ստորագրութիւնը կ'ենդրէ, բոլոր եղածին ու անցածին : Ահաւատաք գտնել կարողանալ Վաւառի մը մէջ եօթը հոգի, որք ուզեն այսպիսի պատասխանատուութիւն մ'ընդունիլ :

Զայն ձէ : Սակայն, այս է նաեւ անգղիական օրէնքը :

Պ. Կառնիէ-Լափէ : Եւ ի՞նչ ըսել, ընտրելի մը, օրինաց այս պահանջմամբ յառաջ եկած վիճակին : Ինքզինքս ընտրելի եմ թագրելով քաղաք մը կուգամ, ուր ոչ յարաբերութիւն և ոչ ծանօթներ ունիմ . ինչպէս գտնել հոն, եօթն անձինք, որք ընտրողական ժողովքին պատասխանատու ըլլան :

Ինկերութիւնը ժողովք կազմելէն ետքն, ի՞նչ կընէք : Ահաւորէք տեսուչ մը, որ կարող է ասոնց մեկնութիւն խնդրելու, լուծել զանի : Միաւորուելու իրաւունքն այնպիսի միջոցով կը սահմանէք, որ կվերջանայ ընտրութիւններէն հինգ օր առաջ . այսինքն ամէնէն աւելի պէտք ունեցած ատեն . վերջապէս, ժողովքի մը մէջ եղած յանցանքի մը համար, ընտրողական իրաւանց ղեկումին վերաբերեալ, յարաբերական այնպիսի դիրք մը ունիք, որ ընտրութեան օրէն առաջ, ընտրեալի մը իր քաղաքական իրաւունքները կորսնցնել կուտայ :

Յետ այնորիկ կուտակայնորուն, նշնակէս քաղաքապետներու արտօրնութիւն կուտաք, ամէն ժողովք արգիլելու . ահա ձեր օրէնքն, ահա ձեր յառաջադիմութիւնը :

Ահամառօտեմ . ամէն կառավարութիւնը ղեկումներով կապին, Ագտնեն իրենց անկումը, հասարակաց խնդրանաց ահանջ չդնելով :

Ձեր օրէնքը, կըսեմ, որքան որ ալ բարեսրտութեամբ դէպի յառաջ քայլ մ'ընելու դադափարաւ ընել ուզեցիք, մերձակայ ընտրութեանց ներկայացող ընտրելիներուն յակամայս թակարդ մը բռնալ է :

Ուրեմն այս օրէնքին դէմ, քուէ պիտի տամ, եթէ կարեոք փոփոխութեանց ենթակայ չըլլայ :

ՄԱՍՆԱՒՈՐ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԿԵԼԻԿՈՅ ՎԱՌՆԱՅԷ

Ս լ առնա Տ Ե պրիւ , 1868

Հետեւեալ նամակը հրատարակել կիւութամբ , յորդոր կարգաւ լով , Ս լ առնայի Սիրելի Եղգայնոց , որք չուշանան սոյն օգտակար Բնկերութեան անդամակցելու ի յառաջագործութիւն իրենց և իրենց ընկերութեան , որով և միանդամայն բարի օրինակ մ'ալ հանդիսացած կրլան , ինչպէս որ եղած են իրենց այս ըրածոյն , այն ամէն գաւառաբնակ աղգայնոց , որք տգիտութեան և հետեւաբար աղքատութեան մէջ կարաբարուին , զի ՈՒՐ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ ԶԿԱՅ , ՀՈՆ ՈՍԿԻ ԱԼ ԶԿԱՅ :

Երթանայարդ Տէր :

Երախտապարտ սրտիւ կ'աւետեմք Ձեր ճշմարիտ Հայրենասիրութիւնն , որ Կիլիկիա օգտաւէտ Եմսօրեայ Թերթերնիդ իւր առաջին տարուան շրջանին մէջ ունեցած ծառայութեան արգասիքը վայելեց . Ե . Եաշու Եղգասիրաց Բնկերութիւնը կազմուիլը տեսնելով . հեւ տեւաբար այսօր ալ Ս լ առնայու մէջ Սանուց Սիսակեան յորջորջուած Բնկերութիւն մը կազմուիլն իմանալով . ասոնք անտարակոյս ձեր պատուական Հանդէսին արդիւնքներն են . ասոնցմով կարծեմ կվարձատրուիք , և ձեր բարի նպատակին հասած ատեննիդ չէք դադրիր գրիշնիդ ուրիշ Եղգօգուտ ծառայութիւններու համար ալ շարժելու . այո , անկեղծօրէն կիսոստովանիմք , ճշմարիտ Հայրենասէր . Ձեր Եմսօրեայ Թերթերնիդ առաջին անգամ ողջունելէ ի վեր է որ հազարամեայ Թմրութենէն սթափեցաւ Հայը . տեսաւ անոր մէջ Եստուծոյ առ մեզ շնորհած անգին կենաց անողջապահիկ կէտերը , դիտեց հոն բարոյական ուշիմ դասերը , հասկցաւ անկէ , մարդս ընկերական վիճակին մէջ օտեղծուած ըլլալն . աղէկ ճանչցաւ ընկերութեան օգուտներն ու իր ուշ մնալուն վրայ ցաւած , փութաց զանազան անուններով , ընկերութիւններ կազմել , ու անոնցմով իւր աղքը բարգաւաճելով լուսաւորեալ Եղգայ դասն անցնիլ , ուրեմն պարտաւոր է Հայը , Ձեզի պէս Հայրենասէրի մը , որ Ձեր գրչին ազդու համոզմամբն եղան ասոնք . մեր կողմանէ խորին շնորհակալութիւննիս յայտնելէ ետքը պատիւ կհամարենք մեր նորահաստատ Սանուց Սիսակեան ընկերութեան նպատակին հետ մեկտեղ Ենդամոց ցանկն ալ ներկայացնել :

Ս . Բնկերութիւնս սկսած է 1865 Յունվար 1էն , և նպատակն է տեղւոյս երկսեռ վարժարանը մշտնջենաւոր ընթացքի մը մէջ դնել մինչև որ ամէն ծախուցը պատասխանող հաստատ եկամուտն ունեւ

նայ , այն ատեն պիտի կարենայ վարժարանաց տնօրէնութիւնը վրան առնուլ :

Բ. Ընկերութիւնս 40 հոգիէ բաղկացեալ է , որոնցմէ վեցը Տնօրէն Ժողովոյ անդամք են , և ասոնք Ալաոնայու Սիսակեան վարժարանի նախկին աշակերտներն են :

Գ. Ըմէն անդամք տարին 2 արծաթ մէճիտ և շաբաթական մէկ դահսեկան պիտի վճարեն :

Դ. Եւ նպաստ Ընկերութեանս վճարող Էղգասիրաց անուները լրագրաց միջոցաւ պիտի հրատարակուին :

Ե. Ըմէն երեք ամիս հաշուակշիւը լրագրոյ միջոցաւ պիտի հրատարակուին :

Զ. Ընկերութիւնս 20 յօդուածէ բաղկացեալ արտաքին և ներքին կանոններ ալ ունի , որոնց սրտի մօզք ծառայելու համար ամէն մէկն ստորագրութիւն տուած են :

ՅՈՒՅԸՎ ԸՆԴԱՄՈՅ ՍՆՆՈՅ ՍԻՍԱԿԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Պարոն	Թադւոր	Երեցեան	Վախագահ
„	Գրիգոր	Յ. Մարուտեան	Գանձապետ
„	Սարգիս	Յովհաննէսեան	Ըտենագլխի
„	Մարտիրոս	Վ. Եաղբճեան	Ըրձանագրիչ :
„	Յակոբ Մ.	Մալիեան	} Ընդամք
„	Յակոբ Է.	Գույումճեան	
„	Պետրոս	Հայրապետեան	
„	Է.	Երանոսեան	
„	Էղամ	} Գալուստեան	
„	Կահապետ		
„	Ըսաքել	Գաբրիէլեան	
„	Գրիգոր Յ.	Էքիզեան	
„	Ջգօն	Մարուգէեան	
„	Թադւոր	Գրիգորեան	
„	Էգնատիոս	Գ. Մէսճիեան	
„	Կարապետ	մահտեսի Կարապետի որդի	
„	Կարապետ	Բարազեան	
„	Կարապետ	Ս. Մազարեանեան	
„	Կարապետ	Օհրոնեան	
„	Մահտեսի Սարգիս	Հայրապետեան	
„	Մահտեսի Կարապետ	մահտեսի Խաչատուրեան	

- Պարոն Սուրառ մահտեսի Սարգիսեան
 „ Մարտիրոս Յ. Մարուտեան
 „ Մարտիրոս Յ. Գոթրաւորեան
 „ Յարութիւն մահտեսի Վաղարեան
 „ Սարգիս Բաբաղեան
 „ Սարգիս Ս. Թէրճիմանեան
 „ Սիմօն Մարտիրոսեան :

Յուսարով, Մեծարգոյ Տէր, թէ մեր այս առաջին ուրախութիւնը և թէ հետզհետէ Րնկերութեանս վերաբերեալ նամակներնիս Ձեր Ազգօգուտ Մասնակերթին մէջ հրատարակելու կրարհամարէք, որով Ազգութեան նուիրական պարտաւորութիւննիդ կատարելէն զատ զմեզ ալ միշտ պարտաւոր պիտի ձգէք. ուստի կ'մնամք խորին յարգանքօք, Ձերդ ճշմարիտ Հայրենասիրութեան,

Գ. Յ. ՄԱՐՈՒՅԵԱՆ :

ՄԵԹԱՐԿՔԻՍ ՎՐԱՅ ԵՌԱՋԻՆ ՊԱՏԵՐԵԱՐԸ

Ես ետքի ատեններս Լեւոպայի հնազանքներուն, լեզուագէտներուն ու պատմագիրներուն նորանոր գննութեանց ու տեղեկութեանց ասպարէզ մը բացաւ մեր Հայ ազգն՝ իր պատմութեամբն ու մատենագրութեամբը, և թէ միայն անոնց քննութեանն ու հմտութեանն առարկայ մ'ըլլալով, հապա նաև շատ բանի մէջ օգնական : Որովհետեւ հին Հայք՝ արևելեայ աշխարհագոր ազգաց մօտաւոր ու դրացի, շատ անգամ ալ գործակից գտնուելով, մեր հնութեան պատմութիւնն՝ Լեւոպացւոց գիտութեանը հետաքրքրական ու երկրայական մնացած մասերը շատ տեղ կը լրացնէ ու կամբողջացնէ : Եսոր համար մօտ ատեններս հայագէտներուն թիւն, Լեւոպայի մէջ շատ յաճախեց որոնց մեր մատենագիրներէն բաւական նիւթ քաղեցին ու դեռ կ'քաղեն :

Ես անգամ Գերմանացւոյ մը մեր ազգային հնութիւններէն հանած հետևութիւնը կ'ընենք թէ մեզի ծանօթ եղած ժամանակներուն մէջ աշխարհի վրայ առաջին պատերազմը Հայերսնն է. և այս նիւթիս վրայ դրքի մը մէջ վիպասանական նկարագրով դրած հատուածին թարգմանութիւնն ազգայնոց կ'հաղորդենք. — մինակ աս հետևութիւնն ալ վրան աւելցնելով թէ՛ ուրեմն աշխարհի վրայ առաջին յաղթանակը Հայերսնն է : Եւսպիսի ազգային դրուած մը որչափ ազգայնոց ծանօթ ալ է նէ, հիմակուան ժամանակս գիտուն Լեւոպացւոյ մը բերնէն լսել անտարակոյս հետաքրքրական և մասնաւոր մտադրութեան արժանի է, և մէջի բանի մը սխալները կամ անճշգրտութիւնները պէտք է ներել :

Վսիսութեայ (այսինքն՝ Աշի) զաւկները դաղթականութեամբ
Վաղդէաստան իջած դադարած՝ խաղաղութեան ու առատութեան
գիրը հանգչած, նահապետական կառավարութեան տակ երջանիկ օրեր
կանցնէին. իրենց պարզութեանն ու առաքինութեանը պատճառաւ ամէն
իրաւունք իրենցն էր եղած, որովհետեւ երկու կողմանէ ալ դաշինք-
նին անարատ կպահուէր: Ըս նոր շռաւիղը՝ շոյալութեան, զեղևու-
թեան ու արծաթսիրութեան ինչ ըլլալը չգիտնալով, չարիք ինչ ըսել
է չէին գիտեր:

Ըս վիճակի մէջ մնացին՝ մինչև որ, ըստ Սար-Իբառ-Կատինայի
վկայութեանը, Վաղդէաստանի աս բնակիչները չափէ դուրս բազմա-
նալով ի հարկէ մէջերնին շփոթութիւն մտաւ, խաղաղութիւնը վրդո-
վեցաւ, երկպառակութիւնն, անմիաբանութիւնն ամէն բան դրդեց,
ամէն բան շարժեց, խախտեց: Ը առաջուան կառավարութեան կերպն
աս հասարակութեան չէր յարմարեր, որովհետեւ բնակչաց չափազանց
բազմութիւնը չէր թողուր որ անկարգութիւնը կարենայ աչքի տակ իյնալ
ու զսպուիլ: Հասարակաց շփոթութիւնը բաւական կցուցնէր թէ նոր
կառավարութիւն մը հարկաւոր է:

Ինչ կամ Իեղոս (ըստ սուրբ Վրոց Աւերովթ) քաջ կտրիճ
յաջողակ մարդ, աս դաղթականութեան գլուխներէն մէկը, վերին
կառավարութիւնը ձեռք ձգելու համար ծածուկ հնարքներով կաշխա-
տէր: Սոքի շինած յատակագիծն յաջողութեամբ գլուխ հանելու հա-
մար մտածեց որ դեռ ջրհեղեղի յիշատակն ամենուն սրտին մէջ մեծ
վախ ու սարսափ ձգած է, աս վախով շատ բան կրնամ շահիլ: Կան-
չեց յիշեցուց ան զարհուրելի դժբախտութիւնն: Ես, ըսաւ, բան մը
մտածեցի. եկէք բարձր աշտարակ մը շինենք, որ ծայրն ամպերու դայլն
այնպիսի չարիք մ'որ նորէն հասնի, մի՛ վախնաք, ասա ան կրնայ ձեզի
ապաստանարան: Միայն թէ աս ծանր գործը վրան տունող գլուխ կե-
ցող մ'ալ կուզէ որ ամէն բան կարգով ըլլայ. դարձեալ կտեսնէք որ
մէջերնին խաղաղութիւն ու կարգ չմնաց. ինչո՞ւ մասն զի կառավա-
րութիւն չմնաց: Ես յանձն կառնում աս գործքիս վրակեցութիւնը,
խաղաղութիւնն ալ կհոգամ: — Ժամանակին պարագաներն և աս
անձնեայ ըրողիտ կտրիճ հսկային հաղորդած շողորորթող գեղեցիկ
գաղափարները՝ ժողովրդեան սրտին մէջ մեծ ապաւորութիւն մ'ընելով,
Իեղոսի փառասէր գիտումը զարմանալի կերպով յաջողեցաւ, առաջ
գնաց: Ընմիջապէս ան համողած մարդկան բազմութիւնը, գլուխ ժող-
վեց սկսաւ աշտարակին շէնքն: Ը անկէ ետեւ նահապետական բաց-
արձակ իշխանութեանը հետ բոլոր ժողովրդեան տէր ըլլալն ու կոչ-
ուիլն ալ վրան առաւ: Ի այց շատ չտևեց, նենգութեամբ ու բռնու-

Թեամբ իրեն գրաւած իշխանութիւնն ան աստիճանն ելաւ, որ անմիջապէս սկսաւ իր կարողութեան չափն ղգալ. տեսաւ որ կշիռքն երկրորդ Թաթ մ'ալ ունի :

Հայկ, Բաբելոնացոյ գլխաւորներէն մէկն, իսկզբան Բելայ մտացը համաձայն կգործէր, ու Թշնամիներէն պաշտպանելու կջանար, նաև աշտարակաշինութեան գլխաւորներէն մէկն եղաւ. մտածելով որ ասով կարելի է ջրհեղեղի մը և Լսիրատայ յորդութեանցը տուած մլնանները կարգիլուին, որովհետև բոլոր հարթ դաշտավայրը շատ անգամ դետաջընջ տակը կմնար : Բայց Հայկայ միտքը շուտ դարձաւ : Բելայ բռնաւորութենէն վշտացած, ու անոր այնպէս գահ ելլելուն վրէժխընդիր սիրտը բացաւ ժողովրդեան, բազմութիւն մը ոտք հանեց, ու ասպտամբութեան գլուխ կեցած ըլլալովն՝ անոր դէմ պատերազմ հրատարակած եղաւ : Սակայն երկու կովմակցութեանց շատ քիչուոր մասն իր կողմն ըլլալուն, ի հարկէ Քաղդէական Թագաւորին կողմը գլխաւոր էր : Ըսով Հայկ աւելի նեղացած ու վշտացած, Թշնամոյն կորուստը կփնտրէր. Թողուց զՆաբելոն, որ աւելի դիւրին ճամբով վրէժխնդրութիւնը գլուխ կարենայ հանել, միանգամայն իր Թշնամիէն հեռու՝ անկէց անկախ ալ ըլլայ :

Ըս հերձուածն երկու զարհուրելի և ռեսերիմ Թշնամի տէրութիւններ իրարու դիմաց հանեց. — Բէլայ որ Բաբելոն մնաց՝ Ըսորեստանայց միապետութեան արմատն ու հիմնադիրն, և Հայկ որ երկրորդ պետութիւնը կանգնեց :

Հայկ Քաղդէաստանէն ելաւ՝ Քրիստոսի Թուականէն 2322 տարի յառաջ. իր Ըրմենակ, Սանաւազ ու Խոռ երեք որդիքը, կանայքն և ուրիշ մարդիկն ընդ ամենն, իբր 300 հոգի հետն առած, Ըսպպէս ճամբայ ընկան, եկան անցան Ըրարատ լեռան առջևէն, ու Վախճաւան կերթային : Բայց որովհետև հոն չհասած՝ Սանայ ծովակին հարաւային կողմն որսորդութենէ ապրող շատ մը մարդիկ գտան, որոշեց Հայկ որ հոն քիչ մը կանկ առնէ, ու ան որսորդներուն կըրթութիւն տայ : Ընանկով սորվեցուց իրենց Թէ ի՞նչպէս զէնք պիտ'որ գործածեն, իրենց կառավարութեան կերպ մը տուաւ, նաև ան կողմերը տնակներ ալ շինեւ տուաւ :

Հորը մահուրէն ետքը, Հայկ Հայաստանի կառավարութիւնն իր վրայ առաւ : Տեղացոյ պատերազմական արուեստ ու կարգաւորութիւն աւանդելէն ետև, երբոր Կաւկասեան ու Ըրարատեան ազգերէն իրենց տէր և իշխան ճանչցուեցաւ, կաշխատէր որ Բելայ հաւասարի : Իսկ Բէլ որ ամեն կողմ իրեն հնազանդեցնել կմտածէր, իր զրացւոյն Հայաստանի Թագաւորին վրայ առած լուրերով զարմացած, կնայէր Թէ ինչ ահարկու շարժման մէջ է, անոր երկիրներն ինչպէս աղէկ կարգաւորած են, մանաւանդ Թէ իր անձին ապահովութեան վրայ ալ սկսաւ վախնալ ու հոգալ : Ի վերայ այսր ամենայնի անտարակոյս համարելով որ իր մինակ մէկ անգամ կանչելը բաւական կըլլայ Հայոց Թա-

գաւորը բերելու իրեն հնազանդեցնելու , իր որդւոցմէ մէկուն՝ արքունեաց մէջէն քանի մը հոգի ընկեր տալով խաւրեց Հայկայ՝ որ ելլէ Քաղդէաստան դառնայ . ասանկ ըսել տալով . “Այլար դացիր ու սառած պաղած կողմերը քեզի բնակելու տեղ ընտրեցիր . բայց քու սառած բարձրամտութեանդ խտուածիւնն էր որ քեզ ատանկ ըրաւ , արդ խոսքս մտիկ ըրէ , կակղցիր ու ել եկուր ինծի հնազանդ եղիր . որ չէն հանդիստ ըլլաս . քեզի ուզած մասդ կշնորհեմ , դուն ընտրէ դուն առ” :

Իսկ Հայոց թագաւորն որ իր բարձր ու վեհ ոգւովն անանկ նուաւտութեան չէր կրնար իջնալ խոնարհիլ , Բելայ անշահ հրապոյրքն ու նենդաւոր շողքքորթութիւնն ազնուամտութեամբ արհամարհեց . պատգմաւորները խիստ պատասխանով ետ դարձուց , և ինք պատեւրաղմի պատրաստութիւն սկսաւ տեսնել : Ետրեստանեայ թագաւորն աս մտքէ չանցած անակնկալ դիմադարձութեան վրայ զարմացած ու վշտացած , անմիջապէս հրաման հանեց որ մարդիկը զէնք առնեն , ինքն ալ բանակին գլուխն անցած , Հայաստանու վրայ կբալէր :

Ապագայ Հայկայ թոռն , որ ան կողմերն իր հօրը հրամանին պատրաստ կեցած էր , տեսնելով որ Բէլ ահագին սոսկալի բաղմութեամբ ելեր կարշաէ կոր , և արդէն լեռնէն ալ վար ինջեր տափարակ դաշտավայրը հասեր է , անմիջապէս սուրհանդակ մը հանեց իր իշխանին (Հայկայ) իրկեց , ու մերձաւոր վտանգն իմացուց ըսելով թէ՝ “Այլ մեծդ դիւցազանց , գիտցած ըլլաս որ Բէլ քաջ կտրիճ մարդկան ու բարձրահասակ վիթխարի հսկաներու ահագին բաղմութեամբ քու վրադ յարձակելու ելեր է : Երդէն ինչուան իմ կողմերս հասան , իմ բնակութեանս մօտեցան . առ վտանգին ճար ճարակ չմնաց քուս , ես վախէս աճապարեցի . քեզի կու գամ կոր : Երդ դու գիտես ընելիքդ” : Ապագայ սուրհանդակը ծամբայ հանելէն ետեւ անմիջապէս ընտանիքն առաւ , Հայաստանու թագաւորանիստ տեղը փախաւ :

Ես լուրիս վրայ , Հայկ , առանց ատեն կործնցնելու զօրքը ժողվեց մէկտեղ բերաւ , որ Բարեբացոյց դիմացն ելլէ , ու Բէլի յանդգնութիւնը պատժէ որ առանց իրաւանց ելեր օտարին երկիրը կոխեր մտեր է : Ասկ իր ընտանիքէն դունդ մը կաղմեց , որոնք թէպէտ քիչուոր բայց , քաջ , կտրիճ ու անվրէպ հանդիպցնողն աղեղնաւոր էին . ասոնցմով Անայ ծովակին կողմն սկսաւ քալել , որովհետեւ բոլոր իր զօրաց ժողովատեղը հոն էր սահմանած : Հոն հասան . նայեցաւ տեսաւ Հայկ քաջ զօրապետն որ ամէնքը մէկ սիրտ մէկ հոգի իր բոլոր տիքը ժողովուրդն են , կեցաւ , համառօտ և իրեն արժանի ճառ մը խօսեցաւ : “Չըլլայ թէ , ըսաւ , Տիտանեան անուէն սրտերնիդ վախ ձդէ . թշնամիները գեռ ձեր զօրութեան փորձը չեն առած . չեն դիտեր որ շատ գիւրտութեամբ ու շուտով անոնց գոռոզութիւնը պիտոր . յաղթեմք , ցածցնեմք , միայն թէ դուք ալ ինծի հնազանդիք , ու օշնականս ըլլաք : Աստի զարնուելու ատեննիդ անոր նայեցէք որ իրենց բաղմութեան մէջէն զարնէք անցնիք ան տեղն , որ Բէլ անձամբ կեցեր է . դիմենք , յարձակինք , ջնջենք զինքն ու իրենները . կտեսնէք որ ինչպէս մէկ ակնթարթի մէջ կ'ոջնանայ ան բռնութիւնը , կըրուի ան

զօրութիւնը : Բայց եթէ բոլոր մեր զօրութեամբն իրենց կարող չըլ-
լանք դէմ դնել ու յաղթել , որն որ չեմ կարծեր , առ ատեն լա-
ւագոյն է որ մեր կանանցմով ու տղոցմով զարնուինք մեռնինք և ա-
մէն ունեցածնիս իրենց աւար ըլլայ , քան թէ Տիտանեան լծոյն տակ
գերի մնանք . լաւագոյն է քաջութեամբ մեռնիլ , քան վատու-
թեամբ գերի ապրիլ” :

Եւ յորդորանքը հայ բանակին քաջասրտութիւնը յորոհեց :
Հայկ երգոր իր կորիճ զօրաց հաստատուն որոշումը տեսաւ , որ ա-
ւելն մեռնիլ կուզէն քան թէ յաղթուիլ , հանդէս ըրաւ աչքէ անցուց ,
ու շարժեց ճամբայ հանեց բանակը : Չափաւոր միջոց մը քաշեցնելէն
ետեւ՝ գեղեցիկ լեռանց մէջ աղուոր դաշտ մը հասած ատեննին հրաման
ըրաւ որ քիչ մը հանգիստ ընեն : Հոն գինուորները պատերազմի
շարքի դրած՝ դէպ ի ծովակին հարաւակողմը քրքեց տարաւ . ետեի դիէն
ապահովութեան համար գետակ մը թողուլ , թշնամուցն արգելք ըլլայ
իրենց կռնակն առնելու : Բաւեղով իւր մը ճամբայ առնելէն ետքը՝
լեռան մը ծայր կհասնին , ուսկից թշնամուցն դիրքն ու կարգը կը-
դնեն կիմանան : Հայկ սրատես կորովաբիւր ան միջոցին հետաքրքիր
նայուածքով մը վառվառն աչուքներն ասդին անդին կպտտցնէ , կը-
տեսնէ որ՝ Բսորեստանեայ բռնաւորին զօրքը հարթագետին տափարակ
դաշտի մը վրայ տարածուելը լեցուելի է . իսկ Բէլ իրեններուն զօրա-
ւորներն ու յաղթանդամներն իր քովն առած մէկալնոցմէ դատուած՝
բարձր տեղ մը բռնել է : Եւ որ տեսաւ Հայկ , անմիջապէս զօրքն
երեք թև բաժնեց . աջ թևն , իր Բրմենակ որդւոյն յանձնեց , իսկ
ձախը՝ Կարմոսի , պատուէր ալ տուաւ որ առապարեն չիտակ թշնամեաց
գնդին վրայ նետուին , որ անոնք իրարու չկարենան միանալ : Հայկայ
որդիքն աս հրամանին գործադրութեանն ետեւ ըլլան՝ անդիէն Հայկ
իր գումարտակին գլուխն անցած՝ Բսորեստանեայ թագաւորին դէմ
կքալէր :

Եւ միջոցին Բէլ իր կողման ուժոյն ու քաջութեան վրայ բո-
լորովին վստահացած կիջնայ լեռնէն վար , կուգայ կհասնի Հայկայ
դիմացն : Բրմենակն ու Կարմոսը կյարձրկին կիյնան Բսորեստանեայց
վրայ . ասոնք աս յանկարծական յարձակման հանդիպելունը զարմացած
սարսափած ատեննին՝ միանգամայն կտեսնեն որ ճեղքուելի իրարմէ դատ-
ուելի են , և թէ յարձակման փոզանշանը չարուած՝ արդէն յաղթուելի
են : Հայկ կդիտէ որ թշնամուցն մէկալ մասն յաղթուող զարնուող-
ներուն օգնութեան կուզէ երթալ , անդանդաղ կնետուի վրանին ,
անմիջապէս կջարդէ կկտորէ , ու հալածական փոխստական կքշէ իւ-
նոնք : Բէլ Հայոց արիական յարձակմանն ու իրեններուն այնպէս
դժբախտ հարուածի մը հանդիպելուն վրայ մեծապէս դառնացած ,
շփոթած , ամացած ու կատողած , երբ որ տեսաւ որ յաղթուածնե-
րուն տեղ նոր զօրք խաւերն ալ ըլլալու բան չէ , շուտ մը ետ քաշ-
ուելու նշան կուտայ , ու վախով , ամօթով , զարմանօք և յուսա-
հատութեամբ կաճապարէ ան լեռը կնետուի՝ ուսկից քիչ մը յառաջ
յանգուզն հպարտութեամբ ջրի հոսանքի մը պէս վազեց ճապաղեցաւ
Հայոց դաշտագետիններուն վրայ : Հայկ աս շարժումը տեսնելուն պէս ,

յառաջ կ'անցնի, ան լեռան ու իր դօրաց մէջ տեղը մտնելով՝ թշնամ-
ւոյն փախուստը կ'արգելէ: Ըն կատաղութեան կրակին մէջ Տիտան-
եան թռնաւորը Հայկայ աչքը կ'հանդիպի, Հայկ Բեկայ դիմացը կ'անցնի,
ամուր բազուկներովը կ'ուղղէ հակադէմ աղեղը, կ'արձկէ նետը,
նետը կ'իռնէ, կ'երթայ Բեկայ կուրծքը, կծակէ զոսհքը, կ'իտցէ սիրտը:
Բէկ մեռած գետինը կ'կործանի:

Իսկ Լսորեստանեայք իրենց առաջնորդին մահն և իրենց անկար-
գութիւնը տեսնելով, մոլեկան ու վայրենի փախստեամբ ցիրուցան
լեռանց վըայէն իրենց երկիրը դիմեցին. այնչափ թշնամիէն ուրիշ բան
չմնաց, բայց եթէ մեռելներ ու անհամար աւար: Լս կողոպուտը Հայկ
իր յաղթող զօրացը բաշխեց:

Բսկէ ետև Հայոց թագաւորն փառաւոր յաղթութեամբ
վրէժխնդրութիւնն յագեցուցած, պատերազմի դաշտին վըայ աս յաղ-
թութեան յիշատակին համար պզտի քաղաք մը հիմնեց Հայտ անու-
նով: Իսկ Բեկայ ինկած տեղը շերիմ (Գեղեղման) շինեց: Գիւղն
առաւ բազմամով օծել տուաւ, ու Հայք քաղքին հրապարակական
մէկ տեղը կանգնեց:

Ըհա աս եղաւ ոչնորքիս առջի պատերազմին վախճանն, որչափ
որ պատմութիւնը մեր առջեւ կ'դնէ: — Փառասիրութիւնն ու վրէժ-
խնդրութիւնն, ան կրակը բորբոքեցին. իրաւանց պահպանութեան ու
անկախութեան ջանքը կարգաւորեցին ու արուեստ սորվեցուցին:

Հայրենական պատերազմի ըստա՞ Տոմար. 1850:

Գ. Հանելուկին լուծումն. (տես Արիւնիա թիւ 40. երես 352)
Գիշերն անտուն, Յորէն 'ի բուն, Կոպէ՛ ինձի՛ն, Ո՛չ ինչո՛ւ գեպէ՛, Ո՛չ ինչո՛ւ մարտէ՛:
Գիշերն անտուն,

Աշխարհ մարդ ճը, որ անտէ՛ բառին ամբողջ կնիքը վրան կրէ, չունի արդարեւ
հանգիստ բոլոր գիշերը:

Յորէն 'ի բուն,

Սակայն ցորեկն ալ կտագնապի նա, տեսնալով որիւր արդար փափաքանացը
բնաւ լըում է կայ, և ոչ ուստիք օգնութիւն:

Կոպէ՛ ինձի՛ն,

Այն ատեն ի՞նչ կրնէ անտէ՛. Մոսկիւր ցաւերովն կկերակրի անդադար
և արտասուօք կարբենայ, յիշելով այն ահագին վճիռն, թէ,

“Զուր բարբանջես դարնամաղձ” “Կարօտութիւն բազմաբաղձ”

Ո՛չ ինչո՛ւ գեպէ՛,

Զի իւր բաղձանաց վերջն, այլ և ոչ սկիզբը, բնաւ չհասնի որ յագենայ:
Ո՛չ ինչո՛ւ մարտէ՛:

Այնպէս որ իւր (անանկին) կարօտը միշտ աչքը կու մնայ, ինչպէս կու
զրուցուի, համառօտ բացատրութեամբ:

ԵԱԶԼՃԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ ՊՈՆՏԱՅԻ
ԱՇԱԿԵՐՏ ՓԱՐԻՁՈՒ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆԻ

ՎԵՐԶ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻ